

“ ΝΕΟΣ ΠΟΙΜΗΝ „

ΜΗΝΙΑΙΟΝ ΘΕΟΛΟΓΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

ΟΡΓΑΝΟΝ ΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ ΤΩΝ ΟΡΘΟΔΟΞΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΘΕΟΛΟΓΩΝ

ΕΥΝΤΟΜΟΣ ΜΕΛΕΤΗ

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΜΟΝΩΝ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΠΡΟΚΗΛΩΝΗΣΕΩΝ

A

ΑΙ ΜΟΝΑΙ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

Ὁ Ἀββᾶς Marin ἐν τῷ ἀγκώδει ἔργῳ αὐτοῦ «Les Moines de Constantinople(1)» θεωρεῖ ὡς βέβαιον ὅτι ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ τρίτου αἰῶνος, πρὶν ἢ εἶτι γεννηθῆ παρα τὰς εὐχὰς τοῦ Νεῖλου ὁ πατήρ τοῦ Μοναχικοῦ βίου Ἀντώνιος ὁ Μέγας, ἐπέστηεν ἤδη εἰς Βυζάντιον Μονῆ κτισθεῖσα τὸ 240 ὑπὸ τοῦ Ἐπισκόπου Καταίνου ἐν τῷ Πετρίῳ ἐπ' ὀνόματι τῆς ἐνδόξου μεγαλομάρτυρος Ἐυφημίας· ὅτι ἀφοῦ ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίου ἐκτίσθη ἡ ἐπώνυμος αὐτοῦ πόλις, οἱ πλεῖστοι τῶν εὐλαβῶν ἐρημιτῶν καὶ ἀσκητῶν, οἱ ζῶντες μέχρι τοῦδε εἰς τὰς ἐρήμους, ἤρχισαν νὰ συρρέουν εἰς αὐτήν, χά-

1) Les moines de Constantinople par l' Abbé Marin Paris 1897

ριν τῶν ὁποίων ὁ Ἰσακόςτολος Βασιλεὺς, μετὰ ζήλου εὐσεβοῦς κροφύτου, ἐπροθυμοποιήθη νὰ κρίσῃ διαφόρους μονᾶς, ὡς ἐν τῷ Ἀνάκλη τῷ Ταξιάρχου Μιχαήλ, τοῦ μάρτυρος Μωκίου ἐν Ἐξουονίῳ, τοῦ ἁγίου Διομήδους ἔξω τῶν Τειχῶν, τῆς Ἁγίας Εὐφημίας ἐν τῷ Ἱπποδρομίῳ, ἡ δὲ εὐσεβὴς αὐτοῦ μήτηρ, ἡ ἁγία Ἑλένη, σποχοῦσα τῷ παραδείγματι τοῦ υἱοῦ, ἔκτισε διαφόρους μονᾶς ὡς τῆς Βηθλεὲμ, τῶν Γαστριῶν, τῆς Ἑλεσιανῆς, Κάρπου καὶ Παύλου, τοῦ ἁγίου Θεοδώρου εἰς τὰ Κλαυδίου, τοῦ Ἁγίου Ρωμανοῦ καὶ τῶν Ὑψωμαθείων. Καὶ ἔτι τοὺς βασιλεῖς μιμούμενοι καὶ οἱ μεγάλοι τοῦ κράτους γερουσιασταί, πατριῆκοι καὶ ἐπίσημοι κυρίαί εἰτε ἐξ εὐλαβείας εἰτε καὶ ἐκ κενοδοξίας ἔκτιζον καὶ αὐτοὶ μονᾶς ὡς τὴν τοῦ Πελαμίδου, τοῦ Κιλλιστράτου, τοῦ Φλώρου, τῶν Ἀβραμῶν, οὕτως ὥστε ἐν διαστήματι ἑπτὰ ἑτῶν ἀπὸ τῆς κτίσεως τῆς πόλεως μέχρι τοῦ θανάτου Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου νὰ ὑπάρχουν δέκα καὶ πάντε ἐν ὅλῳ μοναὶ ἐν μόνῃ τῇ βασιλευσσίῳ.

Ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς, ἐπικαλούμενος τὰς μαρτυρίας τῶν ἱστορικῶν Σωκράτους καὶ Σωζομένου²⁾ ἀποδίδει εἰς τὸν αἰρετικὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Μακεδόνιον τὴν σύστασιν πολλῶν μονῶν καὶ μάλιστα διὰ τοῦ πιστοῦ διακόνου αὐτοῦ Μαραθωνίου, ὅστις ὡς θησαυροφυλάξ τοῦ ἐπαρχοῦ τῆς πόλεως, ἄπειρα χρήματα συναθροίσας «συνεικίαν μοναχῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει συνεστήσατο καὶ ἀπεδείχθη «σπουδαῖος περὶ τὸ συστήσαι αὐτῶν τε καὶ γυναικῶν μοναστήρια».

Ἄλλ' ὁ πατὴρ Marin πλανᾶται ἀνάγων τὴν ἀρχὴν τοῦ μοναχικοῦ βίου ἐν Βυζαντίῳ εἰς τὸν Μ. Κωνσταντῖνον καὶ τὸν Ἐπίσκοπον Καστῖνον. Οἱ Πατριολογοὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζει τὴν θέσιν του, ἤκιστα δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς πηγὴ διαγωγῆς, ἐξ ἧς ἡ ἱστορία καὶ δὴ ἡ ἱστορία τῶν Μονῶν νὰ ἀρουσθῇ ἀσφαλῆς καὶ βεβαίως πληροφορίας. Καὶ εἶνε μὲν ἀληθὲς ὅτι ὁ Πατριάρχης Μακεδόνιος καὶ ὁ διαπύξ αὐτοῦ Μαραθώνιος ἐπεχείρησαν ἵνα ἀποκητισθῶσιν τὸν μοναχικὸν βίον ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀλλ' εἶνε ἐπίσης ἀναντρητὸν ὅτι αἱ προσπάθειαι αὐτῶν, αἱ ἀντιφερόμεναι ὑπὸ τοῦ Σωκράτους καὶ τοῦ Σωζομένου ἀπέτυγον, οὕτως ὥστε ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπὶ πολὺ ἔτι δὲν ὑπῆρχεν ἰδιαίτερα μὴ, ἐκτὸς ἄλλων ἰσως ἀσκητῶν καὶ ἐρημιτῶν ἀνὰ τὸν Βόσπορον

²⁾ Σωζόμενος iv, 2 σελ. 1113. iv, 27 σελ. 1199
Σωκράτης iv 88 σελ. 324.

καὶ τὰ περίε τῆς βασιλευσσίας τὴν ἐρημικὴν ζωὴν ἐκλεξαμένων.

Περὶ μοναχικοῦ βίου ἐν Κωνσταντινουπόλει μόνον ἀπὸ τοῦ Μεγάλου Θεοδοσίου δύνανται νὰ γίνῃ λόγος. Ἡ πρώτη καὶ ἀρχαιότερα Μονὴ τῆς Θεοφυλάκτου πόλεως ὑπῆρξεν ἀναντιλέκτως ἡ Μονὴ τῶν Δαλματίων, ἧτις ὀφείλει μὲν τὴν ἐπωνυμίαν αὐτῆς εἰς τὸν πατρικὸν Δαλμάτιον τέως ἀξιωματικὸν τῆς αὐτοκρατορικῆς φρουρᾶς καὶ εἰτα μοναχὸν ἠγούμενον διευθύναντα αὐτὴν ἐπὶ μακρὰ ἔτη ἀλλ' ὡς πρῶτον αὐτῆς ἰδρυτὴν κατὰ τὸ 381 ἔσχε τὸν ἐκ Συρίας μοναχὸν Ἰσαάκιον, ὅστις εἰ καὶ ταπεινὸς ἐρημίτης ἐπέτυχε καλλίτερα ἀποτελέσματα καὶ πνευστοῦ Πατριάρχου Μακεδονίου καὶ τοῦ πλουσιωτάτου διακόνου αὐτοῦ Μαραθωνίου ἀποβάς ὁ πρῶτος Μυσταγωγὸς ἐν Κωνσταντινουπόλει τῆς μοναχικῆς κινήσεως, διότι ἰδρύσας τὴν αὐτοῦ μὴν, ἐπέτυχε διὰ τοῦ ἐνθέου ζήλου ὅφ' οὐ ἔκαίετο, νὰ ἐγερθῶσιν εἰς τὰ περίε καὶ ἐκτὸς τῆς βασιλευσσίας καὶ ἄλλαι μοναὶ, τῶν ὁποίων αὐτὸς ἐθεωρεῖτο πατὴρ καὶ ἀρχηγὸς παναρέβαστος. Ἄλλ' ἡ σύστασις τόσων μονῶν πρέπει νὰ δμολογήσωμεν ὅτι δὲν ὑπῆρξεν ἔργον μίαις ἡμέρας, ἐδέησε νὰ παρέλθουν ἱκανὸ ἔτη, διότι, ὡς ἀναγνωσκόμεν εἰς τὸν βίον τοῦ ἁγίου Ὑματίου (Ἡγουμένου τῶν Ρουφινιανῶν) γραφέντα ὑπὸ τοῦ Καλλινίκου, περὶ τὰ 450 καὶ ἀποτελοῦντα καλλίστα ἱστορικὰ μνημεῖα, ὁ ὅσιος οὗτος μόλις 19ετῆς ἦλθε ἐκ Φρυγίας κατὰ τὸ 384 ὅτε «ἐν τῇ παιδικῇ πόλει τοῦ Κωνσταντίνου οὐχ' ὑπῆρχον τότε μοναστήρια, εἰ μὴ μόνον τὸ τοῦ Μεγάλου Ἰσαάκιου». Τούτωντεῦθεν ὁμως ἡ κίνησις αὐτὴ πρὸς τὸν μοναχικὸν βίον ἔμελλε νὰ μὴ διακοπῇ πλέον καθ' ὅλην τὴν Βυζαντινὴν περίσσαν.

Ἀναδιρῶντες τὴν Constantinopolis Christiana τοῦ πατρὸς τῆς Βυζαντινῆς Ἀρχαιολογίας διασήμου Du Cange, τὰς Βυζαντινὰς μελέτας τοῦ ἀειμνήστου Α. Πισσιπάτη, τὰ ἀναριθμητὰ ἔργα τοῦ ἀκραιωνότητος Μεσαιωνολόγου κ. Μ. Γεδεών, τὰ ἀπειραγίματα ἀγιογραφικὰ μνημεῖα, καὶ τὰ Πατριαρχικὰ καὶ Συνοδικὰ πρακτικὰ καὶ αἰγίλλια, εὐρίσκόμεν ὅτι ἀπὸ τοῦ ὁσίου Ἰσαάκιου μέχρι ἐσχάτων ἐν Βυζαντίῳ καὶ τοῦ περίε ὑπῆρξεν ὑπὲρ τὰς 500 μονᾶς.

Τόσαι Μοναὶ, ὅ' ἀναφωνήσῃ ἴσως μετ' ἀναγκαστικῆς ὁ ἀναγνώστη μου, εἰς μίαν καὶ μόνην πόλιν ἔστω καὶ πρωτεύουσαν; μάλιστα πολλοὶ πολλοὶ ἠγανάκτησαν καὶ ἐκάκισαν καὶ λίθον ἀναθέματος ἔθεσαν κατὰ τῶν πτερόν μας διὰ τὴν ὑπερβολὴν προσήλων αὐτῶν εἰς τὸν μοναχικὸν βίον, διὰ τὰς ἀπειροὺς Ἐκκλησιαστικὰς καὶ τὰς μονᾶς των, καὶ ἴσως ἐν μέρει ἔχουσιν δίκαιον, ἀλλὰ δὲν θ' ἀρνηθῶσιν ὅτι ὁ μοναχικὸς βίος πολὺ εὐηργέτησε τὴν ἀνθρωπότητα καὶ

ίδως τὸ ἔθνος μας. Θὰ ἦτο πολὺ ἐκτεταμένη ἡ ἐξιστορησις τῆς ἐπιφλοῦς αὐτοῦ δράσεως καὶ ἴσως ἄλλοτε ἐπιχειρήσω τοῦτο, δι' ὃ καὶ θ' ἀρκεσθῶ σήμερον νὰ ἀναφέρω τοὺς λόγους ἑνὸς μόνου συγγραφέως, τοῦ προτεστάτου Moschein, ἡμιστο φίλου τῶν μοναχῶν: «Οἱ μοναχοί, λέγει οὗτος, ὑπεστήριξαν τὰ λείψανα τῶν γραμμάτων, καὶ τῶν ἐπιστημῶν· συνήθροισαν καὶ διὰ τῆς ἀντιγραφῆς διέσωσαν τὰ παλαιὰ κείμενα· ἔσχον τὰς μόνυς βιβλιοθήκας, αἱτινες ὑπελείποντο κατ' ἐκείνον τὸν καιρὸν. Τὰ μοναστήρια ἐγένοντο αἱ παρακαταθήκαι τῶν δημοσίων ἔργων, τῶν βασιλικῶν διατάξεων, τῶν κοινοβουλευτικῶν διαταγμάτων, τῶν συνθηκῶν τῶν Ἡγεμόνων καὶ ἐν γένει πάντων τῶν μνημείων τῆς ἱστορίας. Αἱ μᾶλλον διακεκριμέναι οἰκογένειαί ἐνόμιζον ἑαυτὰς εὐτυχεῖς ἐν ἡδύνατὸ νὰ θέσωσι τὰ τέκνα τῶν εἰς τὰ μοναστήρια».

Βεβαίως εἶνε ὑπερβολικὸς ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν, ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ λησμονήσωμεν ὅτι τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἦτο βαθύως θρησκευτικὸν καὶ ὅτι οἱ ἄνθρωποι τότε, παρὰ τὸ ἐπιπόλαιον καὶ εὐμετάβλητον αὐτῶν, ὑπὲρ πᾶν ἄλλο ἠγάπων τὰς ἐξωτερικὰς ἐκδηλώσεις τῆς θρησκείας, τὰς πομπώδεις τελετὰς καὶ ἐπισήμους λιτανείας, καὶ ὅτι ἔτρωγον ἀπερίοριστον θαυμασμὸν καὶ εὐλάβειαν βασιλεύσαντι πρὸς τοὺς μοναχοὺς μετὰ τὴν αὐστηρὰν μορφὴν τῶν, τὸ μακρὸν καὶ πένθιμον ἔνδυμα καὶ τὸν ἐνάρετον βίον τῶν καὶ ἐθεώρουν ὡς τὴν ἱερωτέραν προᾶξιν τῶν, τὸ νὰ κτίσωσι καὶ νὰ πλουτίσωσι μίαν ἢ δύο μονὰς, ὅπως τοιαυτοτρόπως προσελκύσωσι τὴν Θεῖαν ἐπίκαιαν καὶ ἐξαγοράσωσι τὰς ἁμαρτίας τῶν ἢ καὶ διὰ νὰ διέλθουν ἐν γαλήνῃ καὶ προσευχῇ τὰς ἐπιλοιπούς ἡμέρας τοῦ βίου τῶν. Ἐπίσης δὲν πρέπει νὰ λησμονήσωμεν ὅτι καὶ Αὐτοκράτορες καὶ Βασιλεῖς ἀντήλλασσον πολλάκις εὐχαρίστως τὸν θρόνον τὸν ἀνακτορικὸν μετὰ τὸ κελλὶ τοῦ μοναχοῦ, τὴν βασιλικὴν πορφύραν μετὰ τὸ εἶτελὸς τοῦ καλογήρου· ῥάσων ἢ καὶ ἐνίοτε μετὰ τὸν μανδύαν τὸν πατριαρχικόν, καὶ ὅτι εἰς τὸν ἀπέραντον κατάλογον τῆς Βυζαντινῆς δυναστείας οὕτως εἰς Αὐτοκράτορα ἢ Πρίγκηψ ἢ Πριγκήπισσα ὑπῆρξεν, ὅστις νὰ μὴ ἔκτισε μίαν ἢ περισσοτέρας μονὰς. Καὶ θὰ εὐρωμεν δι' αὐτοὺς λόγους συγγνώμης ἂν σκεφθῶμεν ὅτι ὁ φόβος μέλλοντος πάντοτε ἀβεβαίου καὶ τὰ ἀλλεπάλληλα παραδείγματα τῶσων αὐτοκρατόρων, τῶσων ἀδελφῶν, μητέρων, συζύγων καὶ θυγατέρων αὐτῶν, οὔτινες ἐτάφησαν εἰς τὰ ἀνήλια βῆθη τῶν Μονῶν ἠνάγκαζον αὐτοὺς νὰ παρασκευάσωσι διὰ τὰς τρικυμίας τῆς ζωῆς καὶ τὰς σκυθρωπὰς ἡμέρας τῆς

δυσμενοῦς, τοὐλάχιστιν ἐν καταφύγιον τῆς ἐκλογῆς τῶν, εἰς Μονὴν τὴν ὁποῖαν αὐτοὶ ἔκτισαν ἢ ἀνεκαίνισαν ἢ ἐπροικοδόμησαν.

Ἄλλ' ἐκτὸς τῶν ἐλατηρίων τούτων, δὲν πρέπει νὰ ἀρνηθῶμεν ὅτι καὶ ἄλλαι αἰτίαι καὶ ἀφορμαὶ καὶ πάθη καὶ μάλιστα **ματαοδοξία θέλουσα νὰ ἐπιζήσῃ τῆς πλανῆς τοῦ τάφου** οὐκ ὀλίγον συνετέλεσαν εἰς τοῦτο. Ἦρσκειν ἦτο τοῦ συρμοῦ εἰς τὸ Βυζάντιον νὰ ἐπιδεικνύωσιν τὴν εὐλάβειαν δίδοντες τὸ ὄνομα τῶν εἰς μίαν μονὴν ἀδιάφορον ἂν ἔκτιζον ἢ ἀνεκαίνιζον μόνον ἢ ἐμεγέθυνον καὶ ἐκαλλώπιζον αὐτήν. Οἱ τοιοῦτοι ἐθεωροῦντο μακάριοι, διότι θὰ εἶχον μετὰ θάνατον ὑπὸ τὴν σκιάν τῶν μοναστηριακῶν στοῶν, παρὰ τὰ λείψανα τῶν δόσιων, τῶν μαρτύρων, τῶν ὁμολογητῶν, **τάφου μεγαλοπρεπῆ** ὅστις ἔμελλε νὰ διοτηρήσῃ τὴν μνήμην αὐτῶν ὡς ἱδρυτῶν εἰς τὰς μελλούσας γενεάς. Ἄλλ' ἀπ' ἐτέρου καὶ πολλαὶ ψυχαὶ εὐγενεῖς καὶ γενναῖαι — καὶ παρὰδειγμα ἐκτὸς ἀπέρων ἄλλων ἢ Κασσιανῆ — μετὰ ζωὴν πολυτάραχον ἢ διάψευσιν τῶν ἐλπίδων τῶν, ὅλα τὰ πλοῦτη τῶν ἀφιέρωνον διὰ νὰ κτίσωσι μονὰς, εἰς τὰς ὁποίας ἐκτὸς τῆς σωματικῆς ἀναπαύσεως θὰ εὕρισκον καὶ ἄσυλον ἀσφαλὲς κατὰ τῆς διαφθορᾶς τοῦ κόσμου.

Ἄλλ' ἀφοῦ ὁ μέγας ἀριθμὸς τῶν Βυζαντινῶν Ἐκκλησιῶν καὶ Μονῶν δὲν μᾶς ἐνθουσιᾷ, διακηρύττω μετὰ πεποιθήσεως ὅτι ποτὲ εἰς καὶ ὁ αὐτὸς αἰὼν δὲν εἶδε ἐν τῷ συνόλῳ 500 Ἐκκλησίας καὶ Μονὰς. Ὁ πραγματικὸς αὐτῶν ἀριθμὸς ἦτο πολὺ μικρότερος· διότι ἄλλαι ἔξ αὐτῶν ἀπέκαμνον ἐκ τοῦ γήρατος χωρὶς πλέον νὰ ἀναζήσωσιν· πολλαὶ κατέπιπτον ἐκ τῶν σεισμῶν χωρὶς ποτὲ νὰ ἀνακύψωσι· ἄλλαι κατεπτόντο ἐκ τῶν πυρκαϊῶν καὶ ἄλλαι ἐλείπει πόρων περιέπιπτον εἰς ἀχρησίαν καὶ παντελῆ ἐρήμωσιν, ἐνῶ ἀπ' ἐτέρου ἄλλοι μετετρέποντο εἰς ἀρμαμέντα καὶ κοπροστάσια καθὼς π.χ. ἐπὶ τῶν εἰκονομάχων, καὶ δὴ Κοινστ. τοῦ Κοπρωνύμου. Ἐκτὸς ὅμως τούτων συνέβαινε πολλάκις ὥστε μία καὶ ἡ αὐτὴ Μονὴ ἢ Ἐκκλησία νὰ παρουσιάζηται ὑπὸ διαφόρους ὀνομασίας, διότι ὁ μὲν εἰς χρονολογίαν ἀναφέρει τὸ ἐν παρεκλήσιον, ὁ δὲ τὸ δευτέρον, καὶ ὁ ἄλλος τὸ τρίτον, — ὡς γνωστὸν δὲ ἕκαστον παρεκλήσιον ἔχει καὶ ἰδιαιτέρον ὄνομα — ἐνῶ ἔξ ἄλλου ὁ αὐτὸς ναὸς πάλιν ἦτο δυνατὸν ἄλλοτε μὲν νὰ παρουσιάζηται ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ πάτρωνος ἁγίου, ἄλλοτε δὲ νὰ σημειοῦται ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ κτίτορος ὡς ἰδιωτικῆς ναὸς. Οὐδόλωσ δὲ παράδοξον ὁ

αὐτὸς ναὸς νὰ παρουσιασθῆ καὶ πάλιν ὑπὸ ἄλλο ὄνομα τυγόν, τῷ ἀνακαινιστοῦ αὐτοῦ. (3)

Ἀνάγκη πρὸς τοὺς ἄλλοις νὰ σημειώσωμεν καὶ τοῦτο: ὅταν πρὸ κριταὶ περὶ Μονῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει δὲν πρέπει νὰ ἐκλαμβάνωμεν αὐτὰς ὡς ἀπέραντα καὶ πολυώροφα κτίρια ἑκατοντάδας μοναχῶν φιλοξενούντα. Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μερικά κελία, εἰς εὐκτήριος οἶκος, πλούσιος εἰς λείψανα ἁγίων, εἰς μωσαϊκά, εἰς ἱερὰς εἰκόνας μετὰ μιᾶς πηγῆς, ἐξ ἐκείνων τῶν τόσων προσφυλῶν τότε καὶ νῦν ἐτι εἰς ἡμᾶς τοὺς ἐκ τῆς Ἀνατολῆς, ταῦτα καὶ μόνα ἤρχουν εἰς ἓνα Ἡγούμενον καὶ εἰς ἓνα πολὺ περιορισμένον ἀριθμὸν μοναχῶν ἀν καὶ τοῦτο δὲν ἠμποδίζε τὰς δὴθεν μονὰς ταύτας νὰ ἔχωσιν σημαντικὰ εἰσοδήματα. Ἡ τοιαύτη ὕμωσ καταστάσις αὐτῶν ἐξηγεῖ πληρέστερα τὴν ἔλλειψιν πάσης φιλολογικῆς δράσεως, τὸν ἐλάχιστον ῥόλον, τὸν ὁποῖον διεδραμάτησαν καὶ τὰ ἐλάχιστα ἔχνη, τὰ ὁποῖα καθ' ὄλον τὸν Μεσαίωνα ἐγκατέλιπον, καθ' ὅσον ἐν ἐξαιρέσωμεν τὴν Μονὴν τοῦ Στουδίου, τὴν τοῦ Παντοκράτορος καὶ τινὰς ἄλλας, τὸ ὑπόλοιπον, καθ' ὄλον τὸν μεσαίωνα, ἀπόλλυται ἐν τῇ σιγῇ καὶ τῇ ἀφανείᾳ. (4)

Β

Αἱ Μοναὶ τῶν Πριγκηποννήσων

Ἄν ἐν ταῖς Πριγκηποννήσοις ὁ μοναχικὸς βίος ἤρχισεν κατὰ χρόνως μετὰ τῆς πρώτης ἐμφανίσεως αὐτοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει, τοῦτο μετὰ βεβαιότητος δὲν δυνάμεθα νὰ καθορίσωμεν, ἀφοῦ οὐδαμοῦ εἰς τοὺς χρονολογικοὺς εὐρίσκομεν ἔστω καὶ τὴν ἐλάχιστην περὶ τούτου νῆξιν. Ἄλλ' ἂν εἰς τὰς ἡμέρας καὶ γυλιανὰς ταύτας νήσους δὲν ὑπῆρχον ἐξ ἀρχῆς ἰδιαιτέραι μοναὶ, ἐξάπαντος μεμονωμέναι θὰ ἔζων ἐν αὐταῖς εὐσεβεῖς ψυχαί, ὅσαι, φεύγουσαι τὴν τύρβην τῆς πρωτευούσης, εἰς τὴν παρθένον καὶ ἐρημικὴν ταύτην γωνίαν τῆς γῆς θὰ εὐρισκόν τὴν ποθητὴν γαλήνην ζῶσαι μόναι μετὰ τοῦ μόνου Θεοῦ. Περὶ μοναχικῆς ζωῆς ἀνά τὰς νήσους τῶν Πριγκηπων μόνον μετὰ τὸν αὐτοκράτορα Ἰουστινιανόν δύναται νὰ γίνῃ λόγος. Πρῶτος Ἰουστίνος

3) Μ. Γεδεὼν ἐν λεξικῷ Γεωγραφίας Σ. Βουτυρᾶ καὶ Ἀρχαιολογικῷ Δελτίῳ Περιοδικῷ ἑλλ. Φιλ. Συλλόγου. Παράρτημα τομ. κδ—κς σελ. 77.

4) Ἐνθα ἀνωτέρω.

δ Β' ὁ ἀνεμὸς καὶ διάδοχος τοῦ Μεγάλου τούτου Αὐτοκράτορος μετὰ τῆς συζύγου αὐτοῦ Σοφίας ἔκτισε τὸ 511 τὴν πρώτην Μονήν, ἡ ὁποία ἀληθῶς θὰ ἦτο ἐξαιρία, ἀφοῦ ὁ αὐτοκράτωρ οὗτος μετὰ τόσου πόθου ἠκολούθει τὰ ἔχνη τοῦ θείου αὐτοῦ, ὡς κυλλίτερον τίτλον δι' ἑαυτὸν θεωρῶν τὸν τίτλον τοῦ φιλοκτίστου. «Καὶ αὐτός, λέγει ὁ Κεδρηνός, τῷ Ε' ἔειπε τῆς βασιλείας αὐτοῦ κτίζει τὴν μονὴν τοῦ Πριγκηπος προάστειον αὐτοῦ οὖσαν», πιθανῶς δὲ ἡ νῆσος αὕτη μέχρι τοῦδε Μεγάλη καὶ Πιτυόεσσα ἀνομαζομένη νὰ ἐκλήθη ἐξ αὐτοῦ Πριγκηπος καθ' ὅσον μάλιστα διόκληρος ἡ νῆσος ἦν προάστειον αὐτοῦ τ' ἐξ ἐξοχικῶν κτήμα, θερινὴ κατοικία καὶ ὅπου εἶχε οἰκοδομήσει μεγαλοπρεπέστατα ἀνάκτορα «καὶ αὐτὸς κτίζει τὸ παλάτιον Σοφιανῶν ἐξαιρίων καὶ λαμπρὸν, ἐπ' ὀνόματι τῆς γυναικὸς αὐτοῦ Σοφίας καὶ τὴν νῆσον τοῦ Πριγκηπος οὖσαν προάστειον αὐτοῦ». (5)

Δευτέραν Μονήν ἀπαντῶμεν εἰς τὴν αὐτὴν νῆσον τοῦ Πριγκηπος, τὴν ὑπὸ Αὐτοκρατορίας Εἰρήνης τῆς Ἀθηναίας κτισθεῖσαν γυναικαίαν μονήν, τὴν τόσον περιώνυμον ἀποβάσαν καθ' ὄλον τὸν μεσαίωνα. (6)

Τρίτην τὴν ἐν Χάλκῃ μονήν «τὴν τῆς Χαλκίτου ἢ ἄλλως μονὴν τῶν Δεσποτῶν καὶ Νέαν Σιών ἐπινομαζομένην. (7)

Τετάρτην ἀπαντῶμεν τὴν ἐν τῇ νήσῳ Πρώτῃ κτισθεῖσαν ὑπὸ τοῦ πατρικίου καὶ στρατηγικοῦ τῶν Ἀνατολικῶν Βαρδαίου ὅστις στασιάσας κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος Νικηφόρου τοῦ ἀπὸ Γενικῶν καὶ μεταγενεῶς ἀπεκάρη καὶ ἐνδυσάμενος στολὴν μοναχικὴν «ἀπῆλθεν ἐπὶ τῇ νήσῳ τῇ λεγομένῃ Πρώτῃ, ἐν ἣ οἰκοδομήσας ἦν μοναστήριον.» (8)

Πέμπτην τὴν ἐν τῇ νήσῳ Πρώτῃ παρὰ τὴν παραλίαν ἢς τὰ θεμέλια ἐτι σώζονται, ἐπιτοῦ μέρους ἐνθα ἐγείρεται ἡ μικρὰ ἐκκλησία τοῦ χωρίου, Ἰδρυθεῖσα κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὑπὸ τοῦ εὐσεβοῦς Αὐτοκράτορος Μιχαὴλ τοῦ Ραγκαβῆ, ὅστις μετὰ τὴν πτώσιν αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ θρόνου, ὡς μοναχὸς Ἀθανάσιος διῆλθε μετὰ τῶν δύο αὐτοῦ υἱῶν Θεοφυλάκτου καὶ Νικητῆ διόκληρον ζωήν, ἐν αὐτῇ ἀποθανών καὶ ταφείς.

5) Κεδρηνός 390. Θεοφάνης 405 καὶ Ζωναράς.

6) Σύνοψις Ἀνανόμου Σάβα, σελ. 180.

7) Κωνσταντινίαν Κωνσταντίνου Πατριάρχου σελ. 210 Κωνσταντινουπόλις Σ. Βυζαντίου Τομ. β' σελ. 291 Χρονική.

8) Μ. Π. Ἀθηναγορά ἡ ἐν Χάλκῃ Μονὴ τῆς ἁγίας Τριάδος.

Ἐκτὴν τὴν ἐν τῇ μικρᾷ νήσῳ Πλάτῃ μονὴν τῶν ἁγίων τεσσαράκοντα μαρτύρων, κτισθεῖσαν ὑπὸ τοῦ υἱοῦ τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαήλ τοῦ Ραγκαβῆ Νικήτα, τοῦ μετὰ ταῦτα Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ἰγνατίου(9) ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ αὐτοκράτορος Θεοφίλου.

Ἐβδόμην τὴν ἐν Ἰγνατίῳ τῇ σημερινῇ Νειάντῳ κτισθεῖσαν ταχέως ἢ ἄλλογον βραδύτερον τῆς ἐν Πλάτῃ μονῆς ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Ἰγνατίου.

Ἐοδόμην τὴν ἐν Τρεβίνδῳ (Ἀντιρρόβιδος) ὑπὸ τοῦ ἰδίου Ἰγνατίου ἰδρυθεῖσαν μονὴν, ἐν τῇ διοίκα μετὰ τὴν ἀπὸ τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου ἀπομάκρυνσίν του τῇ 23 Νοεμβρίου 858 καὶ ἔζησεν, αὐτὴν προτιμῶν πάσης ἄλλης.

Ἐννάτην τὴν ἐν Χάλκῃ μονὴν τοῦ ὁσίου Ἀκεφιμά, ἐπὶ τοῦ χώρου ἐνθα σήμερον ἐγείρεται ἡ μονὴ τοῦ Κρημοῦ καὶ τῆς ὁσίας ἑνα Ἰγνατίου, τὸν Ξενοφῶντα, γινώσκωμεν κατὰ τὸ ἔτος 917ον.(10)

Δεκάτην τὴν ἐν Πρώτῃ μονὴν τῆς Μεταμορφώσεως ἦν «ἐπὶ τὸ μετεωρότερον τῆς νήσου» ἔκτισε ὁ παλυπαθὴς αὐτοκράτωρ Ρωμανὸς ὁ Διογένης καὶ ἐνθα ἀπέθανε «μνήμην καταλιπὼν πειρασμῶν καὶ δυστηχημάτων ὑπερβαίνοντων ἀκρόασιν.»(11)

Ἐνδεκάτην τὴν ἐν Ἀντιγόνῃ μονὴν τοῦ Θεοκορυφώτου κτισθεῖσαν κατὰ τὸ ἔτος 1003 ὑπὸ τοῦ μοναχοῦ Ἀντωνίου, εἰ καὶ κατὰ τὴν παράδοσιν ἐκτίσθη πολὺ πρότερον ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Βασιλείου τοῦ Μακεδόνα τῇ παραρτύνσει τοῦ ἁγιωτάτου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Φωτίου τοῦ πάνυ.(12)

Δωδεκάτην τὴν ἐν τῇ νήσῳ Ὁξείᾳ μονὴν ἰδρυθεῖσαν κατὰ τὴν ἐνδεκάτην ἑκατοναετηρίδα, ἣτις πολὺ πιθανὸν νὰ εἴη καὶ ἀρχαιότερα, σχοῦσα τὴν ὑψίστην τιμὴν νὰ δεχθῇ ἐν αὐτῇ ἐξόριστον ἐπὶ δύο ἔτη ἀπὸ 8 Ἰανουαρίου 819 μέχρι τοῦ 811, τὸν μέγαν ἐν μοναχοῖς Πλάτωνα, φίλον Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου.

9) Pargoire les Monastères de saint Ignace

10) Γεδεῖον ἱστοριολόγον Κωνσταντινουπόλεως Προσκυνητοῦ σελ. 128.

Ἀρχιμανδρίτου Ἰανώβου Βατοπεδινού. Ἡ ἐν Μάσχα Συνοδικὴ Βιβλιοθήκη σελ. 61 σημ. β'.

11) Ζωναρὸς ἱστορία τῆς τε Κωνσταντινίδος Πατριάρχου Κωνσταντίου σελ. 209 Κωνσταντινούπολις Σ. Βυζαντίου τομ. Β' σελ. 291

12) Palaeographia Graeca Montfaucon σελ. 52.

Δεκάτην τρίτην τὴν ἐν Χάλκῃ μονὴν τῆς Παναγίας τῶν Παλαιολόγων ἰδρυθεῖσαν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου τοῦ Α' τοῦ Παλαιολόγου κατὰ τὸ ἔτος 1372.

Δεκάτην τετάρτην τὴν ἐν Χάλκῃ ἐπίσης μικρὰν μονὴν τοῦ Χριστοῦ, κτισθεῖσαν πιθανῶς καὶ ταύτην ὑπὸ τῆς αὐτῆς οἰκογενείας τῶν Παλαιολόγων.(13)

Δεκάτην πέμπτην τὴν ἐν Πίτῃ μονὴν ἣτις ἐὰν ταυτισθῇ πρὸς τὴν ἐν τῷ χρυσοβούλῳ τοῦ αὐτοκράτορος Μανουὴλ τοῦ Κομνηνοῦ ἀναφερομένην μονὴν τοῦ Μεσσίου θὰ ἰδρῦθη πρὸ τοῦ 1158, ἔτος κατ' ὃ ἀπελύθη τὸ ἐν λόγῳ χρυσοβούλον καὶ τέλος τὰς τρεῖς ἐν Πριγκιπῶν μονὰς, τοῦ Χριστοῦ, Ἁγίου Νικολάου καὶ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Κωδιῶνα, ἰδρυθεῖσας ἴσως περὶ τὰ τέλη τῆς αὐτοκρατορίας.(14)

Ὁ ἀριθμὸς τῶν μοναχῶν, τοῦλάχιστον διὰ τινος τῶν μονῶν ὡς λέγει τῆς Πρώτης, Χάλκης καὶ Πριγκιπῆου δὲν θὰ ἦτο καὶ μικρὸς ἂν κρίνωμεν ἐξ ὧν ὁ Θεόδωρος Στουδίτης γράφει, ἐν τινι ἐπιστολῇ αὐτοῦ, πρὸς τὰς μοναχὰς τῆς Πριγκιπῆου «Χθές, λέγει, ἰδὼν ὑμᾶς τὰς ἐν Κυρίῳ ἀδελφάς, ἐπεὶ κατεπαῖγον ἦν διὰ τὴν τοῦ Θεοφιλεστάτου Ἀρχιεπισκόπου ἀσθένειαν, ἐκωλύθην ὑμῖν λαῆσαι ὅσα ἐχρῆν. Νυνὶ δὲ διὰ τοῦ γράμματος τὸ ἐλλιπὲς ἀναπληρῶσαι καλῶς ἔχειν ἐνόμισα. Εἶδον ὑμῶν τὴν ἀδελφότητα *σὴν καὶ ἡλίμην*, ὅτι τε *πλήθει* ἠδύμενην καὶ συνέσει διαφέρουσαν καὶ ἐδόξασα τὸν ἀγαθὸν Θεὸν ἡμῶν, ὅστις συνήγαγεν ὑμᾶς *τασοῦτον πλήθος* ἐπὶ τὸ αὐτὸ τῷ σταυροφόρῳ βίῳ δουλεύειν αὐτῷ ἐν ὁσιότητι καὶ δικαιοσύνῃ». Ὁ αὐτὸς πάλιν γράφων πρὸς τὴν αὐτοκράτειραν Θεοδοσίαν, λαβοῦσαν κατὰ τοῦ νέου Βασιλέως Μιχαὴλ τοῦ Τραυλοῦ τὴν μονὴν τῆς Χαλκίτου «ὡς κατοικητήριον διαίτης» παραπονεῖται διότι συνεπεία τῆς ἐν αὐτῇ ἐγκαθιδρύσεως αὐτῆς «*ἀδελφότης ὄλης*» σὺν Καθηγουμένῳ τῆς παλαιᾶς οἰκείας μονῆς ἐξέωσθη καὶ ἤδη «*ἦδε κακέισε περιφέρεται*»(15). «Ὅτι ὁ δὲ ἀριθμὸς τῶν μοναχῶν δὲν ἦτο μικρὸς καταφαίνεται καὶ ἐξ ὧν ὁ βιογράφος τοῦ Πατριάρχου Ἰγνατίου ἀναφέρει

13) Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια ἔτος ΛΔ ἀρ. 9 ἔτος 1014

14) Περὶ αὐτῆς ὡς καὶ τῶν μονῶν εἰς τὰς μικρὰς Νήσους Βλέπετε Pargoire ἐνθα ἀνωτέρω.

15) Migne 99, Βιβλ. Ἐπιστολὴ ις'. σελ. 1406, Migne 105 σελ. 496.

περὶ αὐτοῦ ἔτι ἐν τοῖς μοναχοῖς διατελοῦντος ὡς προϊσταμένου τῆς ἐν Πρώτῃ μονῆς ἦν ὁ ἴδιος πατήρ καὶ βασιλεὺς ἰδρύσατο. Τοσοῦτον, λέγει, πλῆθος ἐλλαβὼν προσέτρεχεν εἰς τὸν ἐνθουσιώδη καὶ εὐσεβῆ μοναχὸν καὶ τόσον ἐσαγγενεύετο ὑπὸ τῶν ἐνθέων αὐτοῦ κηρυγμάτων καὶ τῶν συμβουλῶν αὐτοῦ τῶν σοφῶν ὥστε «μηκίτι τούτους ἐν τῷ πῶ μηδὲ μιᾷ μονῇ δύνασθαι χωρεῖσθαι, τέσσαρα δὲ πάντα διὰ τῆς αὐτοῦ σπουδῆς ἀναστῆσαι καὶ καταστήσαι μοναστήρια» προκίβας ἕνα ἕκαστον διὰ τῶν ἀναλόγων οἰκοδομῶν, τῶν ἱερῶν σκευῶν καὶ διὰ πάντων ἐν γένει τῶν συντελούντων εἰς τὴν πρέπουσαν αὐτῶν κατασκευὴν καὶ διάταξιν. Τότε ἀκριβῶς «Πλάτη καὶ Ὑάτρος καὶ Τερέβινθος ταῖς ἐκείνου προνοαῖς οἰκίζόμενοι, εἰς Ἐκκλησίας Κυρίου καὶ εὐαγεῖς μοναχῶν καθίσταντο μοναί.» Περὶ τὰς μονὰς ταύτας ὑπῆρχον τὰ ἐργαστήρια διὰ τὰς κοίνας τῶν μοναχῶν» ἐργασίας ἀλλὰ καὶ διάφορα ἄλλα οἰκήματα πρὸς φιλοξενίαν καὶ περιποίησιν τῶν ἐκ τῆς βασιλευσύνης καθ' ἑκάστην προσερχομένων εἰς τὰς ἱερὰς καὶ ἀρματάδεις καὶ ζωογόνους ταύτας γῆσους εἴτε ἐξ εὐλαβείας πρὸς προσκύνησιν τῶν ἱερῶν ἰδρυμάτων, εἴτε καὶ πρὸς ἀνάγκησιν δυνάμεων ψυχικῶν καὶ σωματικῶν ἐκ τῆς ἡρεμίας καὶ τῆς γαλήνης τῆς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ εὐλογημένης ταύτης φύσεως. (16)

Ἐὰν δὲ εἰς ταῦτα καταλέξωμεν καὶ τὰ ἀνάκτορα τῶν αυτοκρατόρων, Πριγκήπιων καὶ Πριγκηπισσῶν καὶ τὰς ἐπαύλεις τῶν ἄλλων ἐπισήμων ἀρχόντων καὶ πλουσίων ἀσπιῶν, τὰ δυνηθῶμεν νὰ ἐξηγήσωμεν τὰ ὑπὸ τοῦ Μανουὴλ Χρυσολογῆ πρὸς τῶν Κυκλάδων τῆ πόλει νήσων λεγόμενα «εἰ τις τοὺς ναοὺς καὶ τὰς οἰκοδομὰς αὐτῶν βοσκοῖτο καταλέγειν ἱστορίαν ἂν καὶ ταύτην οὐ σμικρὰν ἀναγκάζοιτο συγγράφειν.» (17)

Αἱ μοναὶ τῶν Πριγκηποννήσων τελοῦσαι ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τῶν Ἠγουμένων αὐτῶν ἐξηρτῶντο ἀμέσως παρ' αὐτοῦ τοῦ οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, ὅστις ὅπως διὰ τὰς ἐν Κων) πόλει μονὰς διώριζεν ἰδιαιτέρον **ἐξαρχον** (καὶ τοιούτους ἐκ τῶν ἄλλων γνωρίζομεν ἐκ τῶν πρακτικῶν τῆς ἐν Νικαίᾳ Συνόδου τὸν Λέοντα, ἱερέα τῆς Μεγάλῃς Ἐκκλησίας καὶ ἐξαρχον τῶν μονῶν τῆς Βασιλευσύνης καὶ τὸν Μοναχὸν τῶν μονῶν Ψωμιαίων καὶ Ἀγαθοῦ Ἐδθύμιον τὸν

16) Les Moines de Constantinople σελ. 10 Σλούμπερτς Les Iles de Prince σελ. 15. 63.

17) De veteris ac Novae Romae Comparatione σελ. 120

μετὰ ταῦτα Πατριάρχην), αὐτῶ καὶ διὰ τὰς μονὰς τῶν Νήσων τὸν λεγόμενον Ἀρχοντα τῶν Μοναστηρίων τοιοῦτον δὲ Ἀρχοντα τῶν κατὰ τὴν Προποντίδα Μοναστηρίων γνωρίζομεν ἐπὶ τῶν Πατριαρχῶν Ἰγνατίου καὶ Φωτίου τὸν Ἰγνάτιον τὸν μετὰ ταῦτα Μητροπολίτην Ἱεραπόλεως. (18)

Ὁ ἐξαρχος τῶν Μονῶν καὶ ὁ ἀρχων τῶν Μοναστηρίων ἦσαν πρόσωπα διακεκριμένα, ὁ πρῶτος μάλιστα ἦν ἀνώτατος παντῶν τῶν Ἠγουμένων ἔχων ἰδιαιτέραν σημαίαν διὰ τοῦτο καὶ ἦ ἐν Ἐφέσῳ Οἰκουμενικῇ Σύνοδος τὸ 431 θέλουσα νὰ τιμήσῃ τὸν Δολμάτιον Ἠγούμενον τῶν Μονῶν τοῦ Δολμᾶ, διώρισε αὐτὸν Ἠγούμενον καὶ Ἐξαρχον τῶν Μοναστηρίων. Ἐὰ καθήκοντα τῶν Ἐξαρχῶν διαγράφονται εἰς τὴν νεαράν τοῦ Αυτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ πρὸς τὸν Πατριάρχην Ἰωάννην.

Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι στερούμεθα πληροφοριῶν ἀναλόγων ὅπως καθορίσωμεν τὸν σημαντικὸν ρόλον, τὸν ὁποῖον διεδραμάτισαν καθ' ἑλὴν τὴν Βυζαντινὴν περίοδον αἱ μοναὶ ἡμῶν κατὰ τὰ διάφορα σπουδαῖα καὶ ζωτικά διὰ τὴν πλίστιν καὶ τὴν Ἐκκλησίαν ζητήματα, μελετῶντες ὅμως ἐπισταμένως τὰς τῆδε κακίαις ἠισκορπισμένας εἰδήσεις συμπεραίνομεν ὅτι ἡ συμβολὴ τῶν μονῶν ἡμῶν ὑπῆρξε μεγίστη, πολλοὶ δὲ τρόφιμοι αὐτῶν διέπρηναν ἐπὶ ἀληθεῖ μορφώσει καὶ αὐτὸν ἔτι τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον ἀνελθόντες καὶ καταγαίωσαντες. Ὁ ἱερός Ἰγνάτιος, ὁ κλεινὸς τῆς Χαλκίδου καθηγητῆς Ἰωάννης, Θεόδωρος ὁ Στουδίτης, ὁ ἀδελφός αὐτοῦ Ἰωάννης Ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης, ὁ θεῖος αὐτῶν ὁ πολὺ ἐν συνέσει καὶ μέγας ἐν εὐσεβείᾳ Πλάτων ὁ τοῦ Σακκουδίωνος, ὁ κατὰ τὴν Μεθόδιος, ὁ Μέγας Φώτιος, ὁ πατριάρχης Ἀναστασίσιος, ὁ πατριάρχης Θεοδόσιος Α' ὁ Βαρλαάμης, ὁ πατριάρχης Ἀντιοχείας Ἰωάννης, ὁ πατριάρχης Ἀρμενίας ὁ Αἰτωρειανός, ὁ πατριάρχης Μιχαὴλ ὁ Κουρκοῦας καὶ τόσκι ἄλλοι εἴτε ἐπὶ μακρὰν ἐν αὐταῖς μορφωθέντες καὶ παιδαγωγηθέντες, εἴτε πρὸς καιρὸν μόνον ἐνδιατρίψαντες εἴτε καὶ ἀκοιτίως ἐν αὐταῖς ἐγχεισθέντες, προβάλλουσι τρανὰ μαρτύρια τῆς ἀμῆς, εἰς ἣν κατὰ τὸν Μεσαίωνα αἱ μοναὶ ἡμῶν ἐξυψώθησαν.

Ἄλλ' ὑπεράνω τῶν φαινῶν τούτων μορφῶν, ὅσοι διὰ τῆς αἰγλης τῶν ἀρετῶν αὐτῶν ἀποτελοῦσι τὸ καύχημα τῶν μονῶν ἡμῶν, μία πρὸ πάντων φυσιογνωμία ἐπέλαμπος τηλαυγῶς καταγαίωζει

18) Migne τὸς vita Ignatii σελ. 532.

αὐτὰς ἢ τοῦ βασιλόπαιδος Ἰγνατίου πρῶτον μὲν μοναχοῦ ἐν αὐταῖς, εἶτα Ἰγνουμένου καὶ μετὰ ταῦτα Πατριάρχου ἀναδειχθέντος, καὶ οὕτως κατὰ τὰς στυγνὰς ἐκεῖνας ἡμέρας, καθ' ὧς ἡ Εἰκονομαχία ἀναζήσασα ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Ἀυτοκράτορος Λέοντος τοῦ Ἀρμενίου, μύρια ἀνήκουστα δεινὰ ἐπέφερον κατὰ τῶν προμάχων τῆς εὐσεβείας, ἀπέβη ὁ Ἰγνάτιος κατὰ τὸν βιογράφον αὐτοῦ «εὐδίας πᾶσι καὶ γαλήνιος ὄρεμος τοῖς χειμαζομένοις· τίς γὰρ τῶν ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας θλιβομένων οὐχ εὗρισκεν ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ ἀντάρκη τῶν θλίψεων ἀναψυχὴν; τίς τῶν ἐν ὑπεροχαῖς καὶ δεσμοῖς κατεχομένων, καὶ λιμοῖς καταχομένων, οὐ τῆς δεούσης ἐτύγγανε παρηγορίας, καὶ ἄφθονον εἶχε τῶν ἀναγκαίων τὴν ἐπιχορηγίαν παρ' αὐτοῦ; οἱ δὲ τὰς τυράννων φεύγοντες χεῖρας καὶ τῶν ἰδίων ὑπάρξεων στερούμενοι καὶ ἐκπίπτοντες, καὶ ἐσχάτη πενία περιπίπτοντες· ὅσοι δὲ τῆς ἱερατικῆς μάστιγα, ὅσοι τῆς μοναδικῆς ἐτύγγανον ὄντες τάξεως, οὐδὲν καὶ ἄλλο τοῦ βίου παραμύθιον καὶ τῶν λυπηρῶν εἶχον ἀπαλλαγὴν, ἢ τὸν μέγαν Ἰγνάτιον... ὅς τοῖς κακοπαθοῦσι συνεπάθει, τοῖς δεομένοις ἐπήρκει, καὶ τῇ θλίψει μὲν τοῖς θλιβομένοις ὑπέμεινε συλλυπούμενος τῇ προσευχῇ δὲ προσκαρτερῶν ἀδιαλλεπτως καὶ τῇ εὐχαριστίᾳ καὶ τῇ κοινωνίᾳ τοῦ ἄρτου, καὶ ταῖς τῶν ἁγίων χρήσεως κατὰ τὸν Ἀπόστολον κοινωνῶν, οὕτω πρὸς τοὺς μελλοῦς ὑπὲρ τῆς ὀρετῆς ἀγῶνας ἡτοιμάζετο»(19).

Ἄλλ' ἐπὶ πλέον τὴν αἰφύρτον ταύτην αἴγλην τῶν μονῶν ἡμῶν ἐκαστὴν ἢ παρουσία ἐν αὐταῖς τόσων συμπαθεστάτων φυσιογνωμιῶν, ὅσοι ἐπὶ δέκα ἐν ὅλῳ αἰῶνας ἀλληλοδιαδόχως κατόκησαν ἐν αὐταῖς, ἀνταλλάξασαν, πλὴν ὀλίγων, τὴν πορφύραν ἀντὶ τῆς εὐτελοῦς μοναχικῆς καλύπτρας, ὁ Ἀυτοκράτωρ Ἰουστίνος ὁ Β' μετὰ τῆς φιλοδόξου σύζυγου αὐτοῦ Σοφίας, ὁ υἱὸς τοῦ Ἀυτοκράτορος Ἡρακλείου Ἀταλάρχου, ἡ μεγαλόδοξος αὐτοκράτειρα Εἰρήνη, ἡ συμπαθὴς ἔγγονη αὐτῆς εὐφροσύνη ἢ πρῶτον μοναχὴ, εἶτα Ἀυτοκράτειρα καὶ αὖθις πάλιν μοναχὴ, ὁ εὐσεβὴς καὶ φιλόθεος αὐτοκράτωρ Μιχαὴλ ὁ Ραγκαβέ, ἡ ἀγέρωχος αὐτοῦ σύζυγος Προκοπία, οἱ υἱοὶ καὶ αἱ θυγατέρες αὐτῶν· Λέων ὁ Ἀρμένιος καὶ ἡ ἄπιστος αὐτοῦ σύζυγος Θεοδοσία μετὰ τῆς μητρὸς, τῶν θυγατέρων καὶ τῶν υἱῶν αὐτῆς, ὁ αὐτοκράτωρ Ρωμανὸς ὁ Λεκαπηνὸς καὶ οἱ φιλόδοξοι καὶ κακοὶ υἱοὶ αὐτοῦ Κωνσταντῖνος καὶ Στέφανος, ἢ ὅσον ὄρατα τόσον

19) Migne 105 vita S. Ignatii σελ. 447.

ἀφ' ἑτέρου *διεφθαρμένη* αὐτοκράτειρα Θεοφανώ, ὁ ἀδελφὸς τοῦ μεγάλου αὐτοκράτορος Νικηφόρου τοῦ Φωκᾶ Λέων, ἡ ἡδωπαθὴς αὐτοκράτειρα Ζωὴ ἢ Πορφυρογέννητος, ὁ πολίτλας ἡρωϊκὸς αὐτοκράτωρ Ρωμανὸς ὁ Διογένης καὶ ἡ μουσοτραφὴς σύζυγος αὐτοῦ Εὐδοκία ἢ Μακροβιολίτισσα, ἡ ἐξοχωτέρα τῶν γυναικῶν τοῦ Βυζαντίου καὶ περιώνυμος μήτηρ τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ, Ἄννα ἡ Δαλασσηνή, ἡ εὐσεβὴς καὶ λογία χήρα Ἰσαακίου τοῦ Α' Κομνηνοῦ Αἰκατερίνα καὶ τέλος οἱ Ἀυτοκράτορες Ἰωάννης ὁ Α' καὶ Ἰωάννης Β' οἱ Παλαιολόγοι καὶ ἡ πολυκλαυστος σύζυγος αὐτοῦ Μαρία ἢ Κομνηνή, ἵνα ἀρκεσθῶμεν εἰς τὰς ἐστεμμένας μόνον κεφαλὰς καὶ παραλείψωμεν τὸν ἄλλως ἀπεραντον κατάλογον τῶν τόσων Πριγκίπων, Πατρικίων, Στρατηγῶν, Πατριαρχῶν, Ἀρχιερέων καὶ τόσων ἄλλων διακεκριμένων προσώπων· πάντες οὗτοι διὰ τὰ δραματικά καὶ πλήρη τραγωδίας συμβάντα τῆς ζωῆς αὐτῶν, ἀποβαίνουσι διὰ τὰς μονὰς ἡμῶν πηγὴ ἀνεξάντητος θεολογικῶν θεούλων καὶ συγκινητικῶν διηγήσεων, αἱ ὁποῖαι ἀπὸ τῶν αἰῶνων προκαλοῦσι τὰ δάκρυα καὶ τὸν οἶκτον τῶν εὐαισθητῶν καρδιῶν καὶ θὰ διατελῶσιν εἰς τὰς μελλούσας γενεὰς ἀείποτε προσφιλεῖς ἐντρύφημα, καὶ τῆς προγονικῆς εὐκλείας διηγετικῆς ὑπόμνησις.

Πᾶσαι αἱ μοναὶ τῶν νήσων μικραὶ καὶ μεγάλαι περιβάλλονται ὑπὸ τείχους ἐρμυνοῦ περιλειπόντος αὐτὰς καθ' ὅλοκληρίαν. Εἰς τὸ μέσον τοῦ περιβόλου αὐτῶν ἠγείρετο πάντοτε ἡ Ἐκκλησία ἐν σχήματι σταυροῦ ἀπολήγουσα εἰς μικρὸν τροῦλλον. Οἱ στῦλοι αὐτῆς ἦσαν μαρμάρيني, ὡς καταφαίνεται ἐκ τῶν κιονοκράνων καὶ ἄλλων μαρμάρων ἐσκορπισμένων σήμερον ἐπὶ τοῦ χώρου τῶν ἀρχαίων μονῶν, τὸ δὲ ἔδαφος συνέκειτο καὶ αὐτὸ ἐκ μαρμαρίνων πλακῶν ποικίλων ἀποχρώσεων, πλαισιουμένων συνήθως ἐκ μωσαϊκῶν διαφόρων σχεδίων. Οἱ ναοὶ οὗτοι ἦσαν ἀξιοθέατοι μᾶλλον διὰ τὸν ἐσωτερικὸν ἐξωραϊσμὸν αὐτῶν καὶ τὸ πλῆθος τῶν ἐν αὐτοῖς ἁγίων λειψάνων, ἱερῶν εἰκόνων καὶ ἄλλων ἀναθημάτων ἢ διὰ τῶν ἐξωτερικῶν αὐτῶν μεγαλοπρεπῶν «κίονων καὶ μαρμάρων στιλπνότητι καὶ μουσοργικαῖς καλλωπίσμασι»(20).

20) Les Moines de. Con)ple σελ. 4966.

Ἄλλ' ἂν οἱ ναοὶ ἦσαν τὸ ἀντικείμενον τῆς ἰδιαιτέρας στοργῆς καὶ φροντίδος καὶ μεγαλοδοξίας τῶν ἱδρυτῶν αὐτῶν, αἱ ἰδιαιτέραι κατοικίαι τῶν μοναχῶν τοῦναντίον ἐλάχιστα εἴκουν τὴν προσοχὴν αὐτῶν καὶ ἦτο φυσικόν· διότι ὁ μοναχὸς περιφρονήσας τὰ πάντα δὲν ζητεῖ δι' ἑαυτὸν εἰμὴ τὴν γαλήνην καὶ ἡρεμίαν, ἔν καναρούγιον εἰρηνικόν, μακρὰν τῆς κοσμικῆς τύρβης, θέλει ὅμως τὸν ναὸν νὰ μὴ εἶνε ἀνάξιος τῆς θείας μεγαλειότητος.

Αἱ μοναὶ τῶν νήσων, ὡς καὶ αἱ τῆς πρωτευούσης, δὲν ἦσαν μόνον τόποι προσευχῆς καὶ περισυλλογῆς ἀλλὰ καὶ εὐαγεῖς οἴκοι πρὸς ἐξάσκησιν τῆς ἀγαθοεργίας. Θεόδωρος ὁ Στουδίτης γράφων πρὸς τοὺς μοναχοὺς τῆς Πριγκήπου δὲν εὐρίσκει λόγους νὰ ἐπαινήσῃ τὴν ἐκπλαγχνίαν αὐτῶν «Καὶ ἀπὸ τῶν προλαβόντων, λέγει, ἰκανὴν ἀπόδειξιν τῆς εὐσεβοῦς ὑμῶν διαθέσεως εἰλήφαμεν, νῦν δὲ καὶ ὡς ἐκτιμῶναι ἡμᾶς, τῷ ὄντι, διαβλέποντας τὰς δωρεὰς ὑμῶν ὀπίσθας καὶ ἡλικίας. Ἐπειτα καὶ ἐκδιδαχθέντες παρὰ τοῦ γραμματοφόρου αὐτοψαί ὀπισθὸν φώτος ὄση ἡ φειδῶ καὶ ἡ φροντίς περιέστιν ὑμῶν ἔλεειν, οἰκτεῖραιν, τρέφειν, ποτίζειν, διδάσκειν . . . Ἄρα οὐκ ὀφειλομένως πρέπον μοι ὑμῖνος ὑμῖν ἀναθῆναι ἐκζητούσας Θεὸν ὀλοκαρδίως; Χαίρετε μητέρες καὶ θυγατέρες ἐν Κυρίῳ. Χαίρετε φιλεργάτιδες τῶν Εὐαγγελικῶν προσταγμάτων. Χαίρετε κρίνα τοῦ ἀγροῦ τοῦ νοητοῦ.» (21)

Πᾶς τις ὀποβλέπων εἰς τὴν σημερινὴν κατάστασιν τῶν νήσων, εἰς τὴν ὥραιαν καὶ ἀπαράμιλλον φύσιν αὐτῶν, θὰ ἐφαντάζετο ὅτι κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους οἱ προνομιούχοι οὗτοι τόποι μετὰ τῶν μονῶν αὐτῶν θὰ ἦσαν τερπνὰ ἐνδιαιτήματα, ἐν τοῖς ὁποίοις οἱ εὐτυχεῖς βροτοὶ θὰ ἔζων πλήρη θεληγῆτρων ζωὴν καὶ ὅμως καθ' ὀλοκληρίαν τὸ ἐναντίον συνέβαινε. Αἱ μοναὶ τῶν Πριγκηπονήσων κατὰ τὸν μεσαίωνα οὐδόλωσ ἦσαν τόποι ἀπολαύσεως, ἀλλὰ ἔσουλα σιωπηλὰ καὶ αὐστηρά, μονότονοι κατοικίαι, τάφοι ζωντινοί, δύο βήματα μόνον ἀπέχοντες τῆς πρωτευούσης τῆς μᾶλλον θορυβώδους ἀφ' ὅσας ἐγνώρισάν ποτε οἱ διαρρέυσαντες οἰῶνες. Αἱ μοναὶ τῶν νήσων εἶδον τὴν πτώσιν καὶ τὴν τραγικὴν ἀπελπισίαν τῶσων Ἀυτοκρατόρων, τῶσων μνηστῆρων τοῦ θρόνου, Ὑπουργῶν, Πατριαρχῶν, Βασιλέων, οἱ ὅλοι αἴφνης, ἀπὸ τὸ μεγαλειότερον ὕψος τῆς δόξης καὶ εὐτυχίας, κατέπιπτον

21) Migne 99, σελ. 1276.

εἰς τὸ ἐλεεινότερον βάρυθρον τῆς πλέον σκληρῆς δυστυχίας· εἰς τὰς μονὰς τῶν νήσων, τόσοι καὶ τόσοι περιορίσθησαν, ἤκρωτηριάσθησαν, ἐτελεύτησαν, ἐτάφησαν. «Πόσοι στεναγμοὶ δὲν ἀντήχησαν εἰς τοὺς περιβόλους των, πόσοι ἐλπίδες καὶ πόσοι πόθοι δὲν συνετριβήσαν εἰς τὰ κωρὰ κύματα, εἰς τοὺς τέσσαρας τοίχους των.» (22)

*Ἐγράφον ἐν Χάλκῃ τῇ 14 Ἰουνίου 1921

† Μ. Π. Α.

22) Κωνσταντινούπολις Βυζαντίου τόμ. Β' σελ. 202

Η ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΕΝ ΧΑΛΚΗ ΜΟΝΗΣ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΤΡΙΑΔΟΣ

Ἀπὸ τὸν ἀγαπητὸν φίλον κύριον Ἰωακείμ Ἰβηρίτην τὸν μετὰ ἀγαστοῦ ζήλου ἀσχολούμενον εἰς τὴν μελέτην τῶν ἐν ταῖς Μοναῖς τοῦ Ἁθῶ χειρογράφων ἔλαβον τὰ κατωτέρω δημοσιευόμενα σημεῖώματα περὶ δύο χειρογράφων τῆς ἐν Χάλκῃ Μονῆς τῆς Ἁγίας Τριάδος, φιλαξενουμένων ἤδη ἐν τῇ Μονῇ τῶν Ἰβήρων. Εἶναι εὐνόητος ἡ χαρὰ ἣν ἠσθάνθημεν λαβὼν τὰ σημεῖώματα τοῦ φιλάτου συμμαθητοῦ, φιλοτιμηθεὶς δέ, ἀφοῦ τώρα πλέον ἔχω ἔλθον τὸν χρόνον εἰς τὴν διάθεσίν μου ἤρχισα καὶ πάλιν νὰ μελετῶ ἐπισταμένως τὰ ἐναπολειφθέντα ἐκ τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Πατριάρχου Μητροφάνους χειρογραφοῦ, μετὰ τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ δώσω ἀφορμὴν εἰς ἄλλους πολλῶ ἐμοῦ κάρνας νὰ γράψωσι περισσότερα καὶ καλύτερα.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

ΓΙΑ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑΝ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΤΡΙΑΔΟΣ ΕΝ ΧΑΛΚῃ

Εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 2. Κωδ. τῆς Μονῆς Ἰβήρων (Καταλ. Σ, Λάμπρου) ὑπάρχουσιν οἱ κάτωθι δεκαπεντασύλλαβοι στίχοι, οἵτινες διέλαθον τὴν προσοχὴν τοῦ Σ. Λάμπρου.

Καὶ ἐκ μὲν τῶν στίχων μανθάνομεν τὴν καὶ ἀλλαχόθεν γνωστὴν πληροφορίαν (Ἐκκλ. Ἀλήθ. ἔτος Γ' Ἀριθ. 24. ΒΑ. Μυστακίδης) ὅτι ἡ Μονὴ τῆς Ἁγίας Τριάδος ἐν Χάλκῃ ὀνομάζεται Μονὴ τοῦ Ἐσώπτερου καὶ ὅτι ὁ Κώδιξ οὗτος ὑπῆρχεν ἄλλοτε κτήμα τῆς Μονῆς ταύτης. Ἐκ δὲ τῆς μετὰ τοὺς στίχους ὑπογραφῆς «μνήσθητε τοῦ Μητροφάνους» (1), τεκμηριώμεθα τὸν πρῶτον κέτοχον τῆς Βιβλιοθήκης, ὅστις πιθανῶς ὑπάρχει καὶ ὁ ἰδρυτὴς τῆς Μονῆς· δεῦτερος κέτοχος

1) Μ. Πρωτοσυγκέλλου Ἀθηναγόρου Μονῆς τῆς Ἁγίας Τριάδος Νέος Ποιμὴν Ἔτος Γ' Τεύχ. Γ' σελ. 168 — Δὲν ἔχομεν δυστυχῶς τὴν ὕλην Μελέτην.

ὑπῆρξεν ὁ Πατριάρχης Διονύσιος ὁ Βυζάντιος, ὡς γίνεται ὀφθαλμῶς ἐκ τῆς ἑξαοκτασύλλαβου ὑπογραφῆς του.

Ὁ Κώδιξ περιέχει τὰ τέσσαρα εὐαγγέλια μετ' ἑρμηνείας τοῦ Χρυσοστόμου εἰς τὰ περισελλίδια, εἰκόνας, τοὺς τέσσαρας εὐαγγελιστὰς καὶ ἐπίτιτλα μετὰ περισσῆς κομψοτεχνίας.

Ἡ βιβλίος αὕτη κέρυκε τῆς Παντουργοῦ Τριάδος τῆς ἐν τῇ νήσῳ Χάλκῃς τε Μονῆς τῆς τοῦ Ἐσώπτερου καὶ [εἴ τις δ' ἀν] τολμήσῃ ταύτης ἀποστερηῖσαι κεχωρισμένως ἔσεται Τριάδος τῆς Ἁγίας ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ γε καὶ τῷ ἐλευσομένῳ.

(ἁγλ. μνήσθητε τοῦ Μητροφάνους).

Εἰς τὸν ὑπ' ἀριθ. 338 κωδ. τῆς αὐτῆς Μονῆς Ἰβήρων (Καταλ. Σ, Λάμπρου) ὁ Ἁθ. Παπαδόπουλος Κεραμέως ἐσημείωσε τὰς κάτωθι πληροφορίας, ἐξ ὧν μανθάνομεν ὅτι καὶ ὁ ἐν λόγῳ Κωδ. ὑπῆρξεν ἄλλοτε κτήμα τῆς Μονῆς τῆς Ἁγίας Τριάδος καὶ ὅτι ἐξεδόθη κατάλογος τῶν Κωδικῶν τῆς Βιβλιοθήκης αὐτῆς τῆς 16ης ἑκατονταετηρίδος· ἐπομένως ἀν ὁ κατάλογος ἐκεῖνος δὲν σώζεται, καὶ ἀν ἡ ἐκδοσις αὐτοῦ, ὑπὸ τοῦ Καθηγητοῦ Ριχάρδου τοῦ Φέρστερ, δὲν εἶναι γνωστὴ, τότε ἡ σημεῖωσις αὕτη ἔχει σπουδαιότητα διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Μονῆς τῆς Ἁγίας Τριάδος. Τὴν πληροφορίαν ταύτην τοῦ Κεραμέως καθιστῶμεν γνωστὴν, φρονούντες ὅτι δὲν ἐπρόφθασεν ὁ ἴδιος νὰ δημοσιεύσῃ τὴν ἐπὶ τοῦ κώδικος τούτου ἐργασίαν του.

Ἴδού ἡ σημεῖωσις τοῦ Κεραμέως.

«Υπόμνησις περὶ τοῦ Κώδικος.»

«Τὸν Κώδικα τοῦτον ἰδὼν τὸ πρῶτον, μηνὶ Ἰουνίῳ, ἔτους 1895 ἐν τῇ Μονῇ τῇ Σεβασμίᾳ τῇ τῶν Ἰβήρων φέροντα τὸν μοναδικὸν τίτλον

ΩΚΕΑΝΟΣ

ἀνεμνήσθημεν τότε ὅτι οὗτος εὑρίσκατο τὸ παλαιόν, τελευταίως τῆς 16ης ἑκατονταετηρίδος ἐν τῇ ἐν Χάλκῃ τῇ νήσῳ ἱερᾷ Μονῇ τῆς Ἁγίας Τριάδος, τῇ νῦν καὶ Μονῇ μὲν ἀλλὰ δὴ καὶ Σχολῇ Θεολογικῇ τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίας· ἐγνώριζον δὲ τὴν τότε τοῦ κώδικος τούτου ἐν τῇ ρηθείᾳ Μονῇ περίσωσιν ἀπὸ τινος ἑλληνιστοῦ γεγραμμένου καταλόγου, τῶν τότε εὑρισκομένων ἐν αὐτῇ κωδικῶν, τύποις σὺν ἄλλοις τοιοῦτοις τῆς Βυζαντινῆς πόλεως ἀναγραφαῖς ἐκδομένου ὑπὸ

τοῦ φιλότατου μοι Καθηγητοῦ Ριχάρδου τοῦ Φέρστερ (Richard Foerster) ἐν τινι Βιβλιοθήκῃ de Bibliothecis C)tanis πρὸ ἐτῶν ἤδη ὑπερτριάνκοντα.

Οὕτω μὲν οὖν ὁ κώδιξ οὗτος ἀπὸ ἱστορικο-βιβλιογραφικῆς ἐπιφωσκῆς ἐστὶν ἀξιόλογος. Ἄτυχως δ' ὅτε τοῦτο χαίρων ἀνεγνώρισα ἐν τῇ Μονῇ Ἰθέρων, οὐκ ἦν ἐγὼ πρὸς τοῦτο εὐκαιρὸς. Νῦν δὲ τοῦτον θεῖα περιγραφόμενος χάριτι ἐν ἐκτενεῖ λεπτομερεῖα παρατήρησα ταῦτα πρὸς γνῶσιν τῆς Μονῆς ὅτι γεγραμμένα μὲν φύλλα λείπουν τῷ κώδικι (φ. 151—155) ἄγραφα δὲ δύο. Ὅσοι δὲ φύλλον ἀριθμοὶ ἀτάκτως ἐξ ὑπερπηδήσεως ἔχουσιν, τοῦτο παράπτωμα τοῦ παλαιῦ τούτων ἀριθμητοῦ. Οὕτω μὲν οὖν ὁ Κώδιξ οὐκ ἀριθμεῖ φύλλα, ὡς γέγραπται 99+, ἀκριβῶς δὲ καὶ ὄντως, ὡς αὐτὸς ὡδε βεβαιουῖμαι κατὰ τὴν νῦν αὐτοῦ κατάστασιν, φύλλα τὸ σύνολον 981 ἀριθμεῖ εἰς τὸν βιβλίουσιν συγχωρηθῆτω τὸ σημειωμῆ μου τοῦτο.

Ἐν τῇ Ἱερᾷ Μονῇ τῶν Ἰθέρων

Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΚΕΡΑΜΕΥΣ

Τῇ 1ῃ Ἰουλίου 1910

Ἰωαννίμ Ἰβηρίτης

Μαΐος 1921

Σχετικῶς πρὸς τὸ ὑπ' ἀριθ. 2 χειρόγραφον παρατηρῶ, ὅτι μολονότι φέρει τὴν ἰδιόχειρον τοῦ Πατριάρχου Μητροφάνου σημείωσιν καὶ συνεπῶς ἀνήκει εἰς τὴν Μονὴν αὐτοῦ, τὴν ἐποίαν ἐπέκυσε διὰ τριακοντῶν καὶ πλέον χειρογράφων, ἐν ταῦτοις δὲν περιλαμβάνονται εἰς τὸν Κατάλογον, τὸν ὅποιον αὐτὸς ὁ Πατριάρχης κατήρτισε κατὰ τὸ ἔτος 1576 καὶ τοῦ ὅποιου ἀντίγραφον λαβὼν Θεοδοσίος ὁ Ζυχομαλάς ἀπέστειλεν εἰς τὸν Κρούσιον. Πῶς λοιπὸν νὰ ἐξηγηθῇ τοῦτοις ἀπλούστατα. Τὸν ἐν λόγῳ κατάλογον ὁ αἰετὶμος Πατριάρχης ἔγραψεν ὅτε ἐτι διετέλει πρῶτον ἑκατοσίων ἑμῶς εἰς τὸν θρόνον τοῦ δευτέρου μέχρι τοῦ Αὐγοῦσίου τοῦ 1580, ὅτε καὶ ἀπαβίωσεν, ἠγγράρασε βεβαίως καὶ ἕτερα χειρόγραφα πρὸς πλουτισμὸν τῆς Μονῆς, τὰ ὅποια φυσικῶς δὲν ἦτο δυνατόν νὰ περιλαμβάνωνται εἰς τὸν πρῶτον κατάλογον, τὸν μετὰ τίσση σταργῆς ὑπὸ τοῦ Κρούσιου ἀνακαθέντα εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τῆς Τυβίγγης, ἐκ τῆς ὁποίας, εἰρήσθω ἐν παρόδῳ, ἀντιγράψας ὁ φίλος κ. Β. Μυστακίδης ἀπέστειλε τῷ Ἀββ. Αἰμ. Λεγκράνδ, ὅστις καὶ περιέλαβεν εἰς τὸ ἔργον τοῦ περὶ τοῦ Ἰωάννου καὶ Θεοδοσίου Ζυγομαλά. Ἐντεῦθεν δὲ ἐξηγεῖται πῶς καὶ σήμε

ρον εὑρίσκονται εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τῆς Μονῆς πολλὰ χειρόγραφα, ὡς τὸ 24, 52, 57, 67, 64, 68, 80, 91, 97, 107, 145 καὶ ἄλλα φέροντα μὲν τὴν σημείωσιν τοῦ φιλομούσου πατριάρχου, μὴ περὶ ἀμβανόμενα ἄλλως εἰς τὸν Κατάλογον.

Πῶς ἄλλως τὸ χειρόγραφον τοῦτο κατήνησεν εἰς τὸ Ἅγιον Ὅρος; ὁ κ. Ἰωαννίμ τεκμαίρεται ἐκ τῆς ἰδιοχειροῦ ὑπογραφῆς τοῦ Πατριάρχου Διονυσίου τοῦ Βυζαντινοῦ, ὅτι οὗτος ἐγένετο μετὰ τὴν Μητροφάνην ὁ δεύτερος κἀτοχος αὐτοῦ. Τοῦτο καὶ ἐγὼ ὑποθέτω καὶ ὑπ' αὐτοῦ ἐδωρήθη εἰς τὴν Μονὴν τῶν Ἰθέρων, ἀφοῦ εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ εὐπατριδης καὶ εὐπαιδαυτος οὗτος πατριάρχης κατὰ τὴν δευτέραν αἰτῶν Πατριαρχίαν, κατὰ Ἰούλιον τοῦ 1678 πάντα τὰ βιβλία αὐτοῦ ἐπέφρασεν εἰς τὴν ἐν λόγῳ Μονήν. (2)

Προκειμένου ἄλλως περὶ τοῦ ἐτέρου χειρογράφου τοῦ «Ὠκεανῶ» φρασθῆναι ὅτι ποτὲ δὲν ὑπερῆξε κτήμα τῆς ἐν ἐν Χάλκῃ Μονῆς τῆς Ἁγίας Τριάδος, ἀφοῦ οὔτε εἰς τὸν κατάλογον τοῦ Μητροφάνου ὑπάρχει, ἀλλ' οὔτε τὴν ἐλαχίστην ἐσωτερικὴν μαρτυρίαν φέρει, εἶμαι δὲ βέβαιος ὅτι οὔτε εἰς τὸν κατάλογον τοῦ Richard Foerster περιλαμβάνεται, ἂν καὶ ποτὲ δὲν ἠτύχησα νὰ ἴδω αὐτόν. Ὁ ἀειμνηστὸς Κεραμεὺς συγγέει τὸν ὑπὸ τοῦ Φέρστερ ἐκδοθέντα κατάλογον τῆς Μονῆς μὲς τὸν ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ κατηγητοῦ ἐκδοθέντα κατάλογον τῆς ἐν Ραιδεσθῇ Βιβλιοθήκης, εἰς τὸ ὅποιον πράγματι ἀναγράφεται τὸ χειρόγραφον «Ὠκεανῶς» ἑπερ κατὰ κάσαν πιθανότητα εἶναι τὸ αὐτὸ μὲς τῆς Μονῆς τῶν Ἰθέρων (3), πιστεύω δὲ ὅτι περὶ τοῦτου καὶ ὁ Ἰωαννίμ ἢ ἀ συμφωνήσῃ μετ' ἐμοῦ.

Ἀφιερῶται τῆς Βιβλιοθήκης.

Εἰπόμεν ἤδη ὅτι μέγας Δωρητὴς καὶ εὐεγέτης τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἱερᾶς Μονῆς ἐγένετο ὁ ἰδρυτὴς αὐτῆς Πολυδόσθεος Πατριάρχης Μητροφάνης. Ἐκτὸς τούτου ἑμῶς ἔχομεν καὶ ἄλλους ἀφιερῶτας χειρογράφων Κωδικῶν, τῶν ὁποίων τὰ ὀνόματα κρίνω δίκαιον νὰ ἀναγράψω πρὸς αἰώνιον καὶ αὐτῶν ἔπαινον. Πρῶτος δὲ τοιοῦτος ἀναφέρεται ὁ Μητροπολίτης Θεσσαλονικῆς Ἰωάσαφ ὁ Ἀργυρόπουλος ἀφιερῶτας τὸ ὑπ' ἀριθ. 3 χειρόγραφον «ἐκλογὴ ἀκριβῆς τῶν Ἁγίων

2) Πατρ. Πίνακες Μ. Γεδεών σελ. 801

3) Ἐκκλησ. Ἀλήθεια Τομ. 10 σελ. 160.

Εὐαγγελίων τῶν ἀναγινωσκομένων ἐν ταῖς Δεσποτικαῖς ἑορταῖς μετὰ τῶν ἐπισήμων ἀγίων ἐν τε τοῖς δρόμοις καὶ ταῖς λειτουργίαις ἔργου τοῦ XI-XII αἰῶνος. Ἰδοὺ ἡ σχετικὴ σημείωσις τῆς ἀφιέρωσως «Ἡ παρῶσα Εὐαγγελικὴ αὐτὴ βίβλος ἀφιέρωται τῇ Σεβασμοσιότητι καὶ Βασιλικῇ Μονῇ τῆς Ἁγίας Τριάδος τῇ ἐν τῇ νήσῳ Χάλκῃ παρὰ τοῦ Πανιερωτάτου Μητροπολίτου Θεσσαλονίκης Κυροῦ Ἰωάννου τοῦ Ἀργυροπούλου, ψυχικῆς ἕνεκα σωτηρίας αὐτοῦ κατὰ τὸ ΖΟΗ ἔτος (1570) καὶ σὺν ἄλλοις ἐτχιμεύθη τῇ Βιβλιοθήκῃ εἰς μνημόσυνον αὐτοῦ ἐν μηνὶ Δεκεμβρίῳ, ὅτε ὁ Παναγιώτατος καὶ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης (Μητροφάνης) τὴν πρὸς Δύσιν καὶ Πελοπόννησον διατριβὴν ἔδδν καὶ ἐν Θεσσαλονικῇ παρεγένετο».

Δεύτερος, ὁ Κυριάκος, Γραμματικὸς Κύπριος, ἀφιέρωσας τὸ ὑπ' ἀριθ. 5 καθημερινὸν Εὐαγγέλιον ἐκ μεμβράνης, ἐποχῆς τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος, ὡς δείκνυται ἐκ τῆς ἐξῆς σημειώσεως: «ἐν μηνὶ Νοεμβρίῳ μηνὸς (1573) τὸ παρὸν καὶ θεῖον Εὐαγγέλιον τὸ ἀφιέρωναι ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ Κυριάκος γραμματικὸς Κύπριος ἀπὸ τοῦ μεγαρέμα, εἰς τὸ Σεβαστὸν μοναστήριον τῆς ἁγίας Τριάδος τὸ ἐν τῇ νήσῳ Χάλκῃ. Ὁ πατήρ Νικόλαος, ἡ μήτηρ Πρεζοῦ(ἔως Περουζέ), ἡ γυνὴ Παρασκευα, καὶ τῶν γονέων».

Τρίτος εἶναι Ἄποστολος ὁ Προυσαεὺς, ἀφιέρωσας τὸν ὑπ' ἀριθ. 16 ἐκ μεμβράνης Πραξαπόστολον, ἐποχῆς καὶ αὐτὸν τοῦ 16 αἰῶνος, ὡς δείκνυται ἐκ σημειώσεως τῆς πρὸ τῆς βίβλου τῶν Πράξεων κενῆ σελίδος: «ἡ βίβλος αὕτη ἢ καλουμένη Πραξαπόστολος προσετέθη καὶ ἀφιέρωθη ἐν τῇ θείᾳ καὶ Σεβασμίᾳ Μονῇ τοῦ Πατριαρχικοῦ Σταυροπηγίου τῆς Ἁγίας Τριάδος τῆς ἐν τῇ νήσῳ Χάλκῃ παρὰ τοῦ εὐγενεσιτάτου καὶ χρησιμωτάτου... κυροῦ Ἀποστόλου τοῦ Προυσαεὺς εἰς τὸ διηγετικὸν μνημονεύσθαι αὐτὸν καὶ τοὺς γονεῖς, καὶ ὅστις ἀφελίεν ἀπ' αὐτῆς ταλμῆσαι κεχωρισμένος ἔσεται Τριάδος τῆς ἁγίας ἐν τῷ νῦν αἰῶνι καὶ ἐν τῷ μέλλοντι ἐν ἔτει ΖοΖ (1569)». Εἰς τὸ τέλος τοῦ χειρογράφου ἀναγινώσκειται «ἡ βίβλος αὕτη τῆς μονῆς τοῦ προδρόμου τῆς κειμένης ἔγγιστα τοῦ ἀετίου, ἀρχαϊκῆ δὲ τῇ μονῇ κλήσις Πέτρα.»

Τέταρτος εἶναι Ἀδριανὸς ρήτωρ τῆς Μεγάλῃς Ἐκκλησίας ἀφιέρωσας τὸ ὑπ' ἀρ. 74 Συναξάριον ἀπὸ μηνὸς Μαρτίου μέχρις Ἀυγούστου ἐπὶ χάρτῳ ἐποχῆς 1375, κατὰ τὴν ἐν τῷ κρασπέδῳ τοῦ προτελευταίου φύλλου σημειώσιν: «Τῷ Ζυη (1390) ἔτει, Ἰουλίου 16 ἀφιέρωθη τὸ παρὸν Συναξάριον τῇ θείᾳ καὶ πατριαρχικῇ Μονῇ τῆς Ἁγίας Τριάδος, τῇ ἐν τῇ νήσῳ Χάλκῃ παρ' ἐμοῦ τοῦ εὐτελοῦς ρήτορος τῆς μεγάλης ἐκκλησίας Ἀδριανοῦ εἰς μνη-

μόσυνον ἐμοῦ καὶ τῶν γονέων μου Ἀλεξάνδρου ἱεροδιακόνου καὶ Ἀλεξάνδρας».

Πέμπτος, Εὐθύμιος ἀφιέρωσας τὸν ὑπ' ἀρ. 76 Πανηγυρικὸν μηνὸς Σεπτεμβρίου περιέχοντα τοὺς βίους, τὴν πολιτείαν καὶ τὰ μαρτύρια διαφόρων ἁγίων ἑορταζομένων κατὰ τὸν μῆνα τοῦτον. Ἐπὶ μεμβράνης βιβλίον ἀληθῶς ἀξιόλογον. Εἰς τὸ τέλος τοῦ χειρογράφου ὑπάρχει ἡ ἐξῆς σημείωσις: «ἔσχε τέλος ἡ βίβλος αὕτη κατὰ Ἰανουάριον μηνὸς τῆς ἔκτης Ἰνδ. ἐν ἔτει ΞΦΞα (1053) ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ κορφύρου(γεννή(του καὶ) τῆς συζ[ύγου αὐτοῦ] Ἀδού[στας Ζωῆς καὶ] τοῦ ἀγιωτάτου Κηρουλ[αρίου]. Τὰ ἐν ταῖς παρενθέσειν ἄλλειποντα ἀνεπληρώθησαν ὑπὸ τοῦ καταρτίσαντος τὸν κατάλογον Θεοδώρου Κυριακίδου, ὡς σημειοῖ ὁ ἴδιος· ἀλλ' ἐληφμένῃσιν ὁ φιλόπρονος καθηγητῆς, δει Κωνσταντίνος ὁ γ'. σύζυγος τῆς Ζωῆς τῆς Πορφυρογεννήτου. ἦτο ὁ Μονομάχος, ὅστις δὲν ἦτο διόλου Πορφυρογεννήτος. Ἀνάλογον σημειώσιν εὐρίσκομεν καὶ εἰς ἕτερον χειρόγραφον εἰς τοὺς Προφήτας καὶ τὸν Δανιὴλ ἐκ μεμβράνης, φυλασσόμενον εἰς τὴν ἐν Βονωνίᾳ Βιβλιοθήκῃν τοῦ Ἁγίου Σιλβέστρου, ὡς ἐξῆς: «ἐτελειώθη ἡ δέλτος αὕτη μηνὶ μαρτίῳ γ', ὥρα β', ἡμέρα δ', ἐπὶ βασιλείᾳ Κωνσταντίνου Μονομάχου καὶ Ζωῆς Πορφυρογεννήτου καὶ Πατριάρχου Μιχαήλ· γραφείσα διὰ χειρὸς Σάββα μοναχοῦ καὶ πρεσβυτέρου· αἱ ἀναγινώσκοντες εὐχεσθε ὑπὲρ ἐμοῦ διὰ τὸν κύριον. ἔτος ΞφϞδ = 6554 (1046) (4). Ὅτι δὲ ἀφιερωτῆς τῆς βίβλου εἶναι ὁ Εὐθύμιος δείκνυται ἐκ τῆς γνωστῆς ἐμμέτρου σημειώσεως τοῦ Μητροφάνους φερούσης τὸ ὄνομα Εὐθύμιος, ὅστις ἀφιέρωσεν εἰς τὴν Μονὴν καὶ ἕτερον χειρόγραφον, τὸ ὑπ' ἀριθ. 79 Πανηγυρικὸν Σεπτεμβρίου καὶ Ὀκτωβρίου περιέχον τοὺς βίους, τὴν πολιτείαν καὶ τὰ μαρτύρια διαφόρων ἁγίων καὶ γεγραμμένον ἐπὶ μεμβράνης κατὰ τὸν ἐνδέκατον αἰῶνα ἐπιμελῶς καὶ εὐαναγνώστως καθὼς καὶ τὸ ὑπ' ἀριθ. 101 Πανηγυρικὸν περιέχον βίους καὶ λόγους 17 εἰς διαφόρους ἡμέρας διαφόρων μηνῶν ἐπὶ μεμβράνης ἐποχῆς XI—XII αἰῶνος φέρον καὶ αὐτὸ τὴν γνωστὴν ἐμμέτρον σημείωσιν μετὰ τοῦ ὀνόματος Εὐθυμίου. Ἐν τῷ χειρογράφῳ τούτῳ παρενετέθη διὰ φύλλων χαρτίνων «Διήγησις ὑπέλιμος ἐκ παλαιᾶς ἱστορίας συλλεγεῖσα καὶ ἀνάμνησιν ποιούσα τοῦ παραδόξως γενομένου θαύματος ἡνίκα Πέρσαι καὶ βάρβαροι τὴν βασιλίδα ταύτην πολέμῳ περιεκύκλωσαν, αἱ καὶ ἀπάλλοντο θείας δίκης πειραθέντες, ἡ δὲ πόλις ἀσινῆς συντη-

4) Palaeographia Graeca Lib 1 σελ. 80

ρηθεία πρεσβείας τῆς Θεοτόκου, ἐτησίως ἔκτοτε ἔδει εὐχαριστήριον ἀνάδιαιτον τὴν ἡμέραν *ὀνομάζουσα* ἥτις ἀρχεται ἐν τοῖς χρόνοις Ἡρακλείου τοῦ Ρωμαίων βασιλέως· ἐν ἀρχῇ τοῦ II ὑπάρχει ἡ σημείωσις «ὦ Χριστέ, βοήθει μοι τῷ σφ̄ δούλῳ Μανουήλ παραλ...». Ἐκτος ἀφιερωτῆς φρονῶ, δεῖ πρέπει νὰ ταχθῇ ὁ *Πατριάρχης Καλλίνικος ὁ Β' ὁ Ἀμαρῶν*, τὴν μονοκοτυλιὰν τοῦ ἑποίου εὐρ. σκω εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 81 Πανηγυρικὸν τοῦ Νοεμβρίου, ἐπὶ μεμβράνης, ἔργον τοῦ 11—12 αἰῶνος. Τὸ χειρόγραφον τοῦτο κατ' ἀρχῆς ἀφιερωθὲν εἰς τὴν Μονὴν ὑπὸ τοῦ Μητροφάνους ἔτα φέρον τὴν ἔμμετρον αὐτοῦ σημείωσιν ἀκεμπολήθη, φαίνεται ἀργότερον, ὁ δὲ πατριάρχης Καλλίνικος ἀγοράσας αὐτό, τίς οἶδα παρὰ τίνας, ἀφίρωσε καὶ πάλιν εἰς τὴν Μονήν· ὁ αὐτὸς πατριάρχης φαίνεται ἀφιέρωσας καὶ τὸ ὑπ' ἀριθ. 83 Πανηγυρικὸν τοῦ Νοεμβρίου, ἐπὶ χάρτου ἔργον τοῦ 14' αἰῶνος, ὅπερ φέρει μὲν τὴν ἔμμετρον ἀφιέρωσιν τοῦ Μητροφάνους ἔχει ἕως καὶ τὴν ἐξῆς σημείωσιν· «ἔστις ἀφαιρέσει τὸ ἐκ τῶν τῆς ἁγίας Τριάδος τῆς Βιβλιοθήκης βιβλίων εἴη ἀσυγχώρητος καὶ ἄλιτος μετὰ θάνατον καὶ ἡ μερὶς αὐτοῦ μετὰ τοῦ Ἰούδα» ὑπὸ τὴν ὅποιαν τίθεται ἐν μονογραφίᾳ «ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Καλλίνικος».

Ἐβδομος ἀφιερωτῆς εἶναι ὁ ἀρχὼν *Ἰωάννης Μάμμανας* ἀφιέρωσας τὸ ὑπ' ἀριθ. 91 Πανηγυρικὸν Ἰανουαρίου, ἐπὶ μεμβράνης ἐποχῆς XI—XII αἰῶνος, ὡς δεῖκνυται ἐκ τῆς κώτιδι σημείωσεως· «προσετέθη ἡ παρούσα βίβλος εἰς τὴν μονὴν τῆς ἁγίας καὶ ζωαρχικῆς Τριάδος, ἐν τῇ νήσῳ τῆς Χάλκης παρὰ τοῦ ἐντιμωτάτου ἀρχοντος κυροῦ Ἰωάννου τοῦ Μάμμωνά, εἰς μνημείονον Δημητρίου καὶ Ἀλεξάνδρας».

Ὁγδοος, ὁ *ἱερομόναχος Διονύσιος*, κάτοχος τοῦ ὑπ' ἀριθ. 96 Πανηγυρικοῦ Ἰουνίου, Ἰουλίου καὶ Αὐγούστου ἐπὶ μεμβράνης καὶ χάρτου τοῦ 13' αἰῶνος ἐν ἀρχῇ τοῦ ἑποίου ὑπάρχει ἡ σημείωσις· «αὕτη Σεπτεμβρίου κδ', ἐδέθη τὸ παρὸν βιβλίον δαπάνῃ μὲν Χατζῆ Ἀναστασίου, υἱοῦ Χατζῆ Δαζαρη Σαρράνη (αἰωνία ἡ μνήμη αὐτοῦ καὶ τῶν γονέων) συνδρομῇ δὲ καὶ παρακινήσει τοῦ ταπεινοῦ διδασκάλου τῆς ἱερᾶς αὐτῆς Μονῆς τῆς Παναγικῆς Τριάδος Διονυτοῦ Ἱερομονάχου».

Ἐνατος ὁ *μοναχὸς Δωρόθεος*, ἀφιέρωσας τὸ ὑπ' ἀριθ. 105 χειρόγραφον Βασιλείου τοῦ Μεγάλου «ἐξαήμερος», καὶ τοῦ μακαρίου Γρηγορίου ἀδελφοῦ τοῦ Ἁγίου Βασιλείου περὶ εἰκόνας ἀνθρώπου, ἐπὶ χάρτου ἰδοῦ ἡ σχετικὴ σημείωσις· «Προσετέθη ἡ παρούσα Βίβλος

τῇ εὐαγεστάτῃ μονῇ τῆς ἁγίας Τριάδος τῆς ἐν τῇ νήσῳ Χάλκῃ, ἡ ἐπινομαζομένη τοῦ Ἐσώπρου παρὰ τοῦ ἐν μοναχοῖς κυρίου Δωροθέου τοῦ ἐκ Σηλυβρίας ὑπὲρ ψυχικῆς αὐτοῦ σωτηρίας ἐν ἔτει ψφῆ (1570) κατὰ μῆνα Νοέμβριον». Τὸ χειρόγραφον τοῦτο ἦτο πρότερον κτῆμα τῆς ἐν Τραπεζοῦνι Μονῆς τοῦ Σουμελά.

Δέκατος, ὁ *πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Χρυσάνθος*, ἀφιέρωσας τὸ ὑπ' ἀριθ. 116 χειρόγραφον Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου «ὁμιλίας 37 εἰς τὴν Γένεσιν», ὅπερ κτῆμα ὑπάρχον πρότερον τῆς Μονῆς δωρηθὲν ὑπὸ τοῦ Μητροφάνους εὐρέθη ἀγνωστον πῶς εἰς τὸ Κοινὸν (τὸ σημερινὸν Μ. Συμβούλιον) «τὸ δὲ 1825 ἐνεχειρίσθη παρὰ τοῦ Παναγιωτάτου κυρίου Χρυσάνθου καὶ τὴν ἔφερον εἰς τὴν ἁγίαν Μονὴν εἰς τὴν Βιβλιοθήκην».

Ἐνδέκατος, ὁ ..... Σακελλάριος τῆς Μ. Ἐκκλησίας ἀφιέρωσας τὸ ὑπ' ἀριθ. 125 χειρόγραφον τοῦ μακαρίου Ἰωάννου Ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Χρυσοστόμου Ἐρμηνείαν εἰς πρὸς Ἑβραίους, Γαλάτας καὶ Φιλιμόνα ἐπιστολάς, ὡς δεῖκνυται ἐκ τῆς ὀπισθεν τῆς τελευταίας σελίδος ἀναρθογράφου σημειώσεως· «ἀφιερῶν τὸ παρὸν βιβλίον δηλονότι ταῦ ἐν ἁγίοις Πατρός ἡμῶν Ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Χρυσοστόμου ἐξήγησας εἰς τὴν μέγαν Παῦλον διὰ ἐμοῦ πρεσβυτέρου καὶ Σακελλαρίου τῆς Μεγάλῃς Ἐκκλησίας ἐν τῇ Πανοσιώτῳ ναῷ τῆς ἁγίας Τριάδος τοῦ ἐν τῇ νήσῳ Χάλκῃ ἐπινομαζομένου ..... ὁφείπτε ὑστερησαι ἢ ἀφαιρέσαι παρὰ τοῦ πανσιώτου ναοῦ ἕνα ἕξ ἡ τὰς ἀράς τοῦ 318 θεοφόρων πατέρων καὶ ἐν τῷ νῦν αἰῶνι καὶ ἐν τῷ μέλλοντι».

Ἄλλαχού δὲ που ὑπάρχει ἡ ἔμμετρος σημείωσις τοῦ Μητροφάνους ἀλλ' ἄνευ ὑπογραφῆς, μεταγενεστέρα πάντως. Κατόπιν δὲ ταύτης ὑπάρχει ἡ ἀκλόουθος «ἐγὼ τὴν ἔλαβα ἀπὸ τὴν μονὴν αὐτῆν τοῦ Ἀκριττα εἰστορίας χάριν οὐκ' ἐπίσταμαι τίνι τρόπῳ ἐδώθη» ἐν δὲ τῇ πρώτῃ σελίδι ὑπάρχει ἐν μονογραφίᾳ ἡ λέξις «Σουμελιώτης».

Δωδέκατος, Ἰωάννης τοῦ ποτῆ Ματθαίου Βάρνης ἀφιέρωσας τὸ ὑπ' ἀριθ. 134 χειρόγραφον Ἰωάννου Σχολαστικοῦ τοῦ Συναῖτου Κλίμαξ, ἥτοι Πλάκες πνευματικαί, ἐπὶ μεμβράνης, ὡς δεῖκνυται ἐκ τῆς εἰς τὰ κρῆσπεδα τῆς τελευταίας σελίδος σημειώσεως ἀφιερῶν παρὰ Ἰωάννου τοῦ ποτῆ μακαρίτου κυροῦ Ματθαίου Βάρνης καὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνωθιεν γεγραμμένου».

Καὶ ἑκάτος, τρίτος ὁ *Ἡλίας Τανταλίδης* ἀφιέρωσας τὸ ὑπ' ἀριθ. 147 βιβλίον Σλαβικὸν ἐπὶ μεμβράνης μετὰ τῆς ἐξῆς σημειώσεως

«τὸν Κώδικα τοῦτον ἀφιερῶ τῇ Ἱερᾷ μονῇ τῆς ἁγίας Τριάδος αἰωνῆ. Τανταλίδης» Ὁ ἀειμνήστος Τανταλίδης ἀφίερωσε καὶ τὸ ὑπ' ἀριθ. 50 χειρόγραφον τῆς Θεολ. Σχολῆς «Κυρίλλου τοῦ Ε' Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως λόγοι, ἑμίλλαι καὶ ἐπιτάριοι ριζ', καὶ ἐπιστολαὶ ιβ'». Τὰ χειρόγραφα τὰ εὑρεθέντα ἐν Ἀδριανουπόλει μετὰ τὸν οὐκ ἐπιβλητὸν θάνατον τοῦ ἀειμνήστου Πατριάρχου, παρεδόθησαν ὑπὸ τοῦ ἱατροῦ Στεφάνου Καραθεοδωρῆ τῷ Ἡλίᾳ Τανταλίδῃ. ὅστις καὶ ἀφίερωσεν αὐτὸ εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τῆς ἐν Χάλκῃ Θεολογικῆς Σχολῆς. Ἄλλ' ἐκτὸς τῆς σημειώσεως ταύτης, ὑπάρχει καὶ ἑτέρα, ἣν ἡ ἐξήγησις ἔχει οὕτως: «ψμμ (1632) συνέβη θαῦμα φοβερὸν ὡς οὐδέποτε. Ἐν Κωνσταντινουπόλει ἔπεσε στάκτη ἐξ οὐρανοῦ κατὰ προσταγὴν.... ψ' ἡμέρας». Ἐπίσης καὶ ἑτέρα.

«ΣΗΜ. Τὸ βιβλίον ἤδη σώζει φύλλα 179 εἶναι συγγεγραμμένον εἰς γλῶσσαν καθαρὰν Σλαβωνικὴν ἢ ἀρθογραφία εἶναι κατὰ τοὺς Σερβικοὺς Κώδικας· ἡ δὲ ἀρχαιότης του εἰκάζεται, ὅτι ὑπερβαίνει τὰ πεντακόσια ἔτη. Ἐν τῇ κατὰ Χάλκην Θεολογικῇ Σχολῇ τῆς ἁγίας Τριάδος, 1848 Μαρτίου 10» (ἀκολουθεῖ).

Ἐν Χάλκῃ τῇ 21 Μαΐου 1921

† Μ. Π. Α.

ΠΕΡΙΚΛΕΟΥΣ Γ. ΖΕΡΦΕΝΤΟΥ

ΙΕΡΟΘΕΟΣ Ο ΑΠΟ ΕΥΡΙΠΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΚΑΙ Η ΑΝΑΣΥΣΤΑΣΙΣ ΤΗΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΚΕΡΚΥΡΑΣ

Ἰωάννης Γάιος, ἀνὴρ Νάξιος, ἐξ οἴκου δοκίμου ἐδιδάχθη ἐν τῷ σχολεῖο τῆς πατρίδος αὐτοῦ, μεθ' ὃ γενόμενος ἱερομόναχος μετωνομάσθη Ἱεροθεὸς ἐν Κωνσταντινουπόλει παραμένων προήχθη ἔτει 1782 εἰς τὴν μητρόπολιν Εὐρύπου (1) καὶ μηνὶ ἀπριλίῳ τοῦ ἔτους 1799 μετετέθη εἰς τὴν μητρόπολιν Ἰωαννίνων ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Νεοφύτου τοῦ ἀπὸ Μυρωνείας ὅτε κατὰ τοῦ μητροπολίτου Ἰωαννίνων Μακαρίου «ἐξεμῖνη ὁ ἐκεί δεινὸς σατραπῆς ἢ τυράννος» Ἀλῆ πασσᾶς (2) ἔτει 1808 μηνὶ Ἰουνίῳ ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου τοῦ ἀπὸ Σμύρνης, τὸ δεύτερον πατριμωχοῦντος, ἦνται ἡ μητρόπολις Ναυπάκτου καὶ Ἄρτης μετὰ τῆς μητροπόλεως Ἰωαννίνων κατ' αἰτήσιν τοῦ τυράννου Ἀλῆ πασσᾶ. (3) Σεραφεῖμ ὁ Ἄρτης ὀνομάζει τὸν Ἱεροθεὸν Τρομοῦλαν καὶ νομίζει ὄντα ἀνεψιὸν Νικοδήμου τοῦ Ἀγιορείτου Καλλιβρούση ἐπικαλουμένον, ὃς ὅμως ἦτο ἐξάδελφος αὐτοῦ· ὁ Ἱεροθεὸς ἀπέθανεν ἐν Ἰωαννίνοις ἔτει 1810 (4).

1) Β. Α. Μυστακίδου Συμβολὴ εἰς τὴν Ἱστορίαν τῶν ἐν Ἰωαννίνοις σχολείων, ἐν Παρνασσῷ, (ἐν Ἀθήναις, 1886, εἰς 8ον', τόμ. σ', σελ. 132.

2) Σεργίου Μανραίου ὑπομνήματα ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας, ἐν Κ. Ν. Σάβα Μεσαιωνικῆς βιβλιοθήκης, (ἐν Βενετίᾳ, 1872, εἰς 8ον' τόμ. Γ', σελ. 398.

3) Σεραφεῖμ τοῦ Βυζαντίου Δοκίμιον Ἱστορικῆς τιμῆς περιλήψεως, τῆς κατὰ ἀρχαίας καὶ ἐγκρίτου πόλεως Ἄρτης, (ἐν Ἀθήναις, 1884, εἰς 8ον' σελ. 117.— Γεωργίου Π. Πουρναγᾶ Ἐλάσσονες Ἱστορικαὶ σελίδες ἐκ τῆς Θεσσαλίας, ἐν Ἡμερολογίῳ τῆς Ἀνατολῆς, (ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1884, εἰς 8ον', ἔτει Δ', σελ. 153—154.

4) Καλλινίκου Δελικάνῃ ἐπισκοπικὸς κατάλογος, ἐν Ἐκκλησιαστικῆς ἀλη-

Ἐπιστολὰς δύο τοῦ Ἱεροθέου πρὸς τὸν Παραμυθίας Χρύσανθον διαμένοντα ἐν Πάργα περὶ προτροπῆς εἰς ὑποταγὴν τῶν Παργίων εἰς τὸν Ἀλῆ πασσάν γραφεύσας μηνὸς Ἰουλίου πέμπτη καὶ μηνὸς Ἰουλίου ἑβδόμη τοῦ ἔτους 1800 ἐδημοσίευσεν ὁ Χριστόφορος Περραιβός (6) τὰς ἐπιστολὰς ταύτας· ἀνεδημοσίευσεν ὁ Χριστόφορος Περραιβός ἐν τῇ τρίτῃ ἐκδόσει τῆς ἱστορίας τοῦ Σουλίου καὶ τῆς Πάργας, ἀλλ' ὡς γραφεύσας ἔχει 1801. ἐπὶ πλέον ἐδημοσίευσεν καὶ ἐπιστολὴν τοῦ Ἱεροθέου πρὸς τοὺς Παργίους τοῦ ἔτους 1801 μηνὸς Ἰουλίου πέμπτη καὶ ἀπάντησιν τῶν Παργίων πρὸς τὸν Ἱεροθέον γραφεύσαν μηνὸς Ἰουλίου δεκάτη τοῦ αὐτοῦ ἔτους 1801 (5) ἀλλὰ ὑπολαμβάνω ὡς ἐπιστολὰς ταύτας πλαστικὰς, χαλκευθείσας ὑπὸ τοῦ Περραιβοῦ πρὸς ἴδιαν τιμὴν καὶ δόξαν.

Ἐπιστολαὶ τοῦ Ἱεροθέου πρὸς Νικόδημον τὸν Ἀγιορείτην γραφεύσαι ἐν Κύμῃ τῆς Εὐβοίας ἐδημοσιεύθησαν ἐν τῷ «ἐγχειρίδι συμβουλευτικῷ περὶ φυλακῆς τῶν πέντε αἰσθήσεων» τῷ δαπάναις τοῦ Ἱεροθέου δημοσιευθέντι ἔτει 1801, ἐν ᾧ καὶ τοῦ Νικοδήμου δύο ἀπαντήσεις εἰς τὰς ἐπιστολὰς τοῦ Ἱεροθέου ἐδημοσιεύθησαν, ἐν ᾧ καὶ ἡ εἰκὼν αὐτοῦ, ἥς κάτωθι κεῖται ἐπίγραμμα τόδε:

Νάξιον Ἱεροθέον τὸ πρὶν Εὐρείου ἱεράρχην
νῦν δέ γε Ἠλείου, ὡ κασίγνητε, ἄθρει.
ἔτει α'.

Ἐν τῷ αὐτῷ βιβλίῳ κεῖται καὶ ἐπίγραμμα ἠρωλεγειῶν εἰς τὸν ἐκτεδοκτὰ τὸ παρὸν συμβουλευτικόν, ἅγιον πρόφην μὲν Εὐρείου, νῦν δὲ Ἰωαννίνων κύριον Ἱεροθέον τὸν Νάξιον·

Δέχνησο ὦ φιλότῃς, μάλα δέχνησο χεῖρεσι σῆσιν
ἦν σοι δῶκε τύποις, τήνδε παραιφισίην.
Νάξιος Ἱεροθέος, τὸ πρὶν Εὐρείου ἱεράρχης,
νῦν δέ γε Ἠλείου, πάμμεγας ἀρχιεύτης·
(6) τῷ, Θεὲ ὑμνέδων, περιώσιον Ἰλαος εἴης,

θείας, (ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1908, εἰς φύλλ.) ἔτει ΚΗ', σελ. 817.—Π. Α. Π. Χρονογραφία τῆς Ἠλείου τῶν ἡμέρων ἑλληνικῶν καὶ ἰλλυρικῶν χρόνων, (ἐν Ἀθήναις 1856, εἰς 8ον), τόμ. Β', σελ. 238.

5) Ἱστορία Σουλίου καὶ Πάργας, (ἐν Βενετίᾳ, 1815, εἰς 8ον), τόμ. Β' σελ. 81—89.

6) Χριστοφόρου Περραιβοῦ Ἱστορία τοῦ Σουλίου καὶ τῆς Πάργας, (ἐν Ἀθήναις, 1857, εἰς 8ον), τόμ. Α', σελ. 92—97.—καὶ (ἐν Ἀθήναις, 1889),

καὶ αἶδος ρύσου, λυγαλέων σωματίων
εὔτε δὲ ὑστατίοισιν, ἐν ἡμασι κύδιμος ἦξεις,
δεξιτερῆς μοίρης, τὸν δε λαχεῖν ὀπάσας.

Σημειοῦται δὲ ἐν αὐτῷ τῷ βιβλίῳ ὁ Νικόδημος ἐνῦν δὲ πρῶτον τύποις ἐκδοθὲν διὰ φιλοτίμου δαπάνης τοῦ πανιερωτάτου, ἑλλογιμωτάτου τε καὶ θεοπρωβλήτου μητροπολίτου, ἀγίου πρόφην μὲν Εὐρείου νῦν δὲ Ἰωαννίνων κύριον Ἱεροθέου τοῦ Νάξιου. οὗτινας καὶ χάριν συνετέθη· περὶ δὲ τοῦ Ἱεροθέου σημειοῦται ὅτι οὗτος ἦν «ἐδρατρίδης καὶ μουσοστέρης καὶ περὶ τὰ κοινωφελῆ τοῦ γένους καλά, σφῆζων διάπυρον ζῆλον καὶ ἔρωτα» τῆς ἐκδόσεως ταύτης μνημονεύει ὁ Ἀνδρέας Παπαδόπουλος Βρετὸς (7).

Ἐτι δ' ὁ Ἱεροθέος ἐδαπάνησεν εἰς τὴν ἐκδοσιν τοῦ «βιβλίου καλουμένου Χρηστοθήσια τῶν Χριστιανῶν περιέχουσα λόγους ψυχωφελεστάτους δεκατρεῖς, ρυθμιζοντίας ἐπὶ τὸ βέλτιον τὰ κακὰ ἦθη τῶν χριστιανῶν... νῦν δὲ πρῶτον τύποις ἐκδοθεῖσα σπουδῇ συνίδω καὶ δαπάνῃ φιλοτίμου τοῦ πανιερωτάτου μητροπολίτου ἀγίου Ἰωαννίνων, κύριον Ἱεροθέου εἰς κοινὴν ἀπάντων τῶν ὀρθοδόξων ἀφέλειαν, Ἐνετίησιν, 1803, εἰς 4ον» (8). Τὸ βιβλίον τοῦτο οὐδαμοῦ ἐνέτυχον.

Ὁ Ἱεροθέος Εὐρείου ἱεράρχης ὢν παρέμενεν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἔτεσι 1797—1798 γενόμενος μητρί Φεβρουαρίῳ τοῦ ἔτους 1797 ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Γερασίμου τοῦ ἀπὸ δέρκων ὁ ἕτερος τῶν κληρικῶν ἐπιτρόπων τῆς μεγάλης τοῦ γένους σχολῆς (9) καὶ συνυπέγραψε τῷ γράμματι δι' οὗ προσεκαλεῖτο εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον μὴν

εἰς 12ον), ἐκδ. Κ. Ζησίου σελ. 66—69.—Π. Α. Σ. Ἡ Πάργα, ἦτοι μονογραφία αὐτῆς, (ἐν Ἀθήναις, 1861, εἰς 8ον), σελ. 126—141.

7) Ἀνδρέου Παπαδοπούλου Βρετοῦ Νεοελληνικὴ φιλολογία, ἦτοι κατάλογος τῶν ἰατρῶν τῆς πτώσεως τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας τυπωθέντων βιβλίων, (ἐν Ἀθήναις, 1864, εἰς 8ον), μέρ. Α', σελ. 137.—138.

8) Ἀνδρ. Παπαδοπούλου Βρετοῦ Νεοελληνικὴ φιλολογία, ἦτοι κατάλογος τῶν ὑπὸ τῆς πτώσεως τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας... τυπωθέντων βιβλίων, μέρ. Α', σελ. 141—142.

9) Μ. Ι. Γεδεών, Τὰ περὶ τῆς μεγάλης τοῦ γένους σχολῆς ἐπίσημα γράμματα, ἐν Ἐκκλησιαστικῆς ἀληθείας, (ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1902, εἰς φύλλ.), ἔπει ΚΒ', σελ. 422—423.—τοῦ αὐτοῦ Γράμματα πατριρχικά περὶ τῆς μεγάλης τοῦ γένους σχολῆς, (ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1903, εἰς 8ον), σελ. 45—49.—J. D. Mansi Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio, (Parisii, 1907, in fo), tom. XXXIX, col. 1011—1012.

Μαΐου τοῦ ἔτους 1797 ὁ Σμύρνης Γρηγόριος (10) οὗ συνυπέγραψε πάντα τὰ πατριαρχικά γράμματα τῆς πρώτης αὐτοῦ πατριαρχείας.

Ὅτε δ' ἡ ἐπανάστασις περιήλθεν εἰς τοὺς Ρώσους καὶ Τούρκους ἔτι 1799, οἱ νησιῶται ἀπέστειλαν πρεσβεῖαν εἰς Κωνσταντινούπολιν, οἱ πρεσβεῦναι «παραστάτες πρῶτον τῷ οἰκουμένικῳ πατριάρχῃ (Νεοφύτῳ τῷ ἀπὸ Μαρωνείας) καὶ τῇ περὶ αὐτὸν ἱερᾷ συνόδῳ, ἤτησαν αὐτῶν μητροπολίτην ἀποκαταστήσαι Κερκύρας· ὄρισαν δὲ τὸν νεωστὶ μεταπεθέντα ἀπὸ Ἐδρίκου εἰς Ἰωάννινα μητροπολίτην Ἰερόθεον, ἵνα ἀμέσως ἀπέλθῃ εἰς Κέρκυραν καὶ παραλαβὸν ἐκ τῶν πλησίων δύο ἀρχιερέων χειροτονήσῃ τὸν ψηφισθέντα μητροπολίτην Κερκύρας, δόντες αὐτῷ τὴν συνήθη ἐκδοσιν» (11). Διὰ δὲ γράμματος αὐτοῦ ὁ πατριάρχης Νεοφύτος ὁ ἀπὸ Μαρωνείας μηνὸς Σεπτεμβρίου πρώτη τοῦ ἔτους 1799 ἐνετείλατο τῷ μητροπολίτῃ Ἰωαννίνων Ἰεροθέῳ, ἵνα παραλαβὸν μετ' αὐτοῦ τοὺς ὑπ' αὐτῷ ἐπισκόπους τὸν Χειμάρως καὶ Δελβίνου Παρθένιου καὶ τὸν Παραμυθίας Χρυσάνθου μεταβῇ εἰς Κέρκυραν καὶ χειροτονήσῃ μητροπολίτην Κερκύρας τὸν ἐκλεγέντα μέγαν πρωτοπαπᾶ Κερκύρας Γεωργίου Χαλικιόπουλον Μάντσαρον. Τὸ γράμμα τοῦ πατριάρχου Νεοφύτου, ἀποκείμενον μεταγεγραμμένον ἐν ἱερᾷ κἀδικίῳ τῆς ἐν Κερκύρᾳ ἐκκλησίας ἀνετεγράφη τῇ φρονιτιδί τοῦ ἐλλογίστου Ἰωάννου Χειμαριῶ ἡραματοφύλακος τοῦ ἐν Κερκύρᾳ γραμματοφυλακίου, δημοσιεύεται δ' ἐν τέλει. Ὁ Ἰερόθεος μετὰ τῶν εἰρημνῶν ἱεραρχῶν παραγενόμενος εἰς Κέρκυραν εὗρε τὸν ἐκλεγέντα μητροπολίτην τεθνεῶτα (12).

Ὁ Ἰερόθεος ὑπήγαγε τῷ ἐν Ζίτσα μοναστήριον τοῦ προφήτου Ἠλίου εἰς ἐνοριακόν (13) ἔτι δὲ 1805 διετὸς ὁ Ζώης Καπλάνης ἀνα-

10) Μηνᾶ Χαμουδοπούλου Πατριαρχικαὶ πινακίδες, ἐν Ἐκκλησιαστικῆς ἀληθείας, (ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1881, εἰς φύλλ.) ἔτι Α', σελ. 277—278.—Const. G. Mano Document din secolele al XVI—XIX privitoare la familia Mano, (Bucuresti, 1907, in 40), p. 234—235.—J. D. Mansi Sacrorum consiliorum nota et amplissima collectio, tom, XXXIX, col. 1013—1014.

11) Γεωργίου Μακρῆου Ὑπομνήματα ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας, ἐν Κ. Ν. Σάββα Μεσαιωνικῆς βιβλιοθήκης, τόμος Γ', σελ. 399—400.

12) Ermanno Lunzi Della repubblica settentrionale, (Bologna, 1863, in 8o), p. 21—22.—Γεωργ. Μαυρογιάνη Ἱστορία τῶν Ἰονίων νήσων ἀρχομένη τῷ 1797 καὶ λήγουσα τῷ 1865, (ἐν Ἀθήναις, 1889, εἰς 8ον), τόμος Α' σελ. 288—289.

13) Β. Α. Μυστακίδου Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν ἐν Ἰωαννίνοις σχολείων, ἐν Παρνασσῷ, τόμος στ' σελ. 133—135.

συνέστησε τὸ ἐν Ἰωαννίνοις σχολεῖον κηδεμὼν καὶ ἀντιλήπτορα διορίσθη τότε ὁ Ἰωαννίνων Ἰερόθεος (14) ὑπὸ δὲ τοῦ πατριάρχου Καλλίνικου τοῦ ἀπὸ Νικαίας ἐξεδόθη ἔτι 1803 «συνοδικὸν γράμμα περὶ χρηματικῆς διαφορᾶς μεταξὺ τοῦ πρῆγῃ Ἰωαννίνων Μακαρίου καὶ τοῦ ἀναλαβόντος τὴν μητρόπολιν ταύτην Ἰεροθέου (15).

Τὴν μνήμην τοῦ Ἰεροθέου καὶ ἄλλων ἱεραρχῶν διέσωσεν ἀπραπῶς καὶ βαναύσως συκοφαντήσας ὁ συγγραφεὺς τῆς «Ἑλληνικῆς νομαρχίας, ἦτοι λόγων περὶ ἐλευθερίας» αὐταῖς λέξεσιν· «ὁ νῦν ἀρχιερεὺς τῶν Ἰωαννίνων εἶναι μοιχὸς καὶ ἀρσενολόγος, χωρὶς τὴν πικρὰ μικρὰν συστολήν»· καὶ «ὁ νῦν Ἰωαννίνων ἔλαβε τὴν αὐθάδειαν νὰ ἀφορῶσιν τὸν ἐνάρετον καὶ φιλόσοφον κύρ Κοσμᾶ, διὰ τὴν μὴν ἠμπόρσασε νὰ τὸν καταπέσῃ εἰς τὰς κακάς του θελήσεις»· καὶ «ὁ νῦν Ἰωαννίνων καθὼς ἤκουσα ἀπὸ ἑνα μάρτυρα αὐτόπτην, εἰς τὸ πρόγευμα τρώγει δύο ὀκάδες γιασοῦρι καὶ εἰς τὸ δειλινὸ μισὴν ὀκτὸ σαρδέλες ξεκοκαλιασμέναις, τὰς ὅποιας τρώγει μετὰ τοῦ χουλιάρη»· καὶ «ὁ Ἄρτης, ὁ Γρεβενῶν καὶ ὁ Ἰωαννίνων εἶναι οἱ πρῶτοι προδότες τοῦ τυράννου καθὼς ὅλοι τὸ γνωρίζουν, ὁ ἕτερος ἀπὸ αὐτοὺς ἰκέτευσε τὸν τυράννον, καὶ ἐτούρκευσε τὸν ἕγγονά του, ὡς νὰ τοῦ ἐγένετο νουνός· ὁ Ἄρτης ὑπάτησε καὶ ἐπρόδωσε τοὺς Σουλιάτας, εἶναι δὲ καὶ οἱ τρεῖς ἀσελεῖς ἄσωτοι εἰς τὸ ἄκρον, μοιχοί, πόρνοι καὶ ἀρσενολογοῦντες φανεροί»· καὶ «δὲν εἶναι κρυφὸν ἀλλ' ὅλοι τὸ ἤξεύρουν ὅτι εἰς τὰ Ἰωάννινα οἱ πνευματικοὶ ἀναφέρουσι κἀκε ὑπόθεσιν ὅπου ἀκούσωσι ἀπὸ τοῦ χριστιανοῦ εἰς τὸν ἀρχιερέα καὶ αὐτὸς εὐθὺς κάμνει τὸν κατάλογον μετὰ προσθήκην καὶ τὸν προσφέρει τοῦ τυράννου, εἰς τρόπον ὅπου ἡ ἐξομολόγησις τὴν σήμερον εἶναι ἐν μέσσην προδοσίας» (16)· καὶ ὁ Λουδοβίκος Κιαμπολίτης σημειοῦται ὅτι ὁ Ἰερόθεος ἦτο «uomo tutto dedito alle sue voglie» τοῦ τυράννου (17).

14) Συστατικὰ γράμματα τῆς ἐν Ἰωαννίνοις πατριαρχικῆς σχολῆς, (ἐν Βιέννῃ, 1806, εἰς 8ον) σελ. 20.

15) Β. Α. Μυστακίδου Ἱστορικαὶ εἰδήσεις περὶ Κουρουντασιῆς, ἐν Ἀθήναις, 1888, εἰς 8ον, σελ. 33, (ἐκ τοῦ Παρνασσῷ τόμ. ΙΑ').

16) Ἑλληνικὴ νομαρχία, ἦτοι λόγος περὶ ἐλευθερίας, (ἐν Ἰταλίᾳ, 1806, εἰς 8ον), σελ. 149, 173, 174, 181.

17) Luigi Gamponi La guerre di Sul Botli contro Ali bascia di Janina, (Firenze 1827, in 8o), p. 72.—καὶ Ι. καὶ Α. Σηλιοπούλων οἱ πόλεμοι τῶν Σουλιατῶν

Ἄλλ' ὁ ἀνώνυμος συγγραφεὺς τῶν περὶ ἔλευθερίας τῶν ἐλλήνων ἀκαταλήπτων λόγων οἷος τις καὶ ἂν ἢ ἐπιδείκνυσιν ὑπερβάλλοντα καὶ ἄσκαπον ζῆλον φιλοπατρίας ἐν λόγοις, διασφύρει δὲ διὰ ἀσυνέτων φλυαριῶν τὴν μνήμην ἱεραρχῶν, οἱ ἐν ταῖς δειναῖς τῶν χρόνων ἐκείνων συμφοραῖς κατέσπασαν εἰς πράξεις καὶ οἶκτον μετ' αἰσρας φρονήσεως καὶ συνέσεως πολιτικῆς τὴν θηριώδη τοῦ παλαμναίου τυράννου Ἄλῃ πασσαῖ ψυχὴν τούτου ἕνεκα εἰς τὸν ἀκριτόθυμον ἀνώνυμον αὐτὸν συγγραφεῖα οὐδεμίαν ἀνασκευὴν ἐπιτρέπεται. ὡς καὶ τῷ Α. Πολυζωΐδῃ διδάσκοντι τοὺς ἐλληνοπαιδας ὅτι ὁ Ἱερόθεος «ἦν δημιουργὸς εὐπειθῆς τοῦ Ἄλῃ πασσαῖ», διότι ἠθλόγησεν ἐν Ἰωαννίνοις τοῖς γάμοις τοῦ Γάλλου στρατηγοῦ Ρόσου μετὰ ἐλληνίδος (18) καὶ μάλιστα κατὰ τὸν Πουκεβίλλην μετὰ τὸν γάμον ἐχώρευσεν ὁ Ἱερόθεος μετὰ τῶν υἱῶν τοῦ Ἄλῃ πασσαῖ καὶ ἄλλων Ἀλβανῶν τὴν *καρμανίλαν* (19). Ἐὰν ὁ Ἱερόθεος ἐστάλη ὑπὸ τοῦ Ἄλῃ πασσαῖ εἰς διαφόρους διαπροσεβύσεις εἰς Κέρκυραν, τοῦτο ἐγένετο πρὸς τὸ συμφέρον τῶν νησιωτῶν καὶ ἂν ἢ ἀληθὲς ὅτι διὰ τοῦ ἱεράρχου Χρυσάνθου προέβητε τοὺς Παργίους εἰς ὑποταγὴν, ἐπραττε ταῦτα καὶ ἄλλα σχεπικὰ ἀναγκαζόμενος ὑπὸ τοῦ τυράννου, ἄλλως πῶς ἠδύνατο νὰ παραμένῃ ἐν τῇ ἔδρᾳ αὐτοῦ, ἀντήλλαξε δὲ τὰς δῆθεν ὑπηρεσίας ταύτας ἀνὶ εὐεργεσιῶν μεγάλων ὑπὲρ τοῦ ποιμνίου αὐτοῦ.

Ἡ μεγάλη τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησία, δὲν ἀνασυνέστησε διὰ γράμματος συνοδικοῦ τὴν μητροπόλιν Κερκύρας· ἀλλ' ὁ πατριάρχης Γρηγόριος ὁ ἀπὸ Σμύρνης κάτωθι τοῦ πατριαρχικοῦ γραμματός δι' οὗ συνίσταται τοῖς ἐπανησίαις τὴν εὐμενῆ ὑποδοχὴν τῶν Ρώσων καὶ Τούρκων κατὰ τῶν Γάλλων τοῦ ἔτους 1798 μηνὶ Σεπτεμβρίῳ ἐσημείωσατο τάδε: «Καὶ δὴ καιρὸς εὐπρόσδεκτος ἐκλέξασθαι ἓνα δόκιμον διὰ νὰ χειροτονηθῇ ἀρχιερεὺς Κερκύρας, καὶ γράψετε δι' ἀναφορᾶς ἡμοῦ διὰ νὰ σταλθῇ ἕκδοσις πρὸς τινὰ τῶν ἀρχιερέων ἢ τῶν Ἰωαν-

κατὰ τοῦ Ἄλῃ πασσαῖ τῶν Ἰωαννίνων, (ἐν Κερκύρᾳ, 1892, εἰς 8ον), τόμ. Α' σελ. 71.

18) Α. Πολυζωΐδου Τὰ Ἑλληνικά, ἦτοι τὰ κατὰ τὴν Ἑλλάδα κεραιότερα συμβάντα., (ἐν Ἀθήναις, 1872, εἰς 8ον,) τόμ. Α', σελ. 142.

19) F. C. H. L. Pouqueville Histoire de la régénération de la Grèce, (Paris 1824, in 8o), tom. I, p. 115.

νίνων διὰ νὰ τὸν ἀποκαταστήσῃ ποιμένα γνήσιον καὶ κανονικὸν τῆς Κερκύρας» (20).

Παρατίθεμαι τὸ γράμμα δι' ἀνετέλλετο ὁ Ἰωαννίνων Ἱερόθεος ἓνα μεταβῆ εἰς Κέρκυραν καὶ χειροτονησῇ τὸν ἐκλεγέντα.

(Ἐξ ἱεροῦ κώδικος τῆς ἐν Κερκύρᾳ ἐκκλησίας, σελ. 1 — 3)

Ἰσον τῆς συνοδικῆς ἐκδόσεως διὰ τὴν χειροτονίαν τοῦ ἀποθανόντος ἀχειροτονήτου ὑποψηφίου πρωτοπαπᾶ Γεωργίου Καλλιποπούλου.

† Νεόφυτος ἐλέω Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως Νέας Ρώμης καὶ οἰκουμενικὸς πατριάρχης †.

† Ἱερώτατε μητροπολίτα Ἰωαννίνων ὑπέριτε καὶ ἕξαρχε πάσης Κερκύρας, ἐν ἀγίῳ Πνεύματι ἀγαπητῆ ἀδελφῆ καὶ συλλειτουργῆ τῆς ἡμῶν μεριότητος κύρ Ἱερόθεε, χάρις εἴη σου τῇ ἱερότητι, καὶ εἰρήνη παρὰ Θεοῦ· ἐπειδὴ οἱ εἰς τὰ Κέρκυρα κάτοικοι εὐσεβεῖς καὶ ὁρθόδοξοι χριστιανοὶ κατὰ προτροπὴν προλαβοῦσαν τῆς ἐκκλησίας, καὶ συναίνεσιν ἐποίησαντο ἐν φόβῳ Θεοῦ κοινὴν ἐκλογὴν εἰς ἀποκατάστασιν ἐν τῇ πατρίδι αὐτῶν γνησίου καὶ νομίμου καὶ κανονικοῦ ἀρχιερέως χειροτονηθησομένου δι' ἐκδόσεως ἐκκλησιαστικῆς καὶ κανονικῆς, καὶ συνοδικῶν ψήφων, ὡς ἦν τὸ πάλαι. Διὰ τοῦτο κατὰ τὰς σταλείσας πρὸς ἡμᾶς κοινὰς ἐνυπογράφους αὐτῶν ἀναφορὰς δηλοποιούσας τὴν ἀπαθῆ καὶ ἀφιλοπροσώπως κοινὴν ἐκλογὴν, ἀπεδεξάμεθα φιλοστοργως τὰς αἰτήσεις αὐτῶν, καὶ γράφοντες διὰ τῆς παρουσίας ἡμετέρων πατριαρχικῆς καὶ συνοδικῆς ἐκδόσεως ἀνατιθέμεθα τὰς κανονικὰς ἡμῶν ψήφους τῇ σῇ ἱερότητι, ὃν τρόπον καὶ ἀμέσως ἐνετειλάμεθα συνοδικῶς, καὶ προτρέποντες παρεχόμεθα σοι ἄδειαν, ὅπως παραλαβὼν τοὺς θεοφιλοτάτους ἐπισκόπους τοὺς ὑποκειμένους τῇ ἀγιωτάτῃ μητροπόλει σου, τὸν τε Χειμᾶρας καὶ Δελβίνου κύρ Παρθένιον, καὶ τὸν Παραμυθίας κύρ Χρυσάνθιον ἐν ἀγίῳ Πνεύματι ἀγαπητοῦς ἡμῶν ἀδελφοῦς καὶ συλλειτουργοὺς συμπράβης μετὰ τῆς ἀρχιερωσύνης αὐτῶν ἐκεῖ εἰς τὰ Κέρκυρα καὶ ἐν πρωτενοῦσῃ ἐκκλησίᾳ ποιήσης μετ' αὐτῶν τὰς τῆς ἐκκλησίας κανονικὰς ψήφους τοῦ παρὰ πάντων ὡς ἄξιου ἐκλεχθέντος ἐδλαβεστάτου καὶ ἀλδαιμωτάτου πρωτοπαπᾶ κύρ

20) Βιβλίον ἰσον ἐπιστολαὶ τοῦ τόμου «Georgis Calchiopulo Manzaro grande protopapa di Corfù. Tutti i Atti corsi sotto il suo dal 1795--1799. Dal no 151 dell' inventario papà Chitracca, volume secondo.

Γεώργιου ὡς νερόμισται δι' ἱεροῦ ὑπομνήματος καταγεγραμμένου ἐν τῷ ἱερῷ κώδικι καὶ ὑπογεγραμμένου παρ' ἡμῶν τῶν συμφηφιστῶν ἀρχιερέων εἰς διηγετικὴν ἔνδειξιν καὶ ἀσφάλειαν τῆς κανονικῆς αὐτῆς ψήφου· μετὰ δὲ ταῦτα τῇ ἐπιούσῃ ἔχων τοὺς συμφηφιστάς εἰρημένους συναδέλφους ἀρχιερεῖς συλλειτουργοὺς ἐκτελέσης τὴν θείαν καὶ ἱερὰν μυσταγωγίαν μετὰ πάσης τῆς κανονικῆς παρατηρήσεως, καὶ χειροτονήσης τὸν ρηθέντα εὐλαβεστάτου ὑποψήριον τῆς ἀγιωτάτης μητροπόλεως Κερκύρας κῦρ Γεώργιον ἀρχιερέα τῇ ἐπικλησείῃ καὶ χάριτι τοῦ παναγίου καὶ ζωοποιῦ καὶ τελεταρχικοῦ πνεύματος, προχειριζόμενος αὐτὸν μητροπολίτην Κερκύρας καὶ πνευματικὸν προστάτην, καὶ κυρίαρχον γνήσιον, νόμιμον καὶ κανονικὸν κηδεμόνα τε, καὶ φροντιστὴν τῆς ψυχικῆς σωτηρίας παντός τοῦ ἐν αὐτῇ ὀρθοδόξου καὶ εὐσεβοῦς πληρώματος, ἔχοντα τὴν ἀναφορὰν αὐτοῦ διὰ παντός τῷ καθ' ἡμᾶς ἀγιωτάτῳ, πατριαρχικῷ, ἀποστολικῷ καὶ οἰκουμενικῷ θρόνῳ· ταύτην γοῦν τὴν κανονικὴν ἡμῶν ψήφον καὶ ἐκκλησιαστικὴν ἀδειαν περὶ τῆς νομίμου καταστάσεως τοῦ ρηθέντος εὐλαβεστάτου ὑποψήριου ἀνατιθέμεθα τῇ σῇ ἱερότητι, ὡς ποιήσης καὶ τὴν χειροτονίαν αὐτοῦ κατὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν διατύπωσιν, ὡς διεληφται, καταγράφων τὴν παροῦσαν πατριαρχικὴν ἡμῶν καὶ συνοδικὴν ἔκδοσιν ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ κώδικος τῆς ἀγιωτάτης αὐτοῦ μητροπόλεως· εἴη δὲ ἡ τοῦ Θεοῦ χάρις μετὰ τῆς ἱερότητος σου καὶ τοῦ χειροτονουμένου.

αψδ' Σεπτεμβρίου α'

- + Ὁ Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἐν Χριστῷ ἀδελφός.
- + Ὁ Ἐφέσου Δανιὴλ καὶ ἐν Χριστῷ ἀδελφός.
- + Ὁ Ἡρακλείας Μελέτιος καὶ ἐν Χριστῷ ἀδελφός.
- + Ὁ Κυζίκου Ἰωακείμ καὶ ἐν Χριστῷ ἀδελφός.
- + Ὁ Νικομηδείας Ἀθανάσιος καὶ ἐν Χριστῷ ἀδελφός.
- + Ὁ Νικαίας Καλλίνικος καὶ ἐν Χριστῷ ἀδελφός.
- + Ὁ Χαλκηδόνος Ἱερεμίας καὶ ἐν Χριστῷ ἀδελφός.
- + Ὁ Δέρκων Μακάριος καὶ ἐν Χριστῷ ἀδελφός.
- + Ὁ Θεσσαλονίκης Γεράσιμος καὶ ἐν Χριστῷ ἀδελφός.
- + Ὁ Τυρνόβου Ματθαῖος καὶ ἐν Χριστῷ ἀδελφός.
- + Ὁ Νεοκαισαρείας Ἡσαίας καὶ ἐν Χριστῷ ἀδελφός.
- + Ὁ Λαρίσης Διονύσιος καὶ ἐν Χριστῷ ἀδελφός.
- + Ὁ Παλαιῶν Πατρῶν Μακάριος καὶ ἐν Χριστῷ ἀδελφός.
- + Ὁ Ἀγκύρας Ἰωαννίκιος καὶ ἐν Χριστῷ ἀδελφός.
- + Ὁ Παρναξίας Νεόφυτος καὶ ἐν Χριστῷ ἀδελφός.
- + Ὁ Βιδύνης Γρηγόριος καὶ ἐν Χριστῷ ἀδελφός.
- + Ὁ Ἰωαννίνων Ἱεροθεὸς βεβαιοῦ ἕτι ἕξον ἐστὶ τοῦ πρωτοτύπου.

ὡς αὐτὰ ἐξετάζονται ἐν τῇ εἰδικῇ εἰς τὰς Ἁγίας Γραφὰς Ἐισαγωγῇ, περιλαμβάνονται δὲ εἰς τὸ λατινικὸν δίστιχον·

quis, scopus, impellens, sedes, tempusque, locusque,
et modus: haec septem Scripturae attendito lector;

Ἐπὶ τὰς γενικὰς νοοῦνται τοιαῦτα γνώσεις, αἵτινες καίπερ ἀμέσως μὴ ἀπτόμεναι τοῦ προκειμένου χωρίου ἢ βιβλίου, ὅμως δύνανται νὰ ἐπιχέωσι φῶς ἐπ' αὐτοῦ, δι' ἣν τὸ ἐπὶ μέρος· ἔχει τυχὸν σχέσιν τινὰ πρὸς καθολικώτερα, εἴτε γεγονότα, εἴτε ἤθη καὶ ἔθιμα, εἴτε θεσμοὺς καὶ διατάξεις, εἴτε δοξασίας καὶ διδασκαλίας. Καὶ ἡ μὲν ἀνάγκη τῶν εἰδικῶν ἱστορικῶν γνώσεων, προφανῆς οὖσα, οὐδεμιᾶς χρήζει ἀναπτύξεως. Ὁμοίως δ' ἀφορᾷ εἰς τὰς γενικωτέρας ἱστορικὰς γνώσεις, οὐκοῦθεν ἔννοεσθαι ὅτι δύναται μὲν πρὸς τὸν εἰρημένον σκοπὸν νὰ εἶναι χρήσιμος καὶ πολλάκις ἀναγκαῖα καὶ ἡ θύραθεν πολιτικῆ, κοινωνικῆ καὶ θρησκευτικῆ ἱστορία, ἡ γεωγραφία, ἡ ἀρχαιολογία, ἡ χρονολογία ἐκείνων μάλιστα τῶν ἔθνῶν καὶ χωρῶν, ὅσων ἡ γειτνίασις ἢ συνόκησις ἢ ἐπικουρωσθία ἔσχον ἐπιρροὴν ἐπὶ τοῦ βίου καὶ τῶν τυχῶν τοῦ Ἰσραὴλ· ἀλλ' ἀπαραίτητος τῷ ἐρημνευτῇ εἶναι ἡ γνώσις τῆς ἱερᾶς ἀρχαιολογίας, τῆς ἱερᾶς γεωγραφίας, τῆς ἱερᾶς χρονολογίας, τῆς ἱερᾶς ἱστορίας καὶ τῆς οὕτω καλουμένης **βιβλικῆς θεολογίας**. Καὶ τῇ μὲν βοήθειᾳ τῶν τεσσάρων πρώτων ἐπιστημῶν κατανοοῦνται πολλάκις καὶ καθορίζονται ἀκριθέστερον τοποθεσίαι πόλεων, τόποι καὶ χρόνοι πολεμικῶν ἐργασιῶν, ὀνομασίαι καὶ ἰδιότητες ζῴων, φυτῶν, ὄρυκτων, (98) γεγονότα ἱστορικὰ, ἤθη καὶ ἔθιμα κοινωνικὰ καὶ οἰκιακά, αἵτινα οἱ μὲν

(98) Πρὸς. Bauer, Hermeneutica Sacra, § 75 (σελ. 290—91). Ad haec loca, in quibus illae res naturales commemorantur, recte explicanda, multum usum historiae naturalis scientia praestat, sine qua multa in Sacris monumentis non bene intelliguntur, idque eo magis, quia nominum, quibus animalia, plantae, lapides significantur, explicatio maximam partem incerta et dubia est. Etenim dialecti cognatae multa animalium, herbarum et gemmarum nomina non habent, quae in lingua hebraica occurrunt. Veteres autem interpretes hac in re non esse fides magistros et duces certos, quos absque periculo erroris sequamur, inde elucet, quia ipsi inter se maxime dissentiant, et alter hanc alter illam vim nominibus ad historiam naturalem pertinentibus tribuit. Naturae peritus autem non tantum multa distinctius et clarissime intelligit, quae imperito obscura sunt, sed e criteriis passim de illis rebus proditis divinare facilius poterit, quae historiae, plantae, geminae innuantur. Bene Augustinus (lib. II. De doctrina Christ. cap. XV) monet etc.

ἱεροὶ συγγραφεῖς ὡς γνωστὰ τοῖς συγχρόνοις ἢ ὅπως παρέδραμον ἢ ἀπλῶς ἐτηγίξαντο, ὧν ὅμως ἡ ἄγνοια καθίστησι πολλὰς τοῖς μεταγενεστέροις δυσχερῆ τὴν κατανόησιν τοῦ προκειμένου χωρίου. Οὕτως δλόκληρα κεφάλαια τῆς πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολῆς (3—12) δὴ ἴσταν οὐ μόνον δύσληπτα, ἀλλὰ καὶ γειφώδη ἐνιαχοῦ τοῖς ἀγνοοῦσι τὴν ἱεράν ἱστορίαν τῆς Π. Διαθήκης καὶ τὰ περὶ τῆς θείας μάλιστα λατρείας κεφάλαια τῆς ἑβραϊκῆς ἀρχαιολογίας. Ὡσαύτως τὰ περὶ τῶν Σαμαρειτῶν λεγόμενα ἐν τοῖς ἱεροῖς Εὐαγγελίοις (Ματ. 10, 5. Λουκ. 9, 52. 10, 33. 17, 16. Ἰωαν. 4, 9. 8, 48) δὲν δύνανται νὰ νοηθῶσι δεόντως ἄνευ τῆς γνώσεως τῶν σχετικῶν κεφαλαίων τῆς Ἑβραϊκῆς ἱστορίας περὶ τῶν Σαμαρειτῶν καὶ τῆς πρὸς τοὺς Ἰουδαίους σχέσεως αὐτῶν. Ὁμοίως δὲ καὶ ὁ ἀγνοῶν τὰ κατὰ τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ γραμματεῖς δὲν δύναται νὰ ἐννοήσῃ διατὶ ὁ Ἡρώδης τούτους προσεκάλεσεν, ἵνα μάθῃ τὰ περὶ τοῦ τόπου τῆς γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ (Ματ. 2, 4). Τοιαῦτα ὑπάρχουσι κάμπολλα ἐν τῇ Παλαιᾷ καὶ τῇ Κ. Διαθήκῃ. Ἡ δὲ *Βιβλικὴ Θεολογία* εἶναι καὶ αὕτη κατὰ τοῦτο χρήσιμος καὶ ἀγαθαία πρὸς κατανόησιν τῶν Γραφῶν, ὅτι δι' αὐτῆς, ἔχων ἤδη ὁ ἐρμηνευτὴς γενικὴν τινα καὶ συστηματικώτεραν γνώσιν τῶν διαφορῶν δογματικῶν καὶ ἠθικῶν ζητημάτων, τῶν ἐν τῇ Ἁγίᾳ Γραφῇ ἀναπτυσσομένων, κατανοεῖ τὸ ἐπὶ μέρους εὐχερέστερον καὶ ἀσφαλέςτερον, ἢ ὁ ἀδαὴς ὅπως τῶν τοιούτων γνώσεων ἐπιλαμβάνομενος τῆς ἐρμηνείας, ὃν τρόπον καὶ ὁ εἰδήμων τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας ἀναγινώσκει καὶ ἐρμηνεύει τὰ συγγράμματα τοῦ Πλάτωνος ἢ τοῦ Ἀριστοτέλους πολλῶν ἀπονώτερον καὶ καρποφορώτερον ἢ ὁ ὅλος ἀγνοστος τῆς μαθήσεως ταύτης εἰς τὴν μελέτην αὐτῶν προσιῶν.

Καὶ *πηγὰς* μὲν, ἃς ἴδῃ τὰς ὑποδειχθείσας ἱστορικὰς γνώσεις ἀρμόμεθα, ἔχομεν πρῶτιστι μὲν αὐτὰ τὰ ἱερά βιβλία καὶ τὰ ἐκ τῶν νεωτέρων ἀνασκαφῶν προελθόντα παντοῦ ἐρμήματα, ἔπειτα δὲ τοῖς ἐγγυτέροις γεγονόσιν ἀκμάσαντας καὶ εἴτε ἑλληνιστί, εἴτε λατινιστί, εἴτε ἑβραϊστί εἴτε καὶ ἐν ἄλλῃ τινὶ γλώσσῃ γραμμέντας ἱστορικούς, ἀρχαιολόγους, γεωγράφους καὶ ἄλλους ἐκ τε τῶν θύραθεν καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, (99) μὴ ἔξαιρουμένης μηδ' αὐτῆς τῆς *Ἀποκρύφου* λεγομένης φιλολογίας, πρὸς πολλοῖς ψεύδει περιεχομένης καὶ τινὰ ἀκτύμοισιν ὁμοίᾳ. Ὡς *βοηθήματα* δὲ χρησιμεύουσιν ὡς εἰκὸς καὶ

99) Πρὸβλ. ἡδη Εὐσεβίου Καισαρείας *Ἱστορικῶν*, καὶ Ἱερωνύμου *liber de situ et nominibus locorum hebraeorum*.

πάντα μὲν αἱ γενικαὶ ἢ εἰδικαὶ ἱστορικαί, ἀρχαιολογικαὶ καὶ ἄλλαι τοιαῦται πραγματεῖαι περὶ τῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς, τῶν ὀπωσθήποτε συγχρωτισθέντων τοῖς Ἑβραίοις καὶ σχόντων ἐπίδρασιν τινα ἐπὶ τοῦ βίου αὐτῶν. (100) μάλιστα δὲ αἱ περὶ τῶν προδηλωθέντων θεολογικῶν μαθημάτων εἰδικαὶ συγγραφαὶ εἴτε περὶ ὅλου τοῦ μαθήματος, εἴτε περὶ κεφαλαίου τινὸς οἰουδήποτε τοῦ μαθήματος πραγματευόμεναι, οἷαι ὑπάρχουσι πλείστα ἐν διαφόροις εὐρωπαϊκαῖς γλώσσαις συντεταγμένα καὶ ἐν τῇ βιβλιογραφίᾳ ἐκάστου τῶν μαθημάτων τούτων σημειούμεναι. Προχειρότερα καὶ οὐχ ἦσαν χρήσιμα πρὸς τὸν εἰρημένον σκοπὸν βοηθήματα εἶναι καὶ τὰ *Πραγματικὰ Λεξικά*, οὕτω καλοῦμενα ὡς διατρέθοντα οὐχὶ περὶ τὴν φιλολογικὴν ἐρμηνείαν τῶν λέξεων, ἀλλὰ περὶ τὴν πλατυτέραν ἐξήγησιν καὶ ἀνάπτυξιν τῶν πραγμάτων καὶ ἐννοιῶν, τῶν ἐκφραζομένων διὰ τῶν λέξεων. Ὡς τοιαῦτα εἶναι μὲν χρήσιμα καὶ τὰ γενικὰ *Ἐγκυκλοπαιδικὰ Λεξικά τῆς Θεολογίας*, οἷα συνειδέθησαν ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις ὑπὸ τοῦ Καθολικῶν καὶ Διακριντορομένων, ἐν δὲ καὶ ἐν Ρωσίᾳ ὑπὸ Α. Π. Λαπούζην (ἀρξάμενον ἀπὸ 1909 καὶ μείναν εἰς τὸ μέσον), μάλιστα δὲ τὰ εἰδικῶς εἰς τὰς Ἁγίας Γραφὰς ἀναφερόμενα, ὑπάρχοντα ἰσπανὰ καὶ λόγου ἄξια ἐν διαφόροις γλώσσαις, καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Ἑλληνικῇ καὶ τῇ Ρωσικῇ, συνταχθέντα ἐπίσης ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις, τὰ μὲν πρωτοτύπως, τὰ δὲ κατὰ μεταφράσιν καὶ ἐπεξεργασίαν, καὶ δὴ ἄλλα μὲν ἐπὶ τὸ δημηωδέστερον, ἄλλα δὲ ἐπιστημονικώτερον. (101)

100) Ἱστορικὰ ἔργα ἐκ τῶν νεωτέρων χρόνων ἀξιοσημείωτα εἶναι τοῦ Maspero, *histoire ancienne des peuples de l'Orient* (1895).— Brugsch, *Geschichte Aegyptens* (1877).— Erman, *Aegypten, aegypt. Leben und Alterthum* (1885—87).— Oppert, *histoire des empires de Chaldée et d'Assyrie* (1865).— Hommel, *Geschichte Babyl. Assyriens* (1885—88).— Tiele, *Babyl. Assyv. Geschichte* (1885—88).— Schrader, *die Keilschriften und das A. Testament* (1883) εἴτε Schrader Whitehouse, *the cuneiform inscriptions and the old Testament* 1885.— J. Ménant, *Babylone et la Chaldée*, 1875.— Kaulen, *Assyrien & Babylon* (4 ἐκδοσ. 1891).— Mördter *Geschichte Babylons & Assyriens* (2 ἐκδ. 1891).— Rawlinson, *the five great monarchies 1879* καὶ *history of Phoenicia* (1889). Pietschman, *Geschichte der Phoenizien* (1889).

101) Περὶ τῶν γενικωτέρων τε καὶ εἰδικωτέρων τούτων Λεξικῶν ἐπιθετὶ Vigouroux *Dictionnaire de la Bible*, Τόμ. Β' Μερ. Β' σελ. 1422—1427. Ἐκ τῶν Ρωσιστὶ ἐκδοθεμένων βιβλικῶν Λεξικῶν εἶναι γνωστὸν τὸ τοῦ Α. Βερχόβσκη (Πετρούπ. 1871), τὸ τοῦ Π. Σολάροβη (αὐτοῦθι 1877—1887), καὶ τὸ τοῦ

ΤΜΗΜΑ Β'

Η ΑΡΜΟΝΙΚΗ ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΓΡΑΦΩΝ

§ 37. *Ἀνάγκη καὶ μέσα τῆς ἁρμονικῆς ἐρμηνείας.*

Τῶν ἐν τῷ προηγουμένῳ τμήματι ὑποδειχθέντων μέσων τῆς φιλολογικῆς ἐρμηνείας ἀποσκοπούμενων εἰς τὴν εἴρεσιν τῆς ἀμέσως ἐννοίας ἐκάστου γραμμικοῦ χωρίου ἢ καὶ βιβλίου, αὐτοῦ καθ' ἑαυτὸ λαμβανομένου, τὸ τμήμα τοῦτο ἐξετάσει τὴν ἀνάγκην καὶ τὸν τρόπον τοῦ καθορισμοῦ τῶν φιλολογικῶς εὐρεθέντων νοημάτων τῶν ἐπὶ μέρους χωρίων καὶ βιβλίων ἐν σχέσει καὶ ἁρμονίᾳ πρὸς τὸ μὲν πρὸς τὴν διδασκαλίαν τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως καὶ συμπάσης τῆς Ἁγίας Γραφῆς, ἔπειτα δὲ πρὸς τὴν ἀπ' ἀρχῆς παράδοσιν τῆς οἰκουμενικῆς Ἐκκλησίας. Τοιαύτην ἁρμονικὴν ἐρμηνείαν τοῦ ἐπὶ μέρους συνφεδρὰ τῷ ὅλῳ τῆς διδασκαλίας ἀπαιτοῦσι βεβαίως καὶ ἄλλα συγγράμματα ὑπὸ ἐνός καὶ τοῦ αὐτοῦ δοκίμου συγγραφέως συντεταγμένα, ἐπειδὴ ὑποτίθεται ὅτι ὁ διανογῆ τὴν διάνοιαν ἔχων καὶ ἀκριβοῦς ἀρχαῖς ἀκολουθῶν δύναται μὲν κατὰ τὰς ἐκάστατε παραπαιτούσας ἀνάγκας καὶ περιστάσεις τὸ αὐτὸ πρᾶγμα νὰ παραστήσῃ σαφῶς, ἀλλ' ὅτι δυσκόλως δύναται νὰ ἀντιπράσῃ πρὸς ἑαυτὸν οὕτως, ὥστε τὸ ἐνταῦθα λεγόμενον νὰ εἶναι ἀπόλυτος ἀρνησις τοῦ ἐτέρου εἰρημένου. Καὶ ἐνδέχεται μὲν καὶ αἱ δοκιμώτατοι συγγραφεῖς, ἀπελόμενοι ἀνθρωπίνως, νὰ πίπτωσιν εἰς ἀντιφάσεις, πλὴν τότε μόνον δικαιοσύμειθα νὰ διίσχυρισθῶμεν τοῦτο, ὅτιαν μετὰ πολυμερῆ ἔξωθεν πεισθῶμεν περὶ τοῦ ἀσυμφιβιάστου τοῦ ἐνός χωρίου πρὸς τὸ ἕτερον. Ἄλλως πράττοντες ἀδικοῦμεν τὸν συγγραφέα, ἀναιτίως διαβάλλοντες αὐτὸν ἐπὶ ἀνακολουθίαις καὶ ἀντιφάσεσι πρὸς ἑαυτὸν, βλέπομεν δὲ καὶ τὴν ἐπιστήμην, διὰ τὴν σπουδὴν ἀποσκοίντες τοῦ ἀληθοῦς. Καὶ κατὰ τοῦτο μὲν οὐδὲν θὰ εἶχε τὸ ἰδιόζυγον καὶ ἐξάρητον, ἐὰν ἐν τῇ Ἁγίᾳ Γραφῇ τὸ ζητούμενον δὲν ἦτο τι ἄλλο εἰρημὴ πρὸς

¹ Ἀρχιμ. Νικηφόρον (1892). Ἐλληνιστὶ ὑπάρχει τὸ ὑπὸ Γ. Κοκκαλιανίδου ἠλεξικὸν τῶν Ἁγίων Γραφῶν (ἐν Κων)τόλει τὸ δεύτερον 1890).

τὸ ἕλον τῆς διδασκαλίας ἐνός τινος ἱεροῦ συγγραφέως, σύμφωνας ἐρμηνεία τῶν συγγραμμάτων τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως. Ἄλλ' ἐνταῦθα ἡ ἀπλήρησις τῆς ἁρμονικῆς ἐρμηνείας ἐπεκτείνεται, ὡς εἴρηται, οὐ μόνον εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως γεγραμμένα, ἀλλὰ καὶ εἰς ἅπαντα τὰ ὑπὸ διαφόρων γεγραμμένα βιβλία τῆς Ἁγίας Γραφῆς, καὶ ὕπερ μέγιστον, καὶ εἰς αὐτὴν τὴν ἀπ' ἀρχῆς παράδοσιν τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας, καὶ τοῦτο ἐπὶ τῇ προϋποθέσει, ὅτι ἕως παρ' ἐκάστην δοκίμῳ συγγραφῇ τὸ ἴδιον αὐτοῦ πνεῦμα κρίνεται ἰκανὸν ἐγγύθιον τῆς πρὸς ἑαυτὸν συμφωνίας τοῦ γράφοντος, οὕτω καὶ ἐνταῦθα ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πνεῦμα, τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, τὸ φωτίσαν μὲν τοὺς ἱεροῦς ἄνδρας ἐν οἷς γραπτῶς καὶ προφορικῶς παρέδοσαν, διέπον δὲ καὶ τὴν Ἐκκλησίαν ὅπου δύο ἢ τρεῖς εἰσι συνηγμένοι εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου (Ματ. 18, 20), εἶναι ἀσφαλέστατον ἐγγύθιον τῆς συμφωνίας τῆς Ἁγίας Γραφῆς πρὸς τε ἑαυτὴν καὶ πρὸς τὴν ἀπ' ἀρχῆς διδασκαλίαν τῆς οἰκουμενικῆς Ἐκκλησίας. Ὁ τοῦτο ἀρνούμενος ἀπογυμνοῖ τὴν τε Ἁγίαν Γραφήν καὶ τὴν Ἐκκλησίαν παντός θείου χαρακτήρος καὶ ἔξωσιν αὐτὰς πρὸς πάντα τὰ ἄλλα τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας καὶ ἐπινοίας ἔργα καὶ καθιδρύματα. Διὰ ταῦτα ἡ ἀρχὴ τῆς ἁρμονικῆς τῶν Γραφῶν ἐρμηνείας ὑπ' ἀμφότερα τὰ εἶδη αὐτῆς, τῆς τε πρὸς τὴν Γραφήν αὐτὴν συμφωνίας καὶ πρὸς τὴν παράδοσιν τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας, ἀνέκαθεν ἐβιωρήθη ὡς τὸ κυριώτατον διακριτικὸν γνώρισμα τῆς ὀρθοδόξου (ἐρμηνείας) τῶν Γραφῶν ἀπὸ τῆς τῶν ἑτεροδόξων.

Οὐ μόνον δὲ *δογματικῶς*, ἀλλὰ καὶ *ἐπιστημονικῶς* εἶναι ἀπαραίτητος ἡ ἁρμονικὴ ἐρμηνεία τῶν Γραφῶν πρὸς ὀρθὴν κατανόησιν τῶν ἐν αὐταῖς τεθησαυρισμένων ἀληθειῶν, ὡς τὸ ἕσχατον καταφύγιον καὶ ἀνώτατον κριτήριον τῆς ἐρμηνείας, ὅπου δεικνύνται ἀνίσχυρα ἢ ἀνεπαρκῆ τὰ ἄλλα ἐρμηνευτικὰ μέσα πρὸς εὐρεσιν καὶ καθορισμὸν τοῦ νοήματος. Ἡ ἁρμονικὴ ἐρμηνεία ἁρμολογεῖ πρὸς δίκην κατ' ἀντιμωλίαν καὶ ἀντιπαραστάσιν τῶν μαρτύρων. Ὅπως εἰς τὰς κατ' ἐρήμην καὶ ἀμαρτύρως γινόμενας κρίσεις δυσκόλως εὕρισκεται ὁ δικαίος τὸ δίκαιον, εἰς δὲ τὰς κατ' ἀντιμωλίαν καὶ μετὰ μαρτύρων γινόμενας οὐ μόνον αἱ συμφωνοῦσαι, ἀλλὰ καὶ αἱ διαφωνοῦσαι καταθέσεις οὐκ ὀλίγον συντελοῦσι πρὸς διαφώτισιν τοῦ δικαστοῦ, οὕτω καὶ ἐν τῇ ἁρμονικῇ ἐρμηνείᾳ οὐ μικρὸν διαφωτίζεται ὁ ἐρμηνευτὴς πρὸς εὐρεσιν καὶ καθορισμὸν τῆς ἀληθοῦς ἐννοίας οὐ μόνον ἐκ τῶν οὕτω καλουμένων *παραλλήλων* χωρίων, ἐξ ὧσαν δηλ. ἐν ἑκείνῃ ἢ ἄλλῃ περιστάσει μέγιστα μὲν ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς, ἔπειτα δὲ καὶ ἄλλοι

περὶ τοῦ αὐτοῦ ἢ ὁμοίον ἱστορικοῦ ἢ διδακτικοῦ ζητήματος ὁμιλοῦσιν, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν *ἀντιθέτων* ἢ *ἐναντιοφανῶν* λεγομένων, ἐν ὅσοις περὶ ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ πράγματος καὶ ζητήματος ὁμιλοῦντες φαίνονται διαφωνοῦντες πρὸς ἑαυτοὺς ἢ πρὸς ἀλλήλους. Παραλληλισμοὶ ἢ ἐναντιοφάνειαι περὶ γεγονότα ἱστορικά ἀπαντῶσα συνήθως ἐν τοῖς ἰδίως ἱστορικοῖς βιβλίοις, τοῖς περὶ τὰ αὐτὰ γεγονότα διατρέφουσιν, οἷα τὰ ἱερὰ Εὐαγγέλιον ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ, ἐκ δὲ τῆς Παλαιᾶς μάλιστα μὲν τὰ βιβλία τῶν Βασιλειῶν καὶ τῶν Παραλειπομένων, ἔπειτα δὲ καὶ τὰ τῆς Πεντατεύχου, ὁ Ἰησοῦς τοῦ Ναυῆ οἱ Κριταί, καὶ ἐκ τῶν Ἀναγινωσκομένων τὰ Μακκαβαϊκά. Πλὴν δὲν εἶναι σπάνιοι καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις, εἴτε προφητικοῖς εἴτε διδακτικοῖς βιβλίοις ἀμφοτέρων τῶν Διαθηκῶν, καὶ οὐ μόνον Παλαιᾶς πρὸς τὴν Παλαιάν καὶ Καινῆς πρὸς τὴν Καινὴν, ἀλλὰ καὶ τῆς Καινῆς πρὸς τὴν Παλαιάν, καὶ αἱ φαινόμεναι ἀντιθέσεις τῆς τελευταίας κατηγορίας εἶναι πολλῶς ἐκφανέστεραι καὶ μᾶλλον δυσοικονόμητοι ἢ οἱ τῆς πρώτης κατηγορίας. Τοῦναντίον δὲ παραλληλισμοὶ ἢ ἐναντιοφάνειαι περὶ τὰ διδακτικά, δογματικά ἢ ἠθικά ἀπαντῶσι σπανιότερον μὲν ἐν τοῖς ἱστορικοῖς, συνηθέστερον δὲ ἐν τοῖς προφητικοῖς καὶ τοῖς ἰδίως διδακτικοῖς βιβλίοις, καὶ αἱ φαινόμεναι ἀντιθέσεις ἐν αὐτοῖς εἶναι ἥττον δυσοικονόμητοι, καὶ οὐ μόνον τῆς αὐτῆς Διαθήκης πρὸς ἑαυτήν, ἀλλὰ καὶ ἀμφοτέρων τῶν Διαθηκῶν πρὸς ἀλλήλας.

Ἀμφότερα τὰ εἶδη ταῦτα τῶν ἐννοιῶν εὐρίσκονται μάλιστα μὲν διὰ συχρῆς ἀναγνώσεως καὶ ἐπισταμένης μελέτης τῶν θείων Γραφῶν, ἔπειτα δὲ καὶ δι' ἄλλων τινῶν βοηθημάτων. Εἰς ταῦτα καταλέγονται πλὴν τῶν προδηλωθέντων Ταμείων ἢ *Λεξιλογικῶν Συμφωνιῶν* καὶ τῶν *πραγματικῶν* ἢ *ὀνομαστικῶν Λεξικῶν* (§32—34), *ἐκδόσεις τῆς Ἁγίας Γραφῆς μετὰ παραλλήλων χωρίων, ἐρμηνεῖαι καὶ ὑπομνήματα εἰς αὐτήν*, καὶ ἰδίως αἱ λεγόμεναι *Πραγματικαὶ Συμφωνίαι* (Concordantiae reales), οἷα ἀπὸ τοῦ Μεσαίωνος μὲν ἐκπονηθεῖσαι ἅλως ἢ κατὰ μέρη, κατὰ μικρὸν δὲ συμπληρωθεῖσαι, ὑπάρχουσιν ἤδη ἐκδομέναι ἱκανά. (102)

102) Αἱ μᾶλλον ἐν χρήσει εἶναι αἱ τοῦ G. Hächler, (ἐκδοθεῖσαι τὸ πρῶτον τῷ 1757, καὶ ἐν 2ῃ ἐκδόσει τῷ 1890 ὑπὸ τοῦ Heubner) καὶ αἱ τοῦ F. J. Bernhard (τὸ πρῶτον τῷ 1850—51, καὶ ἔπειτα ἐν 7ῃ ἐκδόσει τῷ 1888—90). Ὑπάρχουσι καὶ ἄλλαι γερμανισαὶ ἢ ἀγγλισαὶ ἢ γαλλισαὶ, καὶ δὴ καὶ Ρωσισαὶ ὑπὸ τοῦ Β. Μιχαηλόβσκη. Ἐπιθετὸν F. Νήμουσκ. Βιβλικοῦ Λεξικοῦ Τομ. Β' Μερ. Α' σελ. 893—94.

§ 38 Τὰ ὄρια τῆς ἁρμονικῆς ἐρμηνείας.

Ὡς δὲ εἶναι ἀναγκαῖα ἡ ἁρμονικὴ ἐρμηνεῖα, οὕτω πρέπει καὶ νὰ ἐφαρμοζῆται προσηκόντως, ἵνα μὴ ἀστοχῇ περὶ τὸ σκοπούμενον, περὶ τὴν ἐξακριβωσιν τοῦ ἥττον σαφοῦς ἐκ τῶν μᾶλλον σαφῶν, καὶ περὶ τὸν καθορισμὸν τοῦ ἐπὶ μέρους συνωδὰ τῷ ὅλῳ τῆς τε γραφικῆς καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας. Πρὸς τοῦτο δὲ ἀπαιτεῖται πρὸ παντὸς ἄλλου νὰ διαγραφῶσι τὰ ὄρια τῆς ζητημένης ἁρμονίας, ἵνα μὴ μεταπονηθῶμεν περὶ ζητήσεις συμφωνιῶν καὶ συμβιβασμοῦς διαφωνιῶν ἐκεῖ, ὅπου καὶ ὑπάρχουσαι διαφωνίαι οὐδὲν παραβιάπτουσι τὸ κύρος τῶν ἱερῶν βιβλίων. Ἐπειδὴ ἢ τοὺς ἱεροὺς συγγραφεῖς καὶ τὴν Ἐκκλησίαν ἐξαιρέτως φωτίζουσα καὶ ὁδηγοῦσα δύναμις τοῦ Ἁγίου Πνεύματος δὲν αἴρει τὴν ἀνθρωπίνην ἐλευθερίαν καὶ ἐνέργειαν, οὐδὲ ἐνισχίζει τοὺς ἀνθρώπους πρὸς εὑρεσιν καὶ ἀνακάλυψιν οἰωνόητοτε ἀληθειῶν, ἀλλ' ἀποκαλύπτει αὐτοῖς ἢ βοηθεῖ πρὸς εὑρεσιν καὶ κατανόησιν ἐκείνων μόνον τῶν ἀληθειῶν, ἵσαι ἄμεσως ἢ ἐμμέσως ἀναφέρονται εἰς τὸν κατὰ Θεὸν βίον καὶ τὴν ἐν Χριστῷ ἀπολύτρωσιν καὶ σωτηρίαν, καὶ ἵς εἰς ἑαυτὴν ἀφιέρμενη ἢ ἀνθρωπίνῃ διάνοιᾳ οὐδέποτε θὰ κατώρθου νὰ εὕρη καὶ κατανόησιν (1 Κορ. 2, 6 κ.ξ.), διὰ τοῦτο ἡ ζητούμενη συμφωνία δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀπόλυτος καὶ γενικὴ, ἀναφερομένη εἰς πάντα ἀνεξαιρέτως τὰ ἐν τῇ Γραφῇ λεγόμενα, ὁσάδηποτε καὶ ἂν ᾖσι καὶ ἕρ' οἰουδήποτε καὶ ἂν λέγονται, ἀλλὰ σχετικὴ καὶ μερικὴ, ἀφορῶσα εἰς τὴς οὐσιώδεις καὶ ἐξ ἀποκαλύψεως γνωσθείσας ἀληθείας τῆς πίστεως, τῆς ἀγάπης καὶ τῆς ἐλπίδος, καὶ δὴ περὶ τὴν οὐσίαν, οὐχὶ δὲ περὶ τὴν παράστασιν τῶν ἀληθειῶν τούτων. Περὶ ταύτην δύναται νὰ ὑπάρχωσι διαφοραὶ καὶ ποικιλίαι τοσαῦται, ὅσας διαφορὰς καὶ ποικιλίας παρουσιάζουσιν ἢ τε ἰδιοφυία ἑνὸς ἐκάστου τῶν μακαρίων ἁγῶν (103) καὶ αἱ ἀπαιτήσεις τῶν ἐκείστοτε ἀναγκῶν καὶ περιστάσεων, ἕρ' 2; ἔγραψεν ἕκαστος. Καὶ ὅπως διάφοροι ἐκ διαφορῶν τοῦ ὁρῶντος σημείων τοποθεσίαν τινὰ φωτογραφοῦντες ἕκαστος μὲν κατ' ἴδιαν μίαν τινὰ ὄψιν τῆς θέσεως λαμβάνει, πάντες δὲ ὁμοῦ παρὰ πάντων τὴν φαινομένην διαφορὰν τῶν ὄψεων παρέχουσι τὴν εἰκόνα τῆς

103) Περὶ εἰς ταῦτα τὰ περὶ διαφορᾶς τοῦ συγγραφῆος τῆς Ἀποκαλύψεως καὶ τοῦ τετάρτου Εὐαγγελίου λεγόμενα Διονυσίου Ἀλεξανδρείας παρ' Ἐδσεβ. Ἐ. Ἰστ. 7, 25.

αὐτῆς θέσεως, οὕτω καὶ οἱ ἱεροὶ συγγραφεῖς, καίπερ ἄλλος ἔξ ἄλλης ἄλλοτε ἀπόψεως τὴν αὐτὴν ἀλήθειαν ἐξετάζοντες καὶ παριστάμενοι, ὅμως παρὰ πᾶσαν τὴν φαινομένην διαφορὰν τῶν παραστάσεων δύνανται κατ' οὐσίαν νὰ λέγωσι τὸ αὐτὸ πρᾶγμα. Οὕτω φαίνονται καὶ λέγονται ὁ μὲν Ἰωάννης ἀπόστολος τῆς ἀγάπης, ὁ δὲ Παῦλος ἀπόστολος τῆς πίστεως καὶ ὁ Ἰάκωβος ἀπόστολος τῶν ἔργων, ἄλλοι ἐντεῦθεν νὰ ἐξάγεται ὅτι ἄλλος εἰς ἄλλο τι τὴν παρὰ τῷ Θεῷ ἐκείνων καὶ σωτηρίαν ἀπονέμει. Τὸ δ' αὐτὸ ρητέον καὶ περὶ τῶν ἄλλων, τῶν διδασκομένων μὲν ἐν ταῖς Γραφαῖς, ἀλλὰ μὴ ἀναφερομένων εἰς τὰ οὐσιώδη καὶ κείρια τῆς πίστεως δόγματα, τοῦτέστι τὰ ἱστορικά, τὰ χρονολογικά, τὰ γεωγραφικά, τὰ ἀρχαιολογικά καὶ τὰ τοιαῦτα ζητήματα· ὅτι δηλ. καὶ περὶ τὰ τοιαῦτα δύνανται οἱ ἱεροὶ συγγραφεῖς νὰ διαφωνῶσι πρὸς ἀλλήλους καθ' ἑξῆς ἔχουσι διαφόρους πηγὰς ἢ πληροφαιρίας ἢ σκοποὺς ἢ ἀφορμὰς ἰδίας, καὶ ὁ μὲν ὡς ἱστορικὸς νὰ εἶναι ἀκριβέστερος τοῦ ἑτέρου, χωρὶς νὰ παραβλάπεται ἐντεῦθεν μήτε ἡ οὐσία τοῦ πρᾶγματος, μήτε τὸ κῆρος τῶν Γραφῶν, μήτε ὁ χαρακτήρ τῶν ἱερῶν συγγραφέων, ὡς διατελούντων ὑπὸ ἰδιαιτέρων χειραγωγίαν τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ, (104) καθ' ὃν τρόπον καὶ ἐν τῇ ἡθικῇ βίῳ τῶν πιστῶν, καίπερ πάντων ὑπὸ τῆς αὐτῆς θείας χάριτος ἐνισχυομένων πρὸς κατέργησιν τοῦ θείου θελήματος, ὅμως οἱ μὲν δύνανται νὰ εἶναι ἀκριβέστεροι τῶν δὲ περὶ τὴν ἐργασίαν τῶν ἐντολῶν, οὐδὲ λογίζεται ὁ ἐν τισιν ἀνθρωπίνως σφαλόμενος ὡς ἐκπεπωκὸς τῆς τοῦ Θεοῦ χάριτος καὶ τοῦ χριστιανικοῦ ὀνόματος ἀνάξιος, ἐφ' ὅσον τὰ σφάλματα αὐτοῦ δὲν εἶναι ἔξ ἐκείνων τῶν ἀμαρτημάτων, ὅσα, ἀσυμβίβαστα ὑπάρχοντα πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς καινῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς, δὲν δύνανται νὰ διαπραχῆ ἄλλοι εἰμὴ ὁ τῇ ἰδίᾳ ῥαθυμίᾳ πρότερον ἀπογυμνώσας ἑαυτὸν τῆς τοῦ Θεοῦ χάριτος.

Βεβαίως οὐδὲ τὰ ἱστορικὰ μέρη ἢ βιβλία τῆς Ἀγίας Γραφῆς ἐξαίρουται τοῦ κανόνος τοῦ Ἀποστόλου λέγοντος, ὅτι «πᾶσα Γραφή θεοπνεύστος» (2 Τιμ. 3, 16), ἐπειδὴ καὶ ἡ ἱερὰ ἱστορία ἔχει τὰ ἑαυτῆς μυστήρια, χρῆζοντα τοῦ ἀνωθεν φωτισμοῦ πρὸς κατανόησιν αὐτῶν. Πλὴν ταῦτα δὲν ἀποτελοῦσι τὰ ἐξωτερικὰ γεγονότα, δυνάμενα νὰ γνωσιθῶσι διὰ καθαρῶς ἀνθρωπίνων μέσων, εἴτε τῆς ἰδίας αὐτοπρίας καὶ αὐτηκοίας, εἴτε τῆς τῶν ἄλλων μαρτυρίας (Λουκ. 1, 1—

104) Ἐπιθετὸ ἱεροῦ Χρυσόστομου τὸν Ἡρόδοτον εἰς τὸν Ματθαῖον.

3), ἀλλ' ἢ ὑπὸ τὸ κάλυμμα τῶν ἐξωτερικῶν συμβαινόντων ἐνεργοῦσα καὶ τὴν αἰώνιον τοῦ Χριστοῦ βασιλείαν προκατασκευάζουσα πρόνοιαι τοῦ Θεοῦ. Ταύτης λοιπὸν τῆς αἰωνίου βουλῆς τοῦ Ὑψίστου, τῆς διηκούσης διὰ πάσης τῆς ἱερᾶς ἱστορίας, ἐννοίαν ἔλαβον οἱ ἱεροὶ συγγραφεῖς διὰ τοῦ φωτισμοῦ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ὡς ἐπικυροῦ τοῦτο καὶ ἡ ἱστορία τῆς παρ' Ἑβραίοις ἱστοριογραφίας, δεικνύουσα ὅτι οἱ πλείστοι τῶν παρ' αὐτοῖς ἱστορικῶν ἦσαν προφήται (οἱ πρότεροι προφήται· πρβλ. καὶ Ἰωσήπου κατὰ Ἀπίωνος κεφ. 8). Ὅσον δ' ἀφορᾷ εἰς τὰ ἐξωτερικὰ καὶ ἐπὶ μέρους γεγονότα, εἰς τοὺς τόπους καὶ τοὺς χρόνους καὶ τὰς τοιαύτας τῶν γεγονότων περιστάσεις, περὶ τὰ τοιαῦτα οὐδεμίαν ὑπῆρχεν ἀνάγκη ἰδίας τινὸς ἀποκαλύψεως ἢ ἐμπνεύσεως ἐπὶ τούτῳ, ἀλλ' ἕκαστος, καὶ εὐρισκόμενος ὑπὸ τὴν διηγεσίᾳ τῆς ἀνωθεν χάριτος χειραγωγίαν, ἔγραφεν ὡς ἄνθρωπος, καὶ ὡς εἶχε μνήμης, ἢ ἀκοῆς, ἢ πηγῶν γραπτῶν, ἢ σκοποῦ καὶ τῶν ὁμοίων. Ἐφαρμόζονται εἰς τὰ ἱστορικὰ πάντα ὅσα ὁ ἱερὸς Ἀβγουστίνος λέγει περὶ τῶν Εὐαγγελιστῶν, ὅτι συνέγραψαν ut quisque meminerat, ut cuique cordi erat, vel brevius vel prolixius (De consensu Evangelistarum II, 12). (105) Καὶ ὁμοίᾳ μὲν ὁ αὐτὸς Πατὴρ ἐν τῇ αὐτῇ συγγραφῇ (L2) οὕτως, ὥσει ἀπεδέξαιτο καὶ περὶ τὰ τοιαῦτα ἰδίαν ἐμπνευσιν τῶν ἱερῶν συγγραφέων: quamvis singuli suum quendam narrandi ordinem tenuisse videantur, non tamen unusquisque eorum vel ut alterius ignarus voluisse scribere reperitur, vel ignorata praetermississe, quae scripsisse alius invenitur, sed sicut unicuique inspiratum est, non superfluum cooperationem sui laboris adiunxit: καθὰ ὅμως αἱ τελευταῖαι λέξεις καθορίζουσιν ἀκριβέστερον, ἐκφράζων ὁ ἱερὸς ἀνὴρ τὴν ἑαυτοῦ γνώμην περὶ τῆς πρὸς ἀλλήλους σχέσεως τῶν Εὐαγγελιστῶν δὲν λέγει τι ἄλλο ἢ ὅτι

105) Διαφέρει οὐδὲν ἂν εἰς τὰς ἀρχαίας τῆς ἱερᾶς ἱστορίας πηγὰς ἢ εἰς αὐτὰ ταῦτα τὰ εἰς ἡμᾶς περιελθόντα βιβλία ἀναφέρονται ὅσα ὁ αὐτὸς (De civitate Dei XVIII, 38) λέγει περὶ τῶν Προφητῶν. Existimo etiam ipsos, quibus ea quae in auctoritate religionis esse deberent, Sanctus utique Spiritus revelabat, alia sicut homines historica diligentia, alia sicut prophetas inspirationis divina scribere potuisse atque haec fuisse ita distincta, ut illa tamquam ipsis, ista vero tamquam Deo per ipsos loquenti iudicaretur esse tribuenda, ac sic illa pertinerent ad ubertatem cognitionis, haec ad religionis auctoritatem.

ἢ παρά τισι παρατηρουμένη παραλείψεις τῶν παρ' ἄλλω μνημονευομένων δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς ἐξ ἀγνοίας προελθοῦσα, ἀλλ' ὡς ἑκαστός, καὶ μνημονεύων καὶ παραλείπων, ἐνήργει σκοπίμως, ἀποθὲν χειραγωγούμενος εἰς τοῦτο, ἵνα μὴ τὸ ἑκάστου ἔργον φαίνεται περιττὸν καὶ παρέλειον, καθ' ὃν ἀκριβῶς τρόπον ἔλεγε καὶ ὁ Ἰερὸς Χρυσόστομος: «διὰ τοῦτο καὶ κοινῇ πολλὰ διελέχθησαν καὶ ἕκαστος αὐτῶν ἰδίῳν τι λαβὼν εἶπεν, ἵνα μήτε περισσὸς εἶναι δόξη καὶ προεργῆσθαι ἀπλῶς, καὶ τῆς ἀληθείας ἀκριβῆ παραλείπεται τὴν βίβλον ἡμῖν» (ἐν τῷ Προλόγῳ τοῦ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγελίου).

Καίτοι λοιπὸν καὶ τὰ ἱστορικὰ μέρη τῶν Θ. Γραφῶν, ἐν συνόλῳ λαμβανόμενα, δὲν εἶναι ἀνθρώπινα ἀπλῶς ἔργα, ἀλλὰ θεωρητὴ καὶ ταῦτα ὡς γραφόμενα ὑπὸ τὴν ἀοράτως χειραγωγούσαν ἐνεργειᾶν τῆς ἰδιαίτης τοῦ Θεοῦ προνοίας καὶ χάριτος, πλὴν ἐν τοῖς καθ' ἕκαστα καὶ τοῖς μὴ παραβλάπτουσι τὰ οὐσιώδη καὶ αἰρία τῆς πίστεως καὶ τῆς ἀληθείας κατὰ Θεὸν πολιτείας δόγματα καὶ διδάγματα δὲν εὐρίσκονται οὔτε ἀπηλλαγμένα διαφωνιῶν τινῶν πρὸς ἄλλα ἠλωθέν γνώστα ὡς μᾶλλον ἀσφαλῆ, οὔτε ἐλεύθερα ἀνακριβειῶν καὶ ἐπουσιώδη τινὰ καὶ ὅλιος δευτερεύοντα σημεῖα, καὶ τοῦτο διὰ τὴν συνῆραξιν καὶ τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργείας, διὰ τὴν χρῆσιν καὶ ἀνθρωπίνων τρόπων καὶ μέσων πρὸς τε τὴν γνώσιν καὶ τὴν ἀπόδοσιν τῶν γεγονότων. Καὶ ἐν αὐτοῖς δὲ τοῖς θαυμασίῳ χαρακτήρος γεγονόσι τῆς ἱερᾶς ἱστορίας, Παλαιᾶς τε καὶ Καινῆς Διαθήκης, τὸ οὐσίως δὲν εἶναι αἱ κατηγορίαι τοῦ ποῦ καὶ πότε καὶ πῶς, ἀλλ' αἱ τῆς οὐσίας καὶ τοῦ ποιοῦ, αὐτῆ ἡ φύσις τοῦ γεγονότος καὶ ἀσφαλείας καὶ ὁμοφωνίας ὑπαρχούσης περὶ ταύτης, αἱ περὶ ἑκείνα τυχόν ἀνακριβείαι καὶ διαφωνίαι μᾶλλον συνηγοροῦσιν ὑπὲρ τῆς ἀληθείας τῆς οὐσίας τῶν γεγονότων ἢ παραβλάπτουσιν αὐτήν, καθὰ λέγει καὶ τοῦτο ὁ Ἰερὸς Χρυσόστομος, ὁμιλῶν περὶ τῶν πρὸς ἀλλήλους διαφωνιῶν τῶν Εὐαγγελιστῶν: «αὐτὸ μὲν οὖν τοῦτο μέγιστον δεῖγμα τῆς ἀληθείας ἔστιν· εἰ γὰρ πάντα μετὰ ἀκριβείας συνειρώνησαν καὶ μέχρι καιροῦ, καὶ μέχρι τόπου, καὶ μέχρι ἡμερῶν αὐτῶν, οὐδεὶς ἂν ἐπίστευσε τῶν ἐχθρῶν ὅτι μὴ συνελθόντες ἀπὸ συνθήκης τινὸς ἀνθρωπίνης ἔργα ἦσαν ἄπερ ἔγραψαν. Νυνὶ δὲ ἡ δοκῶσα ἐν μικροῖς εἶναι διαφωνία πάσης ἀπαλλάττει αὐτοὺς ὑποψίας, καὶ λιμνρῶς ὑπὲρ τοῦ τρόπου τῶν γραφάντων ἀπολογεῖται» (106)

106) Ἐπιθι καὶ Εὐθυμίου Ζηγαδηνοῦ τὸν Πρόλογον εἰς τὸν αὐτὸν Εὐαγγελιστῆν.

Πλήρης ἀκριβεία καὶ ἀπόλυτος καὶ περὶ τὰ δευτερεύοντα ἀσφάλεια καὶ ὁμοφωνία εἶναι βεβαίως ἀπαραίτητος, ὅταν ἡ θεοπνευστία τῶν Γραφῶν ἐκλαμβάνηται κατ' ἀπόλυτον ἔννοιαν, ὅταν πάντα μὲν τὰ ἐν ταῖς Γραφαῖς ἀπαντῶντα, μὴ ἐξαιρουμένων μηδ' αὐτῶν λ.χ. τῶν περὶ τοῦ φαινόλου τοῦ Ἀποστόλου λεγομένων (2 Τιμ. 4, 13), θεωρῶνται ἀπαραίτητα πρὸς τὴν τῶν ψυχῶν σωτηρίαν, πάντες δὲ οἱ ἱεροὶ συγγραφεῖς νομίζονται ὡς ἀποβαλόντες μὲν πᾶσαν ἀνθρωπίνην ἀσθένειαν καὶ ἀδυναμίαν, καὶ αὐτὸ τὸ ἐπιλανθάνεσθαι τινῶν, (107) ἐνεργοῦντες δὲ ὡς ἑτεροκίνητα ὄργανα καὶ γράφοντες ἅπαντα καθ' ὑπαγόρευσιν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ἄλλ' ἐκεῖνο μὲν, προδήλως ὑπάρχον ἄτοπον, οὐδεμίαν χρῆζει ἀναίρεσως. Ἡ δὲ ἀπόλυτος ἐκδοχὴ τῆς θεοπνευστίας, οἰκεία οὕσα ἀρετικαῖς καὶ ἑτεροδόξοις ἀρχαίων τε καὶ νεωτέρων χρόνων, ερχοῦσα δὲ τινὰς ὁπιδούς καὶ μεταξὺ τῶν ἀρχαίων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, ὡς ἐλέχθη ἐν τοῖς ἔμπροσθεν (§§ 9, 13, 15), ὅμως εἶναι ἄλλοτρία τῆς τε πράξεως καὶ τῆς θεωρίας τῶν διαπρεπεστάτων Πατέρων καὶ ἐρμηνευτῶν τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας. Σαφῆς καὶ ἐμφαντικῆ εἶναι ἡ γνώμη τοῦ ἐκ τῆς Ἀντιοχείανης Σχολῆς Θεοδώρου (Ἡρακλείας (ἀπὸ τοῦ 4ου αἰῶνος) περὶ τῶν ἐναντία φρονούντων, ἐν αἷς γὰρ περὶ τῆς σημασίας τοῦ διαψάλματος. «Διαψάλμα ἔστι μετὰ τοῖς μέλους καὶ ῥυθμοῦ ἐναλλαγὴ, καὶ οὐ νοημάτων μεταπήδησις, ὡς τινες ὑπέλαβον... περὶ γὰρ τοῦ ἑτέρου καὶ λέγειν γελῶν ἔστιν ἰνὲς γὰρ καὶ τοῦτο ἑτεροτεύσαντο, ὡς τοῦ Πνεύματος ἐπιφοιτῶντος κατὰ τὴν ὥραν ἐπὶ τὸν προφήτην καὶ πάλιν ἀποφοιτῶντος. Τοῦτο δὲ οὐκ ἐγένετο, μὴ γένοιτο· οὐδὲ γὰρ πρὸς λέξιν ἐδίδω τὸ Πνεῦμα τὸ Ἁγιον τοῖς προφήταις τὸ εἰπεῖν, καθάπερ οἱ διήμενοι τοῖς οἰκτιροῦσιν ὅ,τι φηθέγγονται, ἀλλ' ἐν τῇ διανοίᾳ ἅπαν ἐνετίθει τὸ νόημα, αἱ δὲ λαβὼν τὴν γνώσιν ἐξηγγέλλεν ὡς εἶχε δυνάμειος.

107) Παρὰ τὴν ἐναντίαν γνώμην τοῦ αὐτοῦ καὶ τῷ Ἰερ. Χρυσόστομῳ ἀκοουθῶντος Ζηγαδηνοῦ· τοῦ καὶ δὲ θαυμάζειν εἰ τὰ μὲν οὕτως ὁ Κηρυκτικὸς ἐροσθεῖται, τὰ δὲ ἐκεῖνος παραλιμπάνει. Καὶ γὰρ οὐκ ἄρα τῷ λέγειν τὸν Χριστὸν ἔγραψαν τὰ Εὐαγγέλια, ἵνα καὶ πάντων ὁμοῦ τῶν αὐτοῦ λόγων ἀπονημονεύειν ἔχοιεν, ἀλλὰ μετὰ πολλοὺς ὕστερον ἑαυταυτοῦ. Καὶ εἰκὸς ἀνθρώπων γνώμην περὶ τοῦτου ἐν τε τοῖς παρατεθείαις ἐν 113 καὶ ἐν τῷ δευτέρῳ μέτρῳ τῆς 112 αὐτοῦ (πρὸς Αὔγουστινον) Ἐπιστολῆς Ἀξιανάγνωστος καὶ κατὰ τοῦτο καὶ ἡ ἄλλη αὐτοῦ ἀλληλογραφία μετὰ τοῦ αὐτοῦ Αὔγουστινου (Ἐπιστολαὶ 105, 110, 115, 116).

§ 39. Λύσεις διαφοριῶν Γραφῶν πρὸς Γραφάς.

*Αφ' οὗ κατὰ τὰ προειρημένα ἢ μεταξὺ τῶν ἱερῶν συγγραφέων ζητούμενη συμφωνία δὲν εἶναι γενικὴ καὶ ἀπόλυτος, ἀλλὰ μερικὴ καὶ σχετικὴ, ἔπεται ὅτι καὶ ὁ ἱερὸς ἐρμηνευτὴς δὲν ἔχει ἀνάγκη μὴ νὰ ἀρνηθῆ ὀλοσχερῶς τὴν ὑπαρξὴν ἐν τῇ Ἁγίᾳ Γραφῇ ὁμοιότητος διαφορῶν καὶ διαφοριῶν μεταξὺ τῶν διαφορῶν αὐτῆς συγγραφέων πρὸς τε ἑαυτοὺς καὶ πρὸς ἀλλήλους, μῆτε νὰ ἀγωνισθῆ διὰ παντὸς τρόπου καὶ ἀντιπάσης θυσίας νὰ συμβιβάσῃ πάσις. Κατ' ἀρχὴν δύναται νὰ παραδεχθῆ ὅτι ἄνευ τινὸς ζημίας τῶν οὐσιωδῶν καὶ κειμένων ἐνδέχεται νὰ ὑπάρχωσιν ἐν ταῖς Γραφαῖς οὐ μόνον **ἀλλοιοφονίαι** ἢ ἀπλᾶ ἐναντιοφρονεῖαι, ἀλλὰ καὶ ἑτεροφωνεῖαι ὡς ἐναντιοφρονεῖαι. Ἐὰν ὅμως, ὡς προείρηται, καὶ ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τῶν θύραθεν συγγραφέων, πλὴν τῆς πρὸς αὐτοὺς εὐλαβείας καὶ δικαιοσύνης, καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ ἀκρίβεια ἐπιβάλλει τὸ καθήκον, πᾶσαν φαινομένην ἡμῖν διαφορὰν καὶ διαφορίαν νὰ μὴ κηρύξωμεν ὡς ἀπόλυτον ἀπίφασιν, πρὶν ἢ πολυμερῶς ἐξετάσωμεν τὸ πρᾶγμα, πολλῶν μείζον εἶναι τὸ καθήκον τοῦτο ἐν τῇ τῶν Γραφῶν ἐρμηνείᾳ, διὰ τὴν ὑψίστην σπουδαιότητα καὶ ἱερότητα τῆς υποθέσεως. Οὐχὶ πᾶσι φαινομένη ἡμῖν διαφορὰ εἶναι καὶ πραγματικὴ διαφορία, οὐδὲ πᾶσα πραγματικὴ διαφορία εἶναι ἀπόλυτος ἀντίφασις, οὐδὲ πᾶσα ἀπόλυτος ἀντίφασις προέρχεται πάντοτε ἀπὸ τῶν συγγραφέων αὐτῶν, ἀλλ' ὡς πολλαὶ διαφοραὶ καὶ διαφορίαι αἰτίαν ἔχουσιν ἢ τὴν ἡμετέραν ἀγνοίαν, ἢ τὴν διαφορὰν, ὡς προείρηται, τῶν χρόνων καὶ τῶν περιστάσεων, τῶν ἰδιαιτέρων σκοπῶν καὶ ἀφορμῶν, τῆς ἰδίας τοῦ γράφοντος ἀντιλήψεως καὶ παραστάσεως, οὕτω καὶ αἱ ἀπόλυτοι ἀντιφάσεις προέρχονται πολλάκις ἐκ τῆς διαφορᾶς, ἢν τὰ ἱερὰ κείμενα ὑπέστησαν ἐκ τῆς ἐπιρροῆς τοῦ μακροῦ χρόνου καὶ τῆς ἀπροσεξίας ἢ καὶ ἀναιρεσίας τῶν αντιγράφων. Φαίνεται δὲ γενόμενον τοῦτο καὶ εἰς ἄλλα μὲν, μάλιστα δὲ εἰς **κύρια δνόματα** (πρβλ. 3 Βασ. 5, 11 πρὸς 1 Παρ. 2, 6.—2 Βασ. 23, 35 πρὸς 1 Πρ. 11, 37.—Γεν. 36, 39 πρὸς 1 Πρ. 1, 50.—Ἰησ. Ν. 24, 30 πρὸς Κριτ. 2, 9) καὶ εἰς **δευτερεύουσας**, ὡς ἐπισημαστέρας καὶ μᾶλλον εὐετηρεάστους, καὶ ἄλλως καὶ ὡς γραφομένους διὰ γραμμάτων ἐν τῷ ἱερῷ κειμένῳ, καθὰ συνάγεται ἐκ τῶν μεγάλων περὶ τούτων χρόνων διαφορῶν, αἵτινες ὑπάρχουσι μετεξῆς τοῦ ἑβραϊκοῦ κειμένου καὶ τῶν ἀρχαίων Μεταφράσεων, καὶ ἰδίᾳ τῆς τῶν Ο' Ἐκτοιαύτης αἰτίας δύναται λ. χ. νὰ ἐξηγηθῆ ἀπλοῦςτατα ἢ ἐν αὐτῷ ἰῶ ἑβραϊκῷ κειμένῳ ὑπάρχουσα διαφορὰ μεταξὺ τοῦ 3 Βασιλ. 4, 26 καὶ 2

Παρ. 9, 25., ἐν μὲν τῷ πρώτῳ ἀποδιδομένῳ τῷ Σολομῶντι 4000 ἔπων, ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ μόνον 4000. (πρβλ. καὶ 2 Ἔσδρ. 2, 41 πρὸς Νεεμ. 7, 13.—2 Βασιλ. 10, 18 πρὸς 1 Παρ. 19, 10.—4 Βασ. 28, 8 πρὸς 2 Πρ. 36, 9.) (108)

Τοιούτων δὲ ὄντων τῶν αἰτίων ἢ ἀφορμῶν τῶν ἐν ταῖς Ἁγίαις Γραφαῖς ἀπαντωσῶν διαφοριῶν, ὀφείλει ὁ ἐρμηνευτὴς νὰ διακρίνη τὰς οὐσιώδεις τῶν ἐπουσιωδῶν καὶ τὰς φαινομένας τῶν πραγματικῶν, καὶ διακρίβων μᾶλλον περὶ τὰ οὐσιώδη καὶ κείρια δνόματα τῆς πίστεως καὶ τῆς ἀγάπης, ἢ περὶ τὰ ἐπουσιώδη καὶ δευτερεύοντα περιστατικὰ τῶν ἱστορικῶν ἀφηγήσεων, νὰ ἐξετάσῃ μὲν καὶ τὰς περὶ ταῦτα διαφορὰς, καὶ συμβιβάζων ἀβιάστως τὰ συμβιβαστά, νὰ ὁμολογῆ τὴν παρουσίαν καὶ νὰ προσδιορίσῃ κατὰ τὸ ἐνὸν καὶ τὰ αἷτια τῆς διαφορᾶς τῶν ἀσυμβιβάστων (109) ἰδιαζόντως ὅμως νὰ ἐπιστῇ τὴν προσοχὴν εἰς τὴν λύσιν τῶν περὶ τὰ οὐσιώδη διαφοριῶν, συμβουλευόμενος εἴτε τὴν πιθανὴν διαφορὰν τοῦ κειμένου, εἴτε τὴν τοῦ λόγου ἀκολουθίαν, εἴτε τὴν διαφορὰν τῶν χρόνων καὶ τὰς ἰδιαιτέρας περιστάσεις τῆς συγγραφῆς ἐκατέρων τῶν μέρων, βέβαιος ὄν ἐκ τῶν προτέρων ὅτι αἱ περὶ τὰ οὐσιώδη διαφορίαι δὲν εἶναι ἀπόλυτοι καὶ πραγματικοί, ἀλλὰ σχετικοὶ καὶ φαινόμενοι. Θὰ εἶναι βεβαίως ἀπόλυτοι καὶ πραγματικοί, εἴταν συγγέωνται τὰ ἀσύγχετα, καὶ ἴηματα καὶ νοήματα καὶ ἐπιτηδεύματα ἀφρόνων ἢ καὶ ἀσεβαστάτων ἀνθρώπων ἐκλαμβάνονται ὡς χρήζοντα συμβιβασμοῦ πρὸς τὰ τῶν ἀνθρώπων τοῦ Θεοῦ, ὡς ἐμπεριλαμβανόμενα ἀμφοτέρω ἐν ταῖς Γραφαῖς. Οὐχ ὁ τόπος, οὐδὲ ὁ χρόνος, ἀλλ' ὁ τρόπος, ὁ χαρακτήρ, καὶ τὸ ἦθος καὶ ἡ διάνοια τῶν ἐκάστοτε δριόντων καὶ λαλούντων συνίστησι τὸν ἀληθῆ νοῦν τῶν λόγων καὶ τῶν ἔργων.

Εἶναι ἐφαρμοσίμα τὰ εἰρημένα καὶ εἰς τὴν λύσιν τῶν ἐν πολλοῖς ἀφρόντων ὑπαρχουσῶν διαφοριῶν μεταξὺ τῶν τῆς Παλαιᾶς καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης, δι' αὐτὴν ταύτην τὴν διαφορὰν σημασίαν ἀμφοτέρων ἐν τῇ ἀναπτύξει τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, τῆς μὲν ὡς ἀτελεστέρας καὶ παρασκευαστικῆς εἰς τὴν Καινὴν, ταύτης δὲ ὡς συνιστάσης τὴν κλήρωσιν καὶ τελείωσιν ἐκείνης. Διὰ τοῦτο παρὰ

108) Τοιαῦτα πιθανῶς περὶ τοὺς ἀριθμοὺς διαστροφῆς εἶναι καὶ 1 Βασιλ. 6, 19, 13, 1 (κατὰ τὸ ἑβρ.) 5, 2 Βασιλ. 10, 18, καὶ ἕτερα.

109) Ἐπιθ. Νικολάου Δαμαλά Ἐρμηνείας εἰς τὴν Κ. Διαθήκην Τόμ. Β' σελ. 202—207.

πολλά κοινὰ ὑπάρχουσι καὶ διαφέροντα. Κοινὰ μὲν καὶ κατ' ὀσταν σύμφωνα ἔχουσιν ἀμφοτέρω αἱ Διαθήκαι τὰ θεμελιώδη τῆς πίστεως καὶ τῆς κατὰ Θεὸν πολιτείας διδάγματα, οἷα τὰ περὶ ὑπόθεως ἑνὸς μόνου Θεοῦ, ὡς δημιουργοῦ καὶ κρονοῦ τοῦ τῶν πάντων, τὰ περὶ τῶν θείων αὐτοῦ ἰδιοτήτων, τὰ περὶ διακρίσεως ὕλικου καὶ πνευματικοῦ κόσμου, τὰ περὶ ἀρετῆς καὶ κακίας, τὰ περὶ κρίσεως καὶ ἀντιποδόσεως, τὰ περὶ τῆς ἐκτάκτου καὶ ὑπερφυσικῆς ἀποκλύσεως, τὰ περὶ τῆς σωτηρίας τῶν ἀνθρώπων διὰ τοῦ Μεσσοῦ. Συμφῶ δὲ ὅμως τῷ προδηλωθέντι χαρακτήρι καὶ προσορισμῷ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ὡς τινος σταθμοῦ, ὡς προπαρασκευῆς καὶ προκαιδέσεως εἰς Χριστὸν καὶ τὴν Καινὴν τοῦ Θεοῦ διαθήκην πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, τὰ ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ διδασκόμενα δὲν δύνανται κατὰ πάντα νὰ ἔχωσι τὴν αὐτὴν τελειότητα πρὸς τὰ τῆς Κ. Διαθήκης, ἀλλὰ πολλὰ μὲν ἐντάλιμα, ἀτελέστερα ἐκεῖ ὄντα διὰ τὰς τότε περιστάσεις καὶ τὴν σκληροκαρδίαν τοῦ λαοῦ (Ματ. 19, 8), ἐν τῇ Καινῇ παραδίδονται τοῖς πιστοῖς τελειότερα (αὐτόθι 5, 21 κ.ἐξ.), πολλὰ δὲ δόγματα, στοιχειωδῶς μόνον καὶ ὡς ἐν σπέρματι ἐν τῇ Παλαιᾷ ὑπάρχοντα, εὐρίσκονται ἀνεπτυγμένα ἐν τῇ Καινῇ, καὶ ἄλλα τέλος, ὡς σκιά μόνον καὶ τύπος τῶν μελλόντων ὑπὸ τοῦ παλαιοῦ νόμου διαταγμένα, καταργοῦνται ἐν τῇ Καινῇ ἢ ἀντικαθίστανται διὰ τῶν ἀνιτύπων, τῆς χάριτος ἐλευθέρωσης. Οὕτως ἐξηγουμένων τῶν περὶ τὰ οὐσιώδη καὶ καιρῶν διαφορῶν, ὅπως ἀβλαβεῖς εἰς τὰ οὐσιώδη εἶναι αἱ περὶ τὰ λοιπὰ ὑπάρχουσαι τυχόν διαφοραὶ μεταξὺ ἀμφοτέρων. (110)

§ 40 Ἀπαιτήσεις διαφορῶν τῶν Γραφῶν πρὸς τοὺς θύραθεν.

Διαφοραὶ τινες ἀπαντῶσι καὶ μεταξὺ τῶν Θείων Γραφῶν ἀφ' ἑνὸς καὶ τῶν θύραθεν συγγραφέων ἀφ' ἑτέρου, καὶ δὴ διαφοραὶ περὶ ἱστορίας τινάς, οἷαι ἐκ μόνης τῆς Κ. Διαθήκης προκύπτουσι αἱ τοῦ Λουκᾶ 2,2 πρὸς Ἰωσήφ. Ἰουδαϊκῶν ἀρχαίων. 18, 1,1.—Λουκ. 3,2 καὶ Πρ. 4,6 πρὸς Ἰωσ. αὐτ. 18,2,2.—Πρ. 5,36 πρὸς Ἰωσ. αὐτόθι 20,5,1. Πολλῶν πλείονες ἀπαντῶσι τοιαῦτα μεταξὺ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης

110) Ἐπιθετὸ τοῦ αὐτοῦ Λαμαλά αὐτόθι σελ. 185 κ.ἐξ. περὶ τῶν ἐν ταῖς Γενεαλογίαις τῶν Εὐαγγελιστῶν ἀπαντωσῶν διαφορῶν πρὸς τὰ τῆς Π. Διαθήκης.

καὶ τῆς θύραθεν Ἱστορίας, μάλιστα μετὰ τὰς νεωτέρας ἀνακαλύψεις τὰς τε ἐν Ἀσίᾳ καὶ τὰς ἐν Αἰγύπτῳ γενομένας. (111)

Δι' αὐτὸ ὅμως τοῦτο, διότι αἱ διαφοραὶ αὗται εἰς οὐδὲν ἄλλο ἀναφέρονται εἰ μὴ εἰς ζητήματα ἱστορικά, γεωγραφικά, χρονολογικά καὶ ἀρχαιολογικά, πᾶσα δὲ περὶ τὰ τοιαῦτα τυχόν ἀνακριβεία τῶν ἱερῶν συγγραφέων κατ' οὐδὲν παραμειοῖ τὸ θεῖον κῦρος τῶν Γραφῶν, διὰ τοῦτο δὲν ἔχει βεβαίως οὐδὲ ἐνταῦθα ἀνάγκην ὁ ἱερὸς ἐρμηνευτὴς νὰ ἀγωνισθῇ πάσῃ μηχανῇ ἢ νὰ συμβιβάσῃ τὰ ἀσυμβίβαστα, ἢ ἀποτυχῶν νὰ ἐπιβρίπτῃ τὰς ἀνακριβείας εἰς μόνους τοὺς θύραθεν. Ἀφ' ἑτέρου ὅμως πλὴν τῆς ἀνευλαβείας καὶ ἀδικίας πρὸς τοὺς ἱεροὺς συγγραφεῖς θὰ ἦτο οὐ μικρὰ ἔνδειξις καὶ κωφονοίας τὸ προτιμᾶν ἐν πίστει ταῖς διαφοραῖς τοὺς θύραθεν τῶν ἱερῶν συγγραφέων, ὡς ἔθος παρὰ πολλοῖς τῶν ἐλευθεροφρόνων καὶ ὀρθολογιστῶν. "Ὅ,τι περὶ τοὺς ἱεροὺς συγγραφεῖς ὡς ἀνθρώπους δύναται νὰ συμβαίῃ ἐν τοῖς τοιαύτοις, τοῦτο βεβαίως συμβαίνει καὶ περὶ τοὺς θύραθεν. Καὶ ἐὰν ἐκεῖνοι, γράφοντες ἱστορίας καθ' ἑνὸς ἕκαστος εἶχε πηγὴν ἢ μνήμην ἢ ἀφορμὴν κα- σκοπόν, ἢ δύναντο περὶ τινα νὰ ὦσιν ἤττον ἀκριβεῖς ἢ νὰ σφάλωνται, εἶναι παράλογον τὸ ὑποθέτειν τοὺς θύραθεν οἷον εἰ ἀλαθῆτους καὶ θεωρεῖν αὐτοὺς ἐν πᾶσιν ἀκριβεστέρους ἐκείνων. "Ὅπως οἱ θύραθεν συγγραφεῖς δύναται ἐπιμαχεῖν νὰ πληρώσωσι τὰ κενὰ ἢ νὰ διαλευκάνωσι τὰ ἀσαφεῖς μέρη τῆς ἱερᾶς ἱστορίας, οὕτω καὶ ἡ θύραθεν ἱστορία ὁμοίαν ἀφέλειαν δύναται νὰ ἔχῃ ἐκ τῆς ἱερᾶς. Οὕτω τὰ ἐν Πρ. 5,37 περὶ τῆς ἀπωλείας Ἰουδα τοῦ Γαλιλαίου ἐξιστορούμενα δύναται νὰ συμπληρώσωσιν ἐν μέρει τὴν περὶ τοῦ αὐτοῦ πράγματος διήγησιν τοῦ Ἰωνήπου (Ἀρχ. 18,1,1), τὰ δὲ ἐν 2 Κορ. 11,32 ὡς ἐν παρόδῳ λεγόμενα περὶ τῆς ἐπὶ Ἀρέτα τοῦ βασιλέως καταλήψεως καὶ ὑπὸ τοῦ ἐπάρχου αὐτοῦ φρονήσεως τῆς Λαμασοῦ οὐκ ἄλλοιαν παρέχουσι συμβολὴν πρὸς συμπλήρωσιν τῶν περὶ τοῦ γεγονότος τούτου ἑλλειπῶν εἰδήσεων τῶν θύραθεν (Ἰωσ. Ἀρχ. 18, 5,1—3). Πολλῶν πλείονα ὀφέλειαν ἔχει ἡ θύραθεν ἱστορία ἐκ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, τῶν τε ἰδίως ἱστορικῶν αὐτῆς βιβλίων καὶ τῶν προφητικῶν, θὰ εἶναι δὲ ἡ ὀφέλεια αὕτη τοσοῦτω μείζων, ὅση μείζονος πίστεως θὰ ἐμφορῶνται οἱ θύραθεν ἱστορικοὶ εἰς τὰς γραφικὰς ἀφηγήσεις καὶ πληροφορίας, ὡς εὐαγγελιστῶν ἐκ τῶν ἤδη τε γενομένων καὶ εἰς τὸ ἐπιπὸν ἐπιζυγομένων νεωτέρων ἀνακαλύψεων, ἀρκεῖ μόνον νὰ

111) Πρὸβλ. Ε. Vigouroux, La Bible et les découvertes modernes.

μη χρησιμοποιῶνται αὐταὶ οὕτω περιέργως πρὸς ἐξήγησιν καὶ διαφώτισιν τῶν τῆς Π. Διαθήκης, ὅπως ἀρέσκονται χρησιμοποιοῦντες αὐτὰς οἱ θεολογοῦντες ἢ θρησκευτολογοῦντες κατὰ τὸν Alfred Jeremias, τὸν συγγράψαντα τὴν *Παλαιὰν Διαθήκην ἐν τῷ φωτὶ τῆς ἀρχαίας Ἀνατολῆς* (Das Alte Testament im Lichte des alten Orients, 2 ἐκδ. 1906). Ἄλλως τὸ φῶς τὸ πολὺ θὰ ἐπενέγκῃ πλήρη ζόφον καὶ γνόφον. Φυλαττόμενος ἀπὸ τῶν ἀποκλιανήσεων τούτων καὶ τῆς βασιλικῆς ὁδοῦ ἐχόμενος, θὰ δυνηθῇ καὶ ἐνταῦθα νὰ ἀκολουθήσῃ ὁ ἱερὸς ἐρμηνευτὴς τῷ ἀρχαίῳ λόγιῳ, τῷ «μηδενὶ δίκην δικασαί, πρὶν ἀμφοῖν μῆθον ἀκοῦσαι», καὶ θὰ πειραθῇ μὲν νὰ συμβιβάσῃ καὶ ἐνταῦθα τὰ συμβιβασμοῦ δεκτικὰ, ὅπου ὅμως τοῦτο ἀδύνατον, θὰ ἀρκεσθῇ εἰς τὸ noncum liquet, εἰς τὸ amplius, ἢ τότε μόνον θὰ τολμήσῃ νὰ ἀποδώσῃ τὰς ἀνακριβείας εἰς τοὺς ἱεροὺς συγγραφῆς, ὅταν μετὰ πολυμερῆ ἐξέτασιν ἀποδείχθῃ ὅτι αἱ θύραιθεν πληροφορίαι εἶναι ἀκριβέστεραι.

§ 41 Συμφωνία τῆς ἐρμηνείας πρὸς τὴν ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν καὶ διδασκαλίαν.

Ἐπειδὴ ἡ τῆς καθόλου Ἐκκλησίας παράδοσις καὶ διδασκαλία, πρὸς ἣν κατὰ τὰ ἐμπροσθεν εἰρημμένα πρέπει νὰ συμφωνῇ πᾶσα ὀρθόδοξος ἐρμηνεία τῶν Γραφῶν, ἀπὸ τῶν Ἀποστόλων παραδοθεῖσα τοῖς μαθηταῖς αὐτῶν καὶ διαδόχοις, διεφυλάχθη μὲν καὶ ἀνεπτύχθη ὑπὸ τῶν ἀπ' ἀρχῆς ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, τῶν τε Ἀποστολικῶν λεγομένων Πατέρων καὶ τῶν ἔπειτα ἀκμασιόντων, καθωρίσθησαν δὲ ἐφεξῆς ἀκριβέστερον ὑπὸ τῆς καθόλου Ἐκκλησίας, μάλιστα μὲν ἐν οἰκουμἐνικαῖς Συνόδοις, ἔπειτα δὲ καὶ ἐν τοπικαῖς, ἀναγνωρισθείσας ὑπὸ Συνόδων οἰκουμἐνικῶν, καὶ δὴ σὺν γενικῶς καὶ ἀθρόοον, ἀλλὰ ὡς καὶ κατ' ἴδιαν μνημονευομένων τῶν ἐν αὐταῖς τεθεσπισμένων, διὰ τοῦτο διπλῆ εἶναι ἡ ἀπαιτούμενη συμφωνία, πρῶτον μὲν πρὸς τὰ ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἐπισημῶς καθωρισμένα καὶ τεθεσπισμένα, ἔπειτα δὲ πρὸς τὴν ὁμόφωνον γνώμην τῶν Πατέρων. Καὶ ὅσον μὲν ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐπίσημον γνώμην τῆς Ἐκκλησίας περὶ τινος δογματικῆς ἢ ἠθικῆς ἢ ἄλλης θεμελιώδους τῆς ἐκκλησιαστικῆς διοικήσεως ἀληθείας, ὀφείλει ὁ ἐρμηνευτὴς νὰ ἔχῃ αὐτὴν ἐν νῷ ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τῶν σχετικῶν χωρίων τῆς Γραφῆς, καὶ ἐὰν εἴη ταῦτα δὴν ἠερμηνεύθησαν ἐπισημῶς ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἀμέσως, νὰ ἐννοήσῃ δὲ αὐτὰ συμφώνως πρὸς τὰ ἀνέκαθεν

ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ παραδεδεγμένα καὶ καθ' οἰονδήποτε τρόπον ἂν αὐτῆς διατυπωθέντα καὶ θεοπισθέντα. Τὰ Ἰακώβου 5, 13—15 λ. γ. δὲν δύνανται νὰ νοηθῶσιν ἄλλως ἢ ὡς ἐξεληφθῆσαν ἔκπαισι ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ μυστηρίου τοῦ ἁγίου εὐχελαίου. Ἀπαραίτητος ὡς εἶκος πρὸς τοῦτο τῷ ὀρθοδόξῳ ἑρμηνευτῇ ἡ ἀκριβὴς γνώσις τῆς τε δογματικῆς Θεολογίας καὶ τῆς ἠθικῆς, ἵνα μὴ ἡ ἐρμηνεία αὐτοῦ καὶ παρὰ γνώμην προσκρούσῃ εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς ἰδίας Ἐκκλησίας. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ περὶ ἄλλων τινῶν χωρίων, ὅσων ἡ Ἐκκλησία ἐξ οἰονδήποτε ἀφορμῆς ἀμέσως ἐπελήφθη τῆς ἐρμηνείας καὶ ἐπισημῶς καθώρισε τὸν ἀληθῆ νοῦν. Τὸ γνωστὸν λ. γ. χωρίον τῆς πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολῆς 5, 12· «δι' ἐνὸς ἀνθρώπου ἡ ἁμαρτία εἰς τὸν κόσμον εἰσῆλθε» κτλ. παρερμηνευόμενον ὑπὸ τῶν Πελαγιανῶν, ὡς διήθην τῆς ἁμαρτίας εἰσελεύσεως εἰς τὸν κόσμον δι' ἀπλῆς μιμήσεως, οὐχὶ δὲ διὰ τῆς κατὰ φύσιν γεννήσεως ἐκ γονέων μεμολυσμένων τῷ ἁμαρτωλοῦ προπατορικῷ ἁμαρτήματος, ἔλαβε τὴν ὀρθὴν αὐτοῦ ἐρμηνείαν ἐν τῇ ἐν Κερθαγένῃ (412) τοπικῇ Συνόδῳ, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀπ' ἀρχῆς παραδόσεως καὶ διδασκαλίας τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας ἀποκηρυξάση τὴν τῶν Πελαγιανῶν παρερμηνείαν καὶ ὑποβαλοῦσα ἀνθέματι τὰς τοῦτων δοξασίας (κανὼν ρι' ἢ ρια'). Ὁμοίως δὲ τὸ τοῦ Ἰωάννου 20 22· «καὶ τοῦτο εἰπὼν, ἐνεφύσησε καὶ λέγει αὐτοῖς, λάβετε Πνεῦμα ἅγιον» κτλ. ἠερμηνεύθη ἐν τῇ Ε' Οἰκουμἐνικῇ Συνόδῳ (συνεδρ. 8. κεφ. 12), ἀποκηρύξασθαι τὴν ἐρμηνείαν Θεοδώρου τοῦ Μοψουεστίας, καθ' ἣν ὁ Κύριος, προφέρων τοὺς λόγους τούτους, δὲν ἔδωκε πράγματι τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς τὸ Ἅγιον Πνεῦμα, ἀλλὰ μόνον προεικόνισε διὰ τοῦ φουσήματος τὴν μέλλουσαν ἐπιφοίτησιν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος.

Σημειωτέον ὅμως ὅτι, ὅπως ἐν τῇ πρὸς ἑαυτὴν συμφωνίᾳ τῆς Γραφῆς, οὕτω καὶ ἐνταῦθα συμφωνία πρὸς τὴν ἐπίσημον γνώμην τῆς Ἐκκλησίας ἀπαιτεῖται μόνον ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ ἐκείνων τῶν χωρίων, ὅσα ἀμέσως ἢ ἐμμέσως σχετίζονται πρὸς τὰ θεμελιώδη καὶ καιρῖα δόγματα τῆς Ἐκκλησίας. Προκειμένου δὲ περὶ ἱστορικῶν ἢ γεωγραφικῶν ἢ ἄλλων τοιούτων ζητημάτων, καὶ δοθέντος ὅτι ἡ Ἐκκλησία ἐξήνεγκέ ποτε οἰονδήποτε περὶ αὐτῶν γνώμην, ὁ ἐρμηνευτὴς δὲν εἶναι ὑπόχρεως νὰ ἀκολουθήσῃ αὐτῇ (112). Οὕτως ἡ Πενθέκτη Οἰκουμἐνικῇ Σύνοδος (692)

112) Ἐπιθ. Νικολάου Δαμασκ. Ἐρμηνείας εἰς τὴν Κ. Διαθήκην Τόμ. Β' σελ. 183—84

ἐν τῷ ἰσ' αὐτῆς κανόνι ἐπανορθοῦσα διατάξιν τινα τῆς ἐν Νεοκαισαρείᾳ τοπικῆς Συνόδου (314), γενομένην ἐκ παρερμηνείας τῶν ἐν ταῖς Πράξεσι (6,3—6) περὶ τῶν ἑπτὰ διακόνων ἐξιστορουμένων, καθάρισε τὸ νοῦν τοῦ χωρίου κατὰ τὴν ὁρθὴν τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου ἐρμηνείαν οὕτως: «τοὺς προειρημένους ἑπτὰ διακόνους μὴ ἐπὶ τῶν τοῖς μυστηρίοις διακονουμένων λαμψ. ἔνεσθαι κατὰ τὴν προμηνημονευθεῖσαν διδασκαλίαν, ἀλλὰ τοὺς τὴν οὐκ ὀρθὴν τῆς κοινῆς χρήσεως τῶν τῶν συνιθησιαμένων ἐγχειρισθέντας, τοὺτους ὑπάρχειν». Ἐπειδὴ ἡ περὶ τὰ τοιαῦτα ἀπάτη δὲν ἀπτεται τῶν καιρίων, διὰ τοῦτο καὶ οἱ Πατέρες τῆς Συνόδου ταύτης, καίπερ ἐπανορθοῦντες τὴν παρερμηνείαν τῶν ἐν Νεοκαισαρείᾳ, ὅμως δὲν ὑποβάλλουσιν αὐτὴν ἀναθέματι, οὐδὲ ἀποκηρύττουσι τὴν Σύνοδον ἁκείνην ὡς αἰρετικὴν, ἀλλ' ἀποβλέποντες πρὸς τὴν περὶ τὰ καιρία ὁρθότητα τῶν ἐν αὐτῇ τεθεσπισμένων, ἀποδέχονται αὐτὴν ὡς καὶ τὰς λοιπὰς πάσας (πρβλ κανόνα β'). Ὁμοίαν ἔχει ἐλευθερίαν ὁ ἐρμηνευτὴς καὶ ὅπου Σύνοδος τις, εἴτε τοπικὴ εἴτε οἰκουμενικὴ, ἐποιήσατο μὲν χρῆσιν γραφικῆς τινος ῥήσεως ἠθικοῦ ἢ δογματικοῦ περιεχομένου ὑπὸ ὀρισμένην τινα ἔννοιαν, ἀλλὰ παρέργως μόνον καὶ πρὸς τὸ προκαίμενον ἐφαρμόζουσα τὴν ῥῆσιν, οὐχὶ δὲ τὴν ἀπόδοσιν τῆς ἀληθοῦς αὐτῆς ἐννοίας ἐπιτηδεύουσα. Ἡ τοιαύτη πωμάρχη καὶ κατ' ἐφαρμογὴν ἀποδιδομένη ἔννοια χωρίου τινὸς δὲν δύναται εἰ θεωρηθῆ ὡς ἐπίσημος ἐρμηνεία καὶ γνώμη τῆς Ἐκκλησίας. Οὕτως ἡ Οἰκουμενικὴ Σύνοδος ἐν τῇ ἐπιστολῇ αὐτῆς πρὸς τὴν ἐν Παμφυλίᾳ σύνοδον προοιμιάζεται διὰ τῆς ῥήσεως τῶν Παροιμιῶν (31,4) «μετὰ βοαῖς πάντα ποίει», ὅχι διότι ζητεῖ νὰ ἀποδώσῃ τὴν ἀληθῆ ἔννοιαν τῶν λόγων τούτων, ἀλλὰ διότι ἡ ῥῆσις αὕτη εἶναι προσφορωτάτη εἰς τὸ νὰ εἰσαγάγῃ τὴν ὑπόθεσιν τῆς ἐπιστολῆς. Τοιαύτη χρῆσις πολλῶν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης χωρίων, ἀπαντῶσα καὶ ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ δὲν δύναται νὰ θεωρηθῆ ἢ αὐθεντικὴ καὶ τελειωτικὴ αὐτῶν ἐρμηνεία, ὡς ἀπορρέουσα ὄχι ἀπὸ τῆς προθέσεως τοῦ συγγραφέως τοῦ ἐρμηνεύσαντος αὐτὰ, ἀλλ' ἀπὸ λόγων καλολογικῆς περιστάσεως τῶν ἰδίων νοημάτων (πρβλ. Ρωμ. 10, 18 πρὸς Ψαλ. 18,5.—1 Κορ. 1,20 πρὸς Ἦσ. 33, 18, καὶ ἄλλα).

§ 42. Συμφωνία τῆς ἐρμηνείας πρὸς τοὺς Πατέρας.

Ταῦτα δὲ πάντα ἰσχύουσι πληρέστατα καὶ περὶ τῆς συμφωνίας τῆς ἐρμηνείας πρὸς τὴν ὁμόφωνον γνώμην τῶν Πατέρων. Ὁφείλει μὲν διηλ. ὁ ἐρμηνευτὴς ἐν χωρίοις ἀποτέμοις τῶν θεμελιωδῶν τῆς Ἐκκλη-

σίας δογμάτων καὶ διατάξεων νὰ ἀκολουθῆ τῇ ὁμοφώνῳ ἢ καὶ ἀπλῶς πλειονοψηφουσῇ ἐρμηνείᾳ τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, ὅσους ἡ Ἐκκλησία δι' ἀγνότητα βίου καὶ ὁρθότητα πίστεως τιμᾷ μὲν καὶ γεραίρει ὡς Πατέρας καὶ διδασκάλους αὐτῆς, προβάλλει δὲ τοῖς ἄλλοις ὡς ἀρίστους ὁδηγοὺς καὶ καθηγεμόνας τῆς εὐσεβείας (πρβλ. κανόνα αὐτῆς Πενθέκτης Οἰκουμενικῆς Συνόδου), ἀλλ' ὑπὸ τὸν ὄρον, ὅτι ἡ ἐρμηνεία αὐτῶν δὲν ἐγένετο παρέργως καὶ κατ' ἐφαρμογὴν, ὡς συμβαίνει τοῦτο ἐν ταῖς ἠθικαῖς αὐτῶν ὁμιλίαις, ἀλλ' ὅτι ἐπελήφθησαν τῆς ἐρμηνείας ἔργον τοῦτο ποιούμενοι, ἵνα ἐξαρκεθῶσιν τὸν νοῦν τῶν ἱερῶν συγγραφέων, ὅπως πράττουσι τοῦτο εἴτε ἐν ἰδίῳ ἐξηγητικοῖς συγγράμμασι, εἴτε καὶ ἐν ταῖς δογματικαῖς αὐτῶν πραγματείαις. Οὕτω τὸ τῆς 1 Ἰωάννου 5, 20: «οὗτός ἐστιν ὁ ἀληθινὸς Θεὸς καὶ ζωὴ αἰώνιος» ἐξελήφθη ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ὁρθοδόξων ἐρμηνευτῶν κατὰ τῶν ἀντιφωνούντων Ἀρειανῶν ὡς ἀναφερόμενον ὄχι εἰς τὸν πατέρα, ἀλλ' εἰς τὸν υἱόν, τὸν ἀμέσως προηγούμενον. Ἄλλως εἶναι ἐλεύθερος ὁ ἐρμηνευτὴς, ὅπως ἐν τοῖς ἱστορικοῖς καὶ δευτερεύουσι ζητήμασιν, οὕτω καὶ ἐν ταῖς παρέργως ἢ κατ' ἐφαρμογὴν γενομέναις ἐρμηνείαις τῶν Πατέρων νὰ ἀκολουθῆ ἢ τινι αὐτῶν ἐγκρίνει ἐκλογὴ τῶν χωρίων, ἔχων ἐν νῷ πάντοτε τὴν ὑποθήκην τοῦ Ἀποστόλου, δοθεῖσαν μὲν ὑπ' αὐτοῦ ταῖς πισταῖς περὶ τῆς χριστιανικῆς ἐλευθερίας καθόλου, ἐφαρμόσιμον δὲ καὶ εἰς τὴν διδομένην ταύτην τῷ ἐρμηνευτῇ ἐλευθερίαν ἀπέναντι τῆς γνώμης τῶν Πατέρων καὶ διδασκάλων τῆς ἐκκλησίας: «Ἔμεῖς ἐπ' ἐλευθερίᾳ ἐκλήθητε: μόνον μὴ τὴν ἐλευθερίαν εἰς ἀφορμὴν τῆ σαρκί, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀγάπης δουλεύετε ἀλλήλοις» (Γαλ. 5, 13). Ὅσο πολῦτιμος εἶναι ἡ ἐλευθερία αὕτη, τοσούτω μᾶλλον ἔχει καθήκον ὁ ἐρμηνευτὴς νὰ ἀποφεύγῃ μὲν ἐπιμελῶς πᾶσαν αὐτῆς κατάχρησιν πρὸς ἀκαιρον ἐπιδειξιν ἰδίας ὀξυνοίας ἢ πρὸς ἀγέρωχον περιφρόνησιν τῶν πρότερον ὑπ' ἄλλων εἰρημένων ἢ καὶ εὐρημένων ἤδη, νὰ χρησιμοποίησῃ δὲ αὐτὴν μετὰ πάσης τῆς ἀληθῶς σοφῆς ἐμπρεπότητος ταπεινοφροσύνης πρὸς διευκρίνησιν ἐκείνων, ὅσα τυχὸν ἀνθρωπίνως διέλαθον τὴν προσοχὴν τῶν πρὶν περὶ τὰ τοιαῦτα πεπονηκότων πατέρων ἡμῶν καὶ διδασκάλων, ὑπηρετῶν οὕτω πιστῶς τῇ τε καθόλου ἐπιστήμῃ καὶ τῇ ἰδίᾳ αὐτοῦ Ἐκκλησίᾳ.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟΝ

Η ΜΕΤΑΔΟΣΙΣ ΤΩΝ ΓΡΑΦΙΚΩΝ ΕΝΝΟΙΩΝ

§ 43. Ποικιλία περί τὴν ἐξήγησιν τῶν Ἀγίων Γραφίων.

Ἐπειδὴ κατὰ τὰ ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ τοῦ μαθήματος λεχθέντα ἦτε γνώσις τῶν διαφόρων ἐν ταῖς Γραφαῖς ἀπαντωσῶν ἐννοιῶν καὶ ἡ εὐρεσις καὶ ἐξακριβωσις τῶν ἐν αὐταῖς ἐκτιθεμένων διδαγμάτων καὶ ἀληθειῶν κύριον σκοπὸν ἔχουσι τὴν εἰς τοὺς ἄλλους μεταδῶσιν τῶν εὐρημένων, αὐτὴ δὲ, μὴ γινομένη μετὰ τῆς προσηκούσης σαφηνείας καὶ ἀκριβείας, οὐ μόνον τοῦ σκοποῦ αὐτῆς ἀστοχεῖ, ἀλλὰ καὶ ζημίας πρόξενος δύναται νὰ ἀποβῆ, διὰ τοῦτο ἡ Ἱερὰ Ἐρημηνευτικὴ ἐν ἴδιον μέρει ἐξετάζει τὴν τρῶπα τὰ εὐρεθέντα καὶ ἐξακριβωθέντα νοήματα τῶν Γραφῶν δύναται καρποφόρως νὰ μεταδίδωνται τοῖς ἄλλοις. Ἔστι δὲ ὁ τρόπος τῆς μεταδόσεως οὐχὶ ἀπλοῦς καὶ μονοειδής, ἀλλὰ ποικίλος καὶ ποικίλος ὅπως ποικίλη μὲν εἶναι ἡ ὕλη ἢ ἐρημηνευτέα, ἱστορικὴ, ἢ προφητικὴ, ἢ διδασκτικὴ, καὶ αὐτὴ διπλῆ, δογματικὴ καὶ ἠθικὴ, ποικίλος δὲ ὁ βαθμὸς τῆς διανοητικῆς, θρησκευτικῆς καὶ ἠθικῆς ἀναπτύξεως τῶν Ἰουδαίων, καὶ πάλιν ποικίλαι αἱ ἐκάστοτε παρουσιαζόμεναι ἀνάγκαι τῆς Ἐκκλησίας. Ἄλλην δηλονότι ἐξήγησιν καὶ ἀνάπτυξιν ἀπαιτεῖ ὁ ἀρχαίου ματος καὶ ἰδιώτης, καὶ ἄλλην ὁ ἐπιστημονικῆς ἢ ἐγκυκλίου παιδείσεως ἀξιοθις ἄλλην ὁ ὅλως ἀκατήχητος ὑπάρχων περὶ τὰ τῆς πίστεως δόγματα καὶ διδάγματα, καὶ ἄλλην ὁ ἱκανῶς περὶ αὐτὰ κατηχημένος ἄλλην ὁ περὶ τὰ ἥθη χωλαίνων, καὶ ἄλλην ὁ ὀρθοδοξῶν περὶ αὐτῶν ἄλλην ἢ ἀκμὴ τῶν δογματικῶν συζητήσεων καὶ ἐριδῶν, καὶ ἄλλην ἢ ἄμυνα καὶ ἡ ἀπολογία κατὰ τῶν ἐξωθεν προσβολῶν ἄλλην πάλιν τὰ ἱστορικὰ μέρη, ἄλλην τὰ προφητικὰ, καὶ ἄλλην τὰ διδασκτικὰ καὶ παιδαγωγικὰ. Καὶ αἱ μὲν ὅλαι περιπτώσεις βεβαίως δὲν εἶναι δυνατὰ νὰ ληφθῶσιν ἐνταῦθα ὑπ' ὄψιν, οὐδὲ εἶναι δυνατόν νὰ δεθῶσιν ἐνταῦθα εἰδικοὶ κανόνες περὶ τῆς προσηκούσης ἐξηγήσεως καὶ χρησιμοποίησεως τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ ἐν μιᾷ ἐκάστη τῶν εἰρημένων περιπτώσεων. Ἀπόκειται τοῦτο κατὰ πρῶτον λόγον εἰς τὴν εἰδικὴν σίαν τοῦ ἐξηγητοῦ καὶ ἔπειτα εἰς ἄλλα τινὰ μαθήματα, καὶ δὴ τὴν

Παιδαγωγικὴν ἢ Διδακτικὴν, τὴν Κατηχητικὴν, τὴν Ὀμιλητικὴν, τὴν Πολεμικὴν καὶ τὴν Ἀπολογητικὴν. Εἶναι ἴσως δυνατόν νὰ δοθῶσι γενικοὶ τινες κανόνες ἐξ ἄλλων ἀπόψεων, ἐξ ἀπόψεως ὕλης καὶ ἐξ ἀπόψεως εἶδους, ὕλης μὲν ὡς πρὸς τὴν ὑπόθεσιν ἢ τὸ περιεχόμενον τῶν ἐξηγητέων καὶ μεταδοτέων νοημάτων, εἶδους δὲ ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς ἐξηγήσεως καὶ μεταδόσεως αὐτῶν.

§ 44 Ἡ καθ' ὕλην ἐξήγησις.

Ἐν ᾧ ἡ εὐρεσις καὶ ἐξακριβωσις τῶν γενησίων τῆς θείας Γραφῆς νοημάτων γίνεται κατὰ τὰς προεκτεθείσας ἀρχὰς καὶ κατὰ τοὺς νόμους τῆς φιλολογικῆς καὶ ἀρμονικῆς ἐρμηνείας, ἀνεξαρτήτως καὶ ἀνευ τῆς ἐξετάσεως τῆς ἄλλης αὐτῶν ἀξίας καὶ ἀληθείας (§ 2), ἡ πιστὴ καὶ ἀκριβὴς μετάδοσις τῶν ὀρθῶς κατανοηθέντων καὶ καθορισθέντων, δύναται, κατὰ περιστάσεις δὲ καὶ ὀφείλει, νὰ συνοδεύηται καὶ μετὰ τῆς καταδείξεως τῆς ἀληθείας καὶ ἀσφαλείας αὐτῶν κατὰ τῶν οὕτως ἢ ἄλλως διαμφισβητούντων τὴν ἀλήθειαν καὶ ἀσφάλειαν αὐτῶν. Τοῦτο ἐν τρῶπῳ καὶ μέτρῳ τῷ προσηκόντι γινόμενον, δὲν μεταποιεῖ τὴν ἐξήγησιν εἰς Πολεμικὴν ἢ Ἀπολογητικὴν. Παρὰ τὸν κανόνα τοῦτον, ἐφαρμόσιμον εἰς ὅλα τὰ εἶδη τῶν γραφικῶν ὑποθέσεων, σημασιωτέα καὶ τὰ ἐξῆς περὶ ἐκάστου εἶδους αὐτῶν.

Ἐκ τῶν ἱστορικῶν, τὰ τυχὸν ἑλλιπῆ πως ἐν ταῖς Γραφαῖς ἐκτεθειμένα δύνανται νὰ συμπληρῶνται καθ' ὑπαρχούσους ἄλλοθεν ἀσφαλεῖς εἰδήσεις καὶ πληροφορίας εἴτε περὶ τοὺς χρόνους, εἴτε περὶ τοὺς τόπους, εἴτε περὶ τὰς ἄλλας περιστάσεις τῶν γεγονότων. Προκειμένου δὲ περὶ γεγονότων θαυμασίων ἐχόντων χαρακτῆρα, δὲν πρέπει μὲν ὁ ἐξηγητὴς, γενοῦντα φυσικῶν ἔχοντα τὴν αἰτίαν, νὰ μεταποιῇ εἰς θαύματα, ὀφείλει ὅμως ἀπ' ἐτέρου νὰ μὴ ἐξατιμῆζῃ τὰ προφανῶς θαυμάσια διὰ φυσικῶν δῆθεν ἐξηγήσεων. Δὲν εἶναι μείωσις ἢ ἀθέτησις τοῦ θαυμασίου χαρακτῆρος θαυματοῦ τινος ἢ ἐξέτασις καὶ ἐξακριβωσις τῶν φυσικῶν ὕρων καὶ περιστάσεων τῶν τυχόν συνοδευσασῶν τὸ θαῦμα κατ' αὐτὴν τὴν μαρτυρίαν τοῦ ἱεροῦ κειμένου. Ἡ θεία καὶ ὑπερφυσικὴ ἐνέργεια δὲν ἐκδηλοῦται πάντοτε ἀμέσως καὶ ἀπ' εὐθείας, ἀλλὰ πολλάκις καὶ ἐμμέσως, δι' αὐτῶν τῶν φυσικῶν στοιχείων ἢ φαινομένων, ὡς ἀργάνων καὶ μέσων τῆς θείας βουλῆς καὶ ἐπανεργείας.

Εἶναι ὡς τόσα θαύματα καὶ αἱ προφητεῖαι κατὰ τὴν εἰδικὴν αὐτῶν ἐννοιαν, αἱ προαποκαλύψεις ἢ προαγγελίαι τῶν ἀφευκτῶς ἐσομένων ἐν προσεχεῖ ἢ ἀπωτέρῳ μέλλοντι. Καὶ καθὸ μὲν

τοιαῦται, ὀφείλονται ἀναντιρρήτως ὄχι εἰς ἰδίαν τινὰ δύναμιν καὶ ἰκανότητα ἀνθρωπίνην, ἀλλ' εἰς μυστικὴν τινὰ καὶ ἀνθρωπίνως ἀκατάληπτον ἐνέργειαν ἢ ἐπίπνοιαν ἢ ἀποκάλυψιν ἀνωθεν, καὶ εἴαν ἔτι φαίνονται τελούμενα ὑπὸ περιστάσεις τινὰς ὡς ὕρους ἢ συνθήκας, ἢ συνουδεύονται ὑπὸ ἐξωτερικῶν τινῶν σημείων ὡς μέσων τῆς ἀποκαλύψεως ἢ ὡς συμβόλων τῶν μελλόντων. Δι' αὐτὸ ὅμως τοῦτο, διότι αἱ τοιαῦται προφητεῖαι καὶ ὁράσεις ἢ ὄπτασιαι ὀφείλονται εἰς μόνην τὴν ἀνωθεν ἐπενέργειαν, ὁ ἀνθρώπος θὰ γνωρίξῃ μὲν περὶ τῶν ἀποκρῦφων τοῦ μέλλοντος ἢ τοῦ παρόντος ἢ καὶ τοῦ παρελθόντος *ὅτι* καὶ *ἐφ' ὅσον* κατὰ τὴν ἀνωθεν ἐνέργειαν μιλῆται, θὰ ἀγνοῇ ὅμως εἰς ὅσα τυχὸν περὶ τῶν περιστάσεων τοῦ ἔσομένου, περὶ προσώπων, ἢ περὶ τοῦ ἀκριβοῦς τόπου, ἢ τοῦ ἀκριβοῦς χρόνου τοῦ ἔσομένου, κατ' αὐτὴν τὴν ἀνωθεν βουλήν, ἔμεινεν ἀμήτος. Διὰ τοῦτο δέ, βεβαίον μὲν ὄντας καὶ ἀναποφεύκτου τοῦ ἔσομένου, τῶν ἰδιαιτέρων ὅμως περιστάσεων αὐτοῦ μὴ ἀκριβῶς ὀριζομένων, θὰ εἶναι ἐκτεθειμένος εἰς τὸν κίνδυνον τῆς ἀστοχίας ὅστις πειράται νὰ καθορίξῃ ἀκριβέστερον τὰ ἀπὸ τοῦ θεοῦ Πνεύματος ἀκαθόριστα μέιναντα, καὶ ἀφορῶν εἰς τινὰς ὁμοιότητας ἐκλαμβάνει ὡς ἤδη πληρωθεῖσιν ἢ προσεχῶς πληρουμένην προφητείαν τινὰ. Ὑπάρχουσι προφητεῖαι, καὶ τοιαῦται εἶναι αἱ πλείους τῶν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, αἵτινες εὗρον ἤδη τὴν πληρωσιν αὐτῶν. Ὑπάρχουσιν ὅμως καὶ ἄλλαι, καὶ δι' αἱ τῆς Καινῆς Διαθήκης, αἵτινες ἢ εὗρον ἤδη τὴν πληρωσιν αὐτῶν, ἢ ἀναμένουσι αὐτὴν ἐν τῷ μέλλοντι, ἢ καὶ διαλετοῖσι πληρούμεναι ὄχι ὡς ὀρισμένοι προφρήσεις περὶ ὀρισμένου συμπλέγματος ὀρισμένων προσώπων καὶ πραγμάτων, ἀλλ' ὡς τινες *formules*, *τύποι προφητικοί*, ὡς τινες προδιατυπώσεις τῆς πορείας τῶν ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ κατὰ τὰ διάφορα τῆς ἀναπτύξεως αὐτῆς στάδια ἔσομένων.

Οὕτω δὲ ἐν τῇ ἐξηγήσει τῶν ἰδίως οὕτω καλουμένων προφητειῶν πρέπει μὲν νὰ ζητῆται καὶ κατὰ τὸ δυνατόν νὰ ὀρίζεται ἢ ἀντίστοιχος ἐκβασίς τῶν ἤδη πληρωθεῖσιν καὶ νὰ παραπέμπεται εἰς τὸ ἐπίδον ἢ ἐκβασίς τῶν προφανῶς εἰς τὸ ἀπαιτέριον μέλλον ἀφορωσῶν, περὶ τῶν ἄλλων ὅμως, τῶν μὴ ἔχουσῶν προφανῆ τὴν ἀναφορὴν, νὰ τηρηθῆται τις ἐπιφύλαξις ὡς πρὸς τοὺς χρόνους καὶ τοὺς τόπους καὶ τὰς ἄλλας περιστάσεις τῆς πληρώσεως αὐτῶν, παρὰ πᾶσαν τὴν βεβαιότητα, ὅτι οὐδεμία ἀνωθεν προφητεία καὶ ἀποκάλυψις μένει ποτὲ ἀνεκπλήρωτος ἐν οἰαδήποτε μορφῇ καὶ ἐν ἐξηγήσει (118).

118) Ὁ αὐτὸς λόγος καὶ περὶ τινῶν ἐν *παραβολαῖς* ἐξενεχθεισῶν προφ-

Καὶ ἐν τῇ ἀναπτύξει δὲ καὶ μεταδόσει τῶν *δογματικῆς καὶ ἠθικῆς* ὑποθέσεως χωρίων ἢ μερῶν τῆς θείας Γραφῆς ὀφείλει ὁ ἐξηγητὴς τὰ ἀληθῆ αὐτῶν νοήματα, τὰ κατὰ τὰς ἀπαιτήσεις τῆς φιλολογικῆς καὶ ἁρμονικῆς αὐτῶν ἐρμηνείας καθορισθέντα, νὰ παραλληλίσῃ πρὸς ἄλληλα ὅπου καὶ ὅσον ἐγχωρεῖ, τὰ τῆς Π. πρὸς τὰ τῆς Καινῆς, καὶ ταῦτα πρὸς ἑκάστην, πρὸς κατάδειξιν τῆς μεταξὺ αὐτῶν συγγενείας, ἢ διαφορᾶς (§ 38), νὰ δεικνύῃ δὲ καὶ τὰς περὶ τὰ οὐσιώδη καὶ καιρῖα ὑπαρχούσας διαφορὰς ἀντιλήψεων καὶ ἐκδοχῶν παρὰ ταῖς διαφοροῖς Ἐκκλησιαίς. Κατὰ περιστάσεις ἀξιοσύστατος εἶναι καὶ ὁ πρὸς τὰ παρὰ τοῖς θύραθεν τυχὸν συγγενεῦοντα παραλληλισμός, ἐν τῷ πᾶσι μὲν καὶ μέτρω τῷ προσήκοντι γινόμενος, ἀποφεύγων δὲ τὸν ἀπὸ ἰκανοῦ καθιερωθέντα *συρμόν* τοῦ ἀναζητεῖν καὶ ἀνευρίσκειν παρὰ τοῖς θύραθεν, ἰδιώταις ἢ λαοῖς ὀλοκλήροις, τὰς πηγὰς γεγονότων ἢ διδαγμάτων γραφικῶν, ὥστε αἱ παρατηρούμεναι ὁμοιότητες δὲν ἠδύναντο νὰ εἶναι καὶ τυχαῖαι συμπτώσεις, ἢ νὰ προήρχοντο ἐξ ἀρχαίων καὶ κοινῶν παραδόσεων, ἢ καὶ προὑποθέτουσαι τινὰ ἄμεσον ἐσωτερικὴν συνάφειαν, ἀπέκλειον τὴν ἐναντίαν ὑπόθεσιν, ὅτι τὰ τῶν θύραθεν προήλθον ἐκ τῶν τῆς Γραφῆς κατὰ *παράνοησιν* ἢ *παραιοίησιν* τῶν γνησίων αὐτῆς νοημάτων.

§ 45 Ἡ κατ' εἶδος ἐξήγησις.

Ἡ κατ' εἶδος ἐξήγησις ἢ μετάδοσις τῶν νοημάτων τῶν θεῶν Γραφῶν ἔσχει ἑκκαταὶ διαφόρους τρόπους, τοὺς μὲν ὅλως *ἀπλοῦς* καὶ οὕτως εἰπεῖν *προκαταρτικούς*, τοὺς δὲ αὐστηρῶς *ἐπιστημονικούς*, καὶ ἄλλους τὸ *μέσον ἔχοντι* ἀμφοτέρων, καὶ εἴτε πρὸς τὸ στοιχειώδες καὶ ὅλον δημῶδες ἀποκλίνοντας, εἴτε πρὸς τὸ πληρέστερον ἀφορῶντας. Τὴν ὅλως ἀπλὴν ἀποτελοῦσιν ἢ *μετάφρασις* καὶ ἢ *παράφρασις*, καίτοι δυσκολωτάτην ἔχουσι τὴν εὐστοχίαν. Εἰς τὴν ἐξήγησιν τὴν τοῦ μέσου ἔχομένην ἀνάγονται αἱ *σημειώσεις αἱ διασαφητικαί*, αἱ ἐν συνεχείᾳ ἢ κατὰ τμήματα καὶ περικοπᾶ, ἢ ἐν εἴδει χρησιμοθεῖων καὶ ἀνθολογιῶν τὸ ἱερὸν κείμενον συναδεύουσαι, ἐν πρωτοτύπῳ ἢ ἐν μεταφράσει ἢ παραφράσει προκείμενον, ἔτι δὲ ἢ ἐξήγησις ἢ δι'

ρήσεων τοῦ Κυρίου περὶ τοῦ μέλλοντος τῆς αὐτοῦ Ἐκκλησίας (ἴδε § 21), ὡς καὶ περὶ τῶν λεγομένων *τύπων* ἢ *τυπικῶν ἐνοσιῶν* ὡς τόσων ἐν ἔργοις ἢ *πράγμασι προφητειῶν* (ἴδε § 25. 27—29.).

ὁμιλιῶν, ἢ διὰ τῶν οὕτω καλουμένων *σχολίων* καὶ *γλωσσῶν*, ἢ δι' *ἐπιτομῶν* ἢ *ἐκλογῶν*, ἢ διὰ *σειρῶν*, καὶ ἢ διὰ τῶν *ζητημάτων* (quaestiones), ἢ οἴοντι ἐν εἴδει ἀλληλογραφίας δι' ἐρωτήσεων καὶ ἀποκρίσεων γινόμενη. Εἰς τὴν ἐκτενῆ τέλος καὶ αὐστηράν ἐπιστημονικὴν ἐξήγησιν, πλὴν τῶν λεγομένων *δοκονημάτων*, ἀνήκουσιν αἱ *ἰδιαίτεροι πραγματεῖαι* ἢ *μονογραφαί*, αἱ ἰδιαίτερος καὶ ἐκ πολλῶν ἀπόψεων ἀνάπτουσιν σπουδαίων χωρίων ἢ διδασκαλιῶν καὶ ζητημάτων Γραφικῶν ἐπιδιώκουσαι.

§ 46. Ἐξήγησις διὰ μεταφράσεως.

Ὁ πρῶτος, ἀπλούστατος καὶ ἄμμι δυσκολώτατος τρόπος τῆς ἀκριβοῦς ἀποδόσεως καὶ πιστῆς μεταδόσεως τῶν γνησίων τῆς Γραφῆς νοημάτων εἶναι ὁ τῆς *μεταφράσεως* (versio) ἢ μεταφορᾶς ἀπὸ τοῦ πρωτοτύπου αὐτῶν ἰδιώματος εἰς ἄλλην τινὰ *γλῶσσαν* ἢ *διὰλέκτον* ἢ λεκτικὸν ἰδίωμα. Ἡ δυσκολία τοῦ ἔργου τούτου προέρχεται ἐντεῦθεν, ὅτι ἡ μετάφρασις δὲν σκοπεῖ νὰ ἀποδώσῃ ἀπλῶς τὰ νοήματα τῶν ἱερῶν συγγραφέων κατὰ τὴν τοῦ μεταφραστοῦ ἀντίληψιν καὶ ἐκδοχὴν, ἀδιαφοροῦσα ἐντελῶς περὶ τῆς ἄλλης κατασκευῆς καὶ περιβολῆς τοῦ λόγου ἐν τῷ πρωτοτύπῳ, ἀλλὰ ζητεῖ νὰ παρουσιάσῃ αὐτοὺς τοὺς ἱεροὺς συγγραφεῖς ἐν ἄλλῃ γλῶσσῃ ἢ διαλέκτῳ ἢ ἰδίωmati ἐκτιθέντας καὶ ἀναπτύσσοντας τὰ ἑαυτῶν νοήματα καὶ τὰς ἰδίας διαθέσεις, καὶ διὸ ἕκαστον κατὰ τὸν ἴδιον ἑαυτοῦ τρόπον, τοῦτο δὲ δὲν δύναται ἄλλοις νὰ κατορθωθῇ ἐπιμὴ διὰ τῆς *κατὰ λέξιν* λεγομένης μεταφράσεως. Ἐπειδὴ ὅμως ἕκαστη γλῶσσα ἔχει τοὺς ἑαυτῆς ἰδιωτισμοὺς εἰς τε τὸ σημαίνονμενον τῶν λέξεων καὶ εἰς τὴν σύνταξιν, διὰ τοῦτο πᾶσα ἀπλῶς τῇ λέξει καὶ τῇ συντάξει τοῦ πρωτοτύπου δουλεύουσα μετάφρασις κινδυνεύει οὐ μόνον νὰ ἀποβῇ ἄχαρις καὶ ἀκατάληπτος, ἀλλὰ καὶ νὰ διαστρέψῃ ἢ νὰ δώσῃ λαβὴν εἰς διαστρεφὴν τοῦ νοῦ τῶν ἱερῶν συγγραφέων· «οὐ γὰρ ἰσοδυναμεῖ αὐτὰ ἐν ἑαυτοῖς ἑβραϊστὶ λεγόμενα, καὶ ὅταν μετενεχθῇ εἰς ἑτέραν γλῶσσαν», ὡς λέγει ὀρθῶς ἐν τῷ προλόγῳ αὐτοῦ ὁ τὴν Σοφίαν Σειράχ μεταφράσας, ἕξαιτούμενος συγγνώμην παρὰ τῶν ἀναγνωστῶν διὰ τὰς ἐλλείψεις τῆς μεταφράσεως αὐτοῦ. Καὶ εὐρίσκειται οὕτως ὁ μεταφραστὴς οἴοντι μεταξὺ δύο σκοπέλων, ἢ ἐπιτηδεύων σαφῆνειαν καὶ χάριν νὰ νουαγήσῃ περὶ τὴν πιστὴν ἀπεικόνισιν τοῦ πρωτοτύπου κατὰ τε τὰς ἐλλείψεις αὐτοῦ καὶ τὰς ἀρετὰς, ἢ ἐπιδιώκων τὴν ἐν πᾶσιν ἀκριβῆ καὶ πιστὴν ἀπόδυσιν τοῦ πρωτοτύπου νὰ καταστῇ ἄχαρις καὶ ἀκατάληπτος. Πρὸς ἀποφυγὴν τῶν

κινδύνων τούτων ὀφείλει ὁ μεταφραστὴς ὡς γενικὸν κανόνα νὰ ἔχη τοῦτον, ὅτι πρέπει μὲν ὡς βίαις νὰ τεθῇ ἢ κατὰ λέξιν ἀπόδοσις, ἀλλὰ νὰ ἐπιτηδεύηται αὕτη μόνον ἐπὶ τοσοῦτον. Ἐφ' ὅσον δὲν ἀντιμάχεται πρὸς τὸ πνεῦμα καὶ τοὺς κανόνας τῆς γλώσσης, εἰς τὴν γίνεται ἡ μετάφρασις (114). Ἰδίᾳ δὲ ὀφείλει ὁ μεταφραστὴς, πρὸς ἀποφυγὴν πᾶσις τυχόν παραμορφώσεως τοῦ νοῦ, νὰ μὴ προσθέσῃ καὶ νὰ μὴ ἀφαιρέσῃ μῆτε ἄρθρα μῆτε μόρια μῆτε τι ἄλλο. Καὶ αὐτὴ δὲ ἡ παρεμβολὴ διασαφητικῶν λέξεων πρέπει νὰ γίνηται μετὰ πολλῆς φειδοῦς. Ἐπίσης ὀφείλει νὰ διαφυλάττῃ ὅσον ἐνεστὶν ἀναλλοίωτα καὶ τὰ ἱστορικὰ σχήματα καὶ τὰ ἀνακόλουθα καὶ τὰς μεταφορὰς καὶ τοὺς λεκτικὸὺς ἰδιωτισμοὺς ἕκαστου συγγραφέως, καὶ τοὺς ἔθους τοὺς τεχνικούς, μὴ ἐριμηνεύων αὐτοὺς κατ' ἐννοίαν, ἀλλ' ἀποδίδων διὰ τῶν ἀποστοίχων λέξεων τῆς γλώσσης, εἰς τὴν ἢ μετάφρασις, καὶ ἐὰν ἔτι αἱ ἀποστοίχων λέξεις δὲν ἀποδίδωσιν ἐπακριβῶς τὸ νόημα ὑπάρχουσαι τῆς γλώσσης λέξεις δὲν ἀποδίδωσιν ἐπακριβῶς τὸ νόημα τῶν λέξεων τοῦ πρωτοτύπου, δι' οὓς ἔχει ἕκαστη γλῶσσα ἰδιωτισμῶς. Αἱ οὕτως ἀποδιδόμεναι λέξεις, καὶ μὴ ἀνταποκρινόμεναι ἐν ἀρχῇ πρὸς τὰς τοῦ πρωτοτύπου λέξεις κατὰ πάντα, προσλαμβάνουσι διὰ τῆς χρήσεως καὶ τὸ ἐκείνοις ἰδιάζον καὶ ἀποβαλίνουσι κατὰ μικρὸν ἔθου τεχνικοί, κατὰ πάντα ἀντίστοιχοι πρὸς τοὺς τοῦ πρωτοτύπου. Ἡ κατ' ἐννοίαν ἀπόδοσις τοιαύτων τεχνικῶν ἔθου, οἷοι *σάραξ*, *πνεῦμα*, *χάρις*, *αὐτός* ἢ *μέλλων*, *δικαιοσύνη*, *δικαίωσις*, *ἀπολύτρωσις*, *σωτηρία*, *αἰώνιος ζωὴ* ἢ *θάνατος* καὶ ἄλλα τοιαῦτα, οὐ μόνον ἄλλοτε θὰ ἦτο ἕλλη καὶ θὰ μετέβαλλε τὴν μετάφρασιν εἰς παράφρασιν ἢ ἐξήγησιν, ἀλλὰ καὶ θὰ ἀπεγύμνου τὸ ἕθος τῆς Γραφῆς οὐ ἔχει ἰδιάζοντος χαρακτῆρος.

Ἐφ' οὗτο ρητέον καὶ περὶ τοῦ ἔθου ἕθους τῆς μεταφράσεως, ὅτι δηλαδὴ πρέπει νὰ εἶναι σύμφωνον πρὸς τὸ ἕθος τοῦ μεταφραζομένου,

114) Κατὰ τοῦτο δὲ ἀκριβῶς καθυσταθεῖ ἐνιστοῦ ἡ μετάφρασις τῶν Ὁ, ὡς καὶ ἡ περὶ τὰ τέλη τοῦ Μεσαίωνα γεννημένη καὶ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἑλληνιστοῦ (Graecus Vernaculus) φερομένη εἰς τὸ ἀρχαῖον ἑλληνιστὸν, ἐν τῇ δὲ μέρεσι καὶ εἰς δωρικὸν ἰδίωμα μετάφρασις ἰκανῶν βιβλίων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἀκολουθοῦσα μὲν τῇ καθιερωμένῳ κατ' Ἑβραίους μασοριτικῷ κειμένῳ καὶ πιστῶς αὐτὸ ἀποδιδούσα, ἀλλὰ δι' αὐτὸ τοῦτο ἐκπίπτουσα πολλὰ εἰς γλωσσικὰς βαρβαρισμούς καὶ πλάττουσα νέας λέξεις ἑλληνικὰς πρὸς ἀπόδυσιν τῶν ἑβραϊκῶν (παρβλ. § 82).

καὶ μῆτε τὰ ἀφελῶς καὶ ἀπερίττως ἐκτιθέμενα ἱστορικὰ καὶ π. φιλολογ. ταὶ ἐν τῇ μεταφράσει μεγαληγορίαν καὶ ὕψος, ἴτε τοῦ ἰδίου τὰ μετὰ μεγαλοπρεπείας ἢ πάθους ἢ σεμνότητος λεγόμενα τὰ ἱερῶν, τῶν ψαλμῶδων καὶ τῶν ἄλλων ἱερῶν καὶ ἐνθέων ἀνδρῶν καὶ ἀποδίδονται ἐν φράσει ταπεινῇ, ψυχρῇ, καὶ ἀνειμένῃ, πολὺ δὲ ὀλιγώτερον καὶ ἐκχυδαίζονται καὶ οἶονεὶ βεβηλῶνται τὰ σεμνὰ τῶν θείων Γραμῶν λόγια (115). Καθόλου δ' εἰπεῖν πρέπει ἢ μεταφράσεις τῶν ἱερῶν βιβλίων καὶ ἐξυφανθῆ οὕτως, ὥστε καὶ φαίνεται ὡς τὸ ἀντίστροφον καλῶς ἐξυφασμένου τάπητος ἢ ὑφάσματος.

§ 47 Ἐξήγησις διὰ παραφράσεως

Τῆς μεταφράσεως διαφέρει ἡ *παραφράσις* ὡς ἀμέσως ἀφορῶσα εἰς τὴν ἀπόδοσιν τοῦ νοῦ μᾶλλον ἢ τοῦ σημεινομένου τῶν λέξεων. Ἐν τῇ δηλ. ἐν τῇ μεταφράσει ἀπαιτεῖται ὅσα καὶ ὅπως οἱ ἱεροὶ συγγραφεῖς ἐν τῇ πρωτοτύπῳ ἰδιώματι κατὰ τὸ πνεῦμα καὶ τοὺς κανόνας τοῦ ἰδιώματος τοῦτου ἐξήνεγκαν, τὰ αὐτὰ καὶ παρουσιάζονται οἱ αὐτοὶ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐκτιθέμενοι ἐν ἄλλῃ τινὶ γλώσσῃ ἢ διαλέκτῳ ἢ ἰδιώματι συμφώνως πρὸς τὸ πνεῦμα καὶ τοὺς κανόνας τοῦ ἄλλου τοῦτου ἰδιώματος, ἐν τῇ παραφράσει τὸ ζητούμενον εἶναι ἄλλο. Ζητεῖται ἐν αὐτῇ καὶ

115) Καθὰ μᾶλλον ἢ ἦτον παρατηρεῖται εἰς τὰς παρ' ἡμῶν καὶ πρότερον καὶ δευτέρως ἐν χυδαίᾳ ἑλληνικῇ, ἢ ἐν τῇ μαλλιαρῇ, ἢ ὑπὸ τὸ ὄνομα τῆς δημοτικῆς μαλλιαριστικῆς ἰδιογλωσσίας, ἀποτολημθείας μεταφράσεις. Ἄλλως αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἐξεταζομένη, οὐδὲν ἔχει τὸ ἐπιλήψιμον καὶ πρὸς τὰ θέματα τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ἀπέδον μεταφράσεις ἀπὸ τοῦ ἀρχαίου εἰς τὴν καθαρῆσαν νεοελληνικὴν προσηκόντως γινόμενη. Ἡ κατὰ καιροὺς γενομένη ἀποδοκιμασία καὶ κατάκρισις τῶν τοιούτων μεταφράσεων ἄλλως εἶχεν ἀφορμὰς, εἴτε ὑποτιθεμένων ἢ πραγματικῶς προσηλυτιστικῶς σκοποῦς, ὡς συνέβη εἰς τὴν μετάφρασιν Μαξίμου τοῦ Καλλι(ου)πολίτου (1686), εἴτε διὰ ἐδωροῦντο περιττὰ καὶ ἀλυστελεῖς πρὸς τὸν ἐπιζητούμενον σκοπὸν τῆς ἀποποιήσεως καὶ διαλευκάνσεως τῶν θείων λογίων καὶ νοημάτων, ἐγγίντων τὸ δυσκατάληπτον ἐλάχιστα μὲν ἐκ τῆς γλώσσης καὶ τῆς ἀγνωσίας τοῦ σημεινομένου τῶν λέξεων, μάλιστα δὲ ἐκ λόγων ἄλλων, ἐπιπροσθεύοντων καὶ τὰς μάλιστα γλωσσικῶς κατηγορημένους καὶ προσεπαυτοῦντων ἄλλα μέσα καὶ βοηθήματα πρὸς κατανόησιν, εἴτε διότι καὶ βδυστικῶς, καὶ δὴ καὶ ἀπὸ ἀπόψεως καλῶς ἐννοουμένης ἐπιδόσεως καὶ προσόδου εὐρίσκειτο τὸ πρᾶγμα ἥμισυ σύμφορον.

παρασταθῶσιν αὐτοὶ οἱ ἱεροὶ συγγραφεῖς, *πλείονος ἔνεκα σαφηνείας*, πλατύτερον καὶ ὀλιγώτερον καὶ κυριολεκτικώτερον ἀναπτύσσοντας τὰ ἑαυτῶν διανοήματα καὶ τὰς διαθέσεις κατὰ τὸν ἴδιον ἑαυτῶν τρόπον, εἴτε ἐν τῇ αὐτῇ γλώσσῃ, ἐν ἣ τὸ πρῶτον ἔγραψαν, εἴτε ἐν ἄλλῃ τινί. Τὸ οὐσιῶδες δηλαδὴ τῆς παραφράσεως δὲν ἀποτελεῖ ἡ διαφορά τῆς γλώσσης, ἀλλ' ἡ πλατύτέρα καὶ σαφεστέρα ἀπόδοσις τῶν σαφηνείας καὶ ἀναπτύσεως δεσμέων, καθὰ διετύπωσε τοῦτο καὶ ὁ Ἐρασμος (+1536), ὡς ἔργον αὐτῶν ὄντων *hiantia committere, abrupta mollire, confusa digerere, involuta evolvere, nodosa explicare, obscuris lucem addere, hebraismum romana civitate donare... et ita temperare παραφρασιν, ne fiat παραφρόνησις, h. e. sic aliter dicere, ut non dicas alia* (epist. dedicat. ad Cardinal. Grimmium πρὸ τῶν Ἐπιστολῶν τοῦ Παύλου). Τοιαύτης δὲ οὐσίας τῆς ἐννοίας καὶ προθέσεως τῆς παραφράσεως, ἀκόθεν ἐννοεῖται ὅτι ἵππου τὸ νόημα εἶναι σαφές, ἔστω καὶ συντόμως ἢ τροπικῶς ἐκπεφρασμένον, ἐκεῖ πᾶσα πλατύτέρα ἀνάπτυξις καὶ διασάφησις καθίσταται περιττή. Ὁ ἀνευ λόγου καὶ ἀπολύτου ἀνάγκης πλατύνων πανταχοῦ καὶ ἀναπτύσσων τὸ ἱερὸν κείμενον, καὶ ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ὅτι δὲν διακυβεύει τὴν πιστότητα, ἐξαλείπει ἀνεκπαισθητῶς τὸν ἰδιώματα τοῦ λόγου χαρακτηριστῆρα ἐκάστου τῶν ἱερῶν συγγραφέων μετὰ καὶ τῶν ἀρετῶν καὶ τῶν ἐλλείψεων αὐτῶν, καὶ παρὰ τὴν δοθείσαν ἐννοίαν τῆς παραφράσεως ἀντὶ καὶ παρουσιάζει τοὺς ἱεροὺς συγγραφεῖς αὐτοὺς ἀναπτύσσοντας τὰ ἑαυτῶν διανοήματα, αὐτὸς ἀναπτύσσει τὰ ἐκείνων νοήματα, ἐξηγητοῦ μᾶλλον ἢ παραφραστοῦ ἔργον ποιούμενος. Διὰ τὴν αὐτὴν δὲ αἰτίαν τὸ περὶ μεταφράσεως λεχθὲν ἐφαρμοστέον καὶ ἐνταῦθα, ὅτι δηλ. καὶ τὸ ὕψος τοῦ ἐκάστοτε παραφραζομένου πρέπει καὶ εἶναι ἀνάλογον πρὸς τὸ ὕψος τοῦ πρωτοτύπου, ἀφελὲς κατὰ τὸ ἀφελές, σεμνὸν κατὰ τὸ σεμνόν καὶ οὕτω περὶ τῶν ἄλλων.

Κατὰ τοῦτο δὲν δύναται καὶ θεωρηθῶσιν ὡς κατὰ πάντα εὐστοχα οὔτε τὰ μεταγενέστερα ταγοῦμα (tagumim), αἱ ἄλλως χρήσιμοι αὐταὶ *Καλθαῖκαι ἢ Ἀραμαῖκαι παραφράσεις* τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης (§ 92), οὔτε αἱ ἐν ποιητικῷ λόγῳ, ἐν ἑξαμέτρῳ ἢ ἐν ἰάμβοις, ὑπὸ ἀρχαίων τινῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων γενόμεναι παραφράσεις βιβλίων τινῶν Παλαιᾶς ἢ Καινῆς Διαθήκης, οἵαι ἐκ μὲν τῶν Ἑλλήνων αἱ ἀποδιδόμεναι τῷ Ἀπολλιναρίῳ (πατρὶ ἢ υἱῷ) εἰς τοὺς Ψαλμοὺς, καὶ αἱ Νόννου τοῦ Πανοπολίτου (ἐκ τοῦ ε' αἰῶνος) εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον, ἐκ δὲ τῶν Λατίνων αἱ τοῦ Ἰου-

βέγγου τοῦ Ιουβενίου (Juvenius †329) εἰς τὰ τέσσαρα Εὐαγγέλια, τὴν Γένεσιν καὶ ἄλλα μέρη τῆς Π. Διαθήκης. Προκριτωτέρα κατὰ τὴν εἶναι ἢ οὕτως ἐπιγραφομένη *μετάφρασις εἰς τὸν Ἑκκλησιαστήν*, οὕσα δὲ παράφρασις Γρηγορίου τοῦ Θαυματουργοῦ (†270), καὶ ἐκ τῶν νεωτέρων, ἡ τοῦ *Ἐράσμου εἰς ἄλλην τὴν Κ. Διαθήκην* (τὸ τελευταῖον ἐκδοθεῖσα ἐν τρισὶ τόμοις εἰς τὰ 1778—80), ἡ τοῦ *Βρεντανόυ (Brentano) εἰς ἄλλην τὴν Γραφήν* (ἐν Φραγκόφωρτ, 1820—35), ἡ τοῦ Bernardino a Piconio *εἰς τὰς Ἐπιστολάς τοῦ Παύλου* (τὸ πρῶτον 1703 καὶ ἔπειτα 1847), καὶ ἄλλων Καθολικῶν τε καὶ Διαμαρτυρομένων. Καὶ δύνανται μὲν νὰ συνοδεύωνται καὶ ἐπὶ ἀνωόγων σημειώσεων πρὸς πλείονα διασάφησιν καὶ ἐξακριβώσιν τῶν χρηζόντων διασαφήσεως καὶ ἐξακριβώσεως, ὡς καὶ αἱ προσημειωθεῖσαι ἐκ τῶν νεωτέρων, πλὴν ἢ ἔχουσιν ἀξίαν, ἔχουσι πρωτιότητας ἐξ ἑαυτῶν.

Τῶν ἰδίως οὕτω καλουμένων *παραφράσεων* διακρίνεται αἱ ἐν εὐρυτέρῃ σημασίᾳ ἐκλαμβανόμεναι παραφράσεις, αἱ πλατύνουσαι τὰ θεὰ νοήματα δι' ἰδιαιτέρων καὶ ὡς τὰ πολλὰ ἠθικῶν σκέψεων τοῦ ἐξηγητοῦ. Καὶ τοιαῦται ἐξεπονήθησαν κατὰ τοὺς νεωτέρους μάλιστα χρόνους ἐκ μὲν τῶν Καθολικῶν ὑπὸ A. Goddeau (†1672) εἰς τὰς Ἐπιστολάς, ὑπὸ Pasquier Quesnel (†1719) εἰς τὴν Κ. Διαθήκην, καὶ ὑπὸ Le Maître de Sacy du Fosse καὶ ἄλλων εἰς ἄλλην τὴν Γραφήν (1682—1702), ἐκ δὲ τῶν Διαμαρτυρομένων καὶ ἰδίᾳ ἐκ τῶν Ἀγγλικανῶν, ὑπὸ ἄλλων τε καὶ ὑπὸ Ph. Doddridge, *The Family Expositor* εἰς ἄλλην τὴν Κ. Διαθήκην (1738). Δύνανται νὰ ὀνομασθῇ ἐνταῦθα καὶ ἡ πρὸ εἰκοσαετίας ἐν Ἀθήναις ὑπὸ τοῦ Σπυλλόγου τῆς Ἀνακλάσεως, ἐγκρίσει τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, ἐπιχειρηθεῖσα *παραφρασις* μετὰ καὶ προσευχῶν ἰδιαιτέρων.

§ 48. Ἡ διὰ σημειώσεων ἐξήγησις

Καίτοι εὐστοχοὶ μεταφράσεις καὶ παραφράσεις οὐκ ὀλίγον διευκολύνουσι τὴν κατανόησιν τῶν Ἁγίων Γραφῶν, ἐπειδὴ ἕως ἐκ τοῦ εἶδους αὐτῶν δὲν δύνανται οὔτε νὰ λύσωσι πάνας τὰς γραμμικὰς ἀπορίας καὶ δυσκολίας, οὔτε νὰ προλάβωσι τὴν παρερμηνείαν κυριωτέρων ῥήσεων καὶ χωρίων, διὰ τοῦτο ὡς ἕτερον καὶ ἀπαραίτητον μέσον ἔστω καὶ στοιχειώδους τινὸς ἐξήγησεως θεωροῦνται αἱ *σημειώσεις*, δι' ἃν ἐν πάσῃ δυνατῇ συντομίᾳ, σαφηνίζονται τὰ σαφηνεῖς δεδόμενα, λύονται αἱ ἀπορίαι καὶ καθορίζεται ἡ ἀληθὴς καὶ ὀρθόδοξος ἔννοια τῶν ὑπὸ αἰρετικῶν καὶ ἑτεροδόξων παρερμηνευομένων ἢ παρερ-

μηνείας δεκτικῶν χωρίων. Καὶ ἐν μὲν τὸ ἱερὸν κείμενον πρόκειται ἐν μεταφράσει ἢ ἐν παραφράσει, τότε, τῶν λεκτικῶν καὶ γραμμικῶν δυσκολιῶν ἀρκούντος ἐλαττουμένου ὑπὸ τῆς μεταφράσεως ἢ παραφράσεως, αἱ σημειώσεις θὰ εἶναι μᾶλλον πραγματικαὶ ἢ λεκτικαί, περιστρεφόμεναι περὶ τὴν λύσιν τῶν ἱστορικῶν, ἀρχαιολογικῶν, δογματικῶν καὶ ἠθικῶν ἀποριῶν. Ἐὰν δὲ τὸ κείμενον πρόκειται ἐν τῷ πρωτοτύπῳ, τότε, ὡς εἶκος, αἱ συνοδεύουσαι αὐτὸ σημειώσεις θὰ εἶναι οὐ μόνον πραγματικαί, ἀλλὰ καὶ λεκτικαί, ἐξηγεῖσθαι δι' ὀλίγων τὰς δυσλήπτους λέξεις, τὰς ξενίζούσας φράσεις καὶ τὰς ἀνωμάλους συντάξεις. Τὰ λεγόμενα ταῦτα ἰσχύουσι καὶ εἴταν αἱ σημειώσεις συνοδεύουσι τὸ ἱερὸν κείμενον οὐχὶ ἐν τῇ δότῃ καὶ συνεχεῖ αὐτοῦ, ἀλλὰ τεμαχισθῶν, ἐν εἴδει ἀνθολογιῶν καὶ χρηστομελειῶν εἴτε ἐν τῷ πρωτοτύπῳ εἴτε ἐν μεταφράσει ἢ παραφράσει. Πάσης τοιαύτης ἐξηγήσεως τῆς θείας Γραφῆς πρέπει νὰ προτάσῃται ἐν ἀρχῇ ἐκάστου βιβλίου περιεκτικὴ τις εἰσαγωγή, ἐξεικάζουσα τὰ κατὰ τὸν συγγραφέα, καὶ τὰς διαφόρους περιστάσεις τῆς συγγραφῆς, ἐν δὲ τοῖς διδασκτικαῖς καὶ προφητικαῖς βιβλίοις καὶ σύντομός τις ἀνάλυσις τοῦ περιεχομένου κατὰ τὰ διάφορα μέρη αὐτοῦ.

Τῆς διὰ σημειώσεων ἐξήγησεως εἴτε τοῦ πρωτοτύπου κειμένου εἴτε τῶν καθιερωμένων μεταφράσεων εἰσηγητῆς ἐγένετο ἐκ τῶν ἀρχαίων ὁ Ὠριγένης, γράψας σημειώσεις εἰς πολλὰ μέρη τῆς Ἁγίας Γραφῆς, λαβούσας δυστυχῶς καὶ ταύτις κατὰ τὸ πλεῖστον τὴν τύχην πολλῶν ἄλλων ἐρημηνευτικῶν ἔργων τοῦ μεγάλου ἀνδρός. (116) Τὸ παράδειγμα τοῦτο τοῦ Ὠριγένους ὀλίγους εἴρη μιμητὰς ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἐκκλησίᾳ, (πρβλ. Αἰθουστίνου *Annotaciones in Job*), προσημειώτο δὲ ἡ διὰ τῶν ὁμιλιῶν κατήχησις τοῦ λαοῦ εἰς τὰ τῆς Γραφῆς. Ἐν τοῖς νεωτέροις ὅμοις χρόνοις ἡ διὰ σημειώσεων πρακτικὴ καὶ δημόδιος ἐξήγησις τῶν ἁγίων Γραφῶν θεωρεῖται ὡς ἐν τῶν προσφορωτάτων μέσων πρὸς μετάδοσιν τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ εἰς τοὺς πιστοὺς, ὡς δεικνύουσιν αἱ ἐν διαφόροις χώραις καὶ γλώσσαις τῆς Αὐτικῆς Εὐρώπης γενόμεναι τοιαῦται δίκαια ἢ μερικαὶ ἐκδόσεις τῆς Ἁγίας Γραφῆς οὐ μόνον μεταξὺ τῶν Διαμαρτυρομένων, ἀλλὰ καὶ μεταξὺ τῶν Καθολικῶν, ἐν μέρει δὲ καὶ τῶν Ὀρθοδόξων ἐν Ρωσίᾳ. Ἐκ τῶν τελευταίων, πλὴν τῶν ἐν Ἐκκλησια-

116) Τὰ εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν σχόλια αὐτοῦ, τὰ ἀνευρεθέντα ὑπὸ τοῦ κ. Δουβουινιώτου καὶ ἐκδοθέντα ἐν συνεργασίᾳ καὶ τοῦ Παπακ (1911), δὲν θεωροῦνται ὑπὸ πάντων ὡς γνήσιον τοῦ Ὠριγένους ἔργον.

στικῶς Περιοδικῶς κατὰ καιροὺς δημοσιευθεισῶν, ὑπάρχουσι καὶ ἄλλαι κατ' ἰδίαν φερόμεναι εἰς τὰ βιβλία ἢ συμπλέγματα τινὰ βιβλίων ἢ ἐπὶ μέρους βιβλία ἑκατέρωθεν τῶν Διαθηκῶν, ὡς βάσεως τῆς ἐρμηνείας καίμενης τῆς ἀρχαίας σλαβωνικῆς μεταφράσεως, μετὰ τινος ρασικῆς ἀπὸ τοῦ πρώτου ἐβραϊκοῦ ἢ τοῦ ἑλληνικοῦ γενομένης καὶ δημοσίηται ἐγκυκλομένης μεταφράσεως. Προέχουσι ἢ ὑπὸ τοῦ Ἀρχιμανδρίτου καὶ ἔπειτα ἐπισκόπου Μιχαὴλ τῆ συνεργασίᾳ καὶ ἄλλων πρὸ πεντηκονταετίας ἤδη ἀρξαμένη σειρά ἐξηγήσεων εἰς τὰ πλείστα τῶν βιβλίων τῆς Παλαιᾶς τε καὶ Καινῆς Διαθήκης μετὰ καὶ εἰσιγωγῶν εἰς αὐτάς. Εἰ καὶ μερικώτεροι, ἀξιοσημείωτοι εἶναι καὶ αἱ τοῦ Ἰ. Ἰβάνωφ, τοῦ Μ. Ἰ. Σπάσκη καὶ τοῦ Μ. Χεράσκωφ.

§ 49. Ἡ δι' ὀμιλιῶν ἐξήγησις.

Ἡ δι' ὀμιλιῶν ἐξήγησις τῶν Ἀγίων Γραφῶν εἶναι διάφορος τῶν ὀμιλιῶν ἐκείνων καὶ λόγων (sermones), περὶ ὧν ποιεῖται λόγον καὶ δίδωσιν ὁδήγίαν ἢ Ἐκκλησιαστικὴν Ρητορικὴν. Οἱ τοιοῦτοι Ἐκκλησιαστικοὶ λόγοι σκοπὸν ἔχουσιν οὐχὶ τοσοῦτον τὴν ἐξήγησιν καὶ διασαφήσιν τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ, ὅσον τὴν ἐπὶ γραφικῆς τινος ῥήσεως ἢ χωρίου ἐρειδομένην ἀνάπτυξιν οἵας δὴ ποτα ἰδιτικῆς ἢ δογματικῆς διδασκαλίας πρὸς οἰκοδομὴν τῶν πιστῶν. Πρὸς οἰκοδομὴν τῶν πιστῶν γίνονται βεβαίως καὶ αἱ ἐξηγητικαὶ ὀμιλίαι· ἀλλ' ἐν αὐταῖς πρώτιστον μὲν ἐπιζητεῖται ἡ ἀνάπτυξις καὶ μετάδοσις τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ εἰς τοὺς πιστούς, ἔπειτα δὲ ὡς τι πόρισμα καὶ ἐπισφράγιξις ἐπιφέρειται ἡ τῶν ἐξηγηθέντων ἐφαρμογὴ εἰς τὰς ἀνάγκας τῶν πιστῶν. Ἡ τοιαύτη δι' ὀμιλιῶν ἐξήγησις τῆς Θείας Γραφῆς, ἐν χρήσει οὖσα καὶ παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις, ἀπὸ τῶν ἀποστολικῶν ἡδὴ χρόνων εἰσῆχθη καὶ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, ὡς προεδηλώθη (§ 6. 9.), τῶν ἑκάστοτε ἐν ταῖς συνάξεσι τῶν πιστῶν ἀναγινωσκομένων μικρῶν ἢ μεγάλων περικοπῶν συντόμως ἐρμηνευομένων ὑπὸ τοῦ προεπιτάτου καὶ προβαλλομένου τοῖς πιστοῖς πρὸς μίμησιν, ὡς μαρτυρεῖ Ἰουστίνος ὁ φιλόσοφος· «συνέλευσις γίνεται, καὶ τὰ ἀπομνημονεύματα τῶν Ἀποστόλων ἢ τὰ συγγράμματα τῶν Προφητῶν ἀναγινώσκειται μέχρις ἐγχωρεῖ· εἴτι πωσαμένου τοῦ ἀναγινώσκοντος, ὁ προεπιτῶς διὰ λόγου τὴν νοηθεσίαν καὶ πρόσκλησιν τῆς τῶν καλῶν τούτων μιμήσεως ποιεῖται» (1 Ἀπολογ. 67).

Ὁ ἀπλοῦστατος καὶ ἀρχαιότατος οὗτος τρόπος τῆς κατὰ τὰς ἀναγινωσκομένας περικοπὰς ἐξηγήσεως τῶν Γραφῶν, ἐξηκολούθει καὶ ἐφεξῆς παρ' ἡμῖν τε καὶ ἐν τῇ Δύσει ἐπὶ πολλῶν χρόνων. Εἶναι ἀληθές ὅτι

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς — Θεσσαλονίκη ἔτος Ε' τοῦχος ΕΠ' (Μάρτιος) Περιεχόμενα: Ἰωακείμ Ἰβηρίτου. Δύο ἐπιγραφαὶ εἰς τὸν πύργον τοῦ ἐν Καλαμαρῶν μετοχίου τῆς ἱ. μονῆς Ἰβήρων. — Τοῦ αὐτοῦ. Ἀνταπάντησις ἀγιορειτῶν — τοῦ αὐτοῦ. Ἡ Ἑλληνικὴ κοινότης Ὀδησσοῦ κατὰ τὸ ἔτος 1818. — Δ. Παπανικοπούλου. Ὀφειλομένη ἀπάντησις. — Κ. Ν. Καλλινίκου. Χριστὸς ἀνάστη. — Α. Ξυγγοπούλου. Ὁ ἄγ. Γεώργιος καὶ ἡ χρυσὴ Πύλη ἐν Θεσσαλονίκη. — Χρ. Κτενᾶ. Ὁ πατριάρχης Σεραφεῖμ ὁ Β' καὶ τὸ ἐν Καρυαῖς κελλίον αὐτοῦ τὸ ἐπικληθὲν Σεράγιον. — Ε. Σιδερῖδου. Γενναδίου Σχολαρίου εἰς Γρηγ. Παλαμᾶν. — Ν. Ρέγκου. Ὁ ἐν Τήνῳ Ναὸς τῆς Εὐαγγελιστρίας. — Κασσανδρείας Βίρηγαίου, Ἀνοικτὴ ἐπιστολή. — Θεσσαλονίκης Γενναδίου. Λόγος πανηγυρικὸς εἰς Γρηγ. Παλαμᾶν — Τοῦ διευθυντοῦ. Γραμματικῆς τῆς Κ. Δ. — Κ. Λογοθέτου. Ἡ πρὸς τὸ σῶμα ἀναφορὰ τῆς ψυχῆς κατὰ Πλωτῖνον. — Ἐπίγραμμα εἰς Ἰωακείμ Καρυόφυλλον. — Ἐκκλησ. Χρονικά.

Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς. — Θεσσαλονίκη. Ἔτος Ε' τοῦχος ΕΔ' (Ἀπρίλιος) Περιεχόμενα: Κ. Λογοθέτου. Ἡ πρὸς τὸ σῶμα ἀναφορὰ τῆς ψυχῆς κατὰ Πλωτῖνον. — Ἀρχιμ. Χρυσσοῦ. Παπαδοπούλου. Ἐπιστολαὶ τινες τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Γρηγορίου τοῦ Ε'. — Γαβριὴλ Σταυρονικητιανοῦ, Γράμματα Γρηγορίου τοῦ Ε' πρὸς τὴν ἱ. μονὴν Σταυρονικήτα. — Ἰεζεκιὴλ Α. Βελανιδιώτου. Ἀπόστολος Μαυράκης. — Ἀρχιμ. Μιχαὴλ Κωνσταντινίδου. Ἀπάντησις εἰς τὴν ἀνταπάντησιν τοῦ κ. Γ. Χρησιτίδου — Σ. Λαυριώτου. Βίος καὶ πολιτεία Νικοδήμου τοῦ Μοναχοῦ. — Αἰδ. J. A. Douglas. Ἡ σπουδαιότης τῆς Ἀγ. Σοφίας. — Α. Ἀλιβιζαίου. Χρονογραφικὰ Σημειώματα. — Χρ. Κτενᾶ, ὁ Πατριάρχης Σεραφεῖμ ὁ Β' καὶ τὸ ἐν Καρυαῖς κελλίον αὐτοῦ, τὸ ἐπικληθὲν Σεράγιον. — Ἐκκλ. Χρονικά. —

Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς — Ἔτος Ε' τοῦχος ΕΕ' (Μάιος) Περιεχόμενα: Κ. Λογοθέτου. Ἡ πρὸς τὸ σῶμα ἀναφορὰ τῆς ψυχῆς. — Ν. Νίτσου. Περὶ τῶν καθ' Ἡρόδοτον γαμηλίων Ἠθῶν καὶ ἐθίμων παρὰ τοῖς διαφόροις λαοῖς. — Γαβρ. Σταυρονικητιανοῦ. Σημειώματα παρὰ κωδίκων τῆς ἱ. μονῆς Σταυρονικήτα — Ἀρχιμ. Ἰεζεκιὴλ Βελανιδιώτου. Λόγος ἐπὶ τῇ ἑορτῇ τοῦ βασιλέως ἐν Τομίου-Πουνάρ,

Κ. Δουβουνιώτου. Μάξιμος ὁ Μαργαρίνης. — Ν. Ι. Λούβαρι. Ἐπιστολῶν Παύλου χαρακτήρ. — Χρ. Ἀνδρούτσου. Ἐκκλησία καὶ Πολιτεία ἐξ ἀπίστεως Ὀρθοδόξου. — Νικ. Π. Ρέγκου. Ὁ ἐν Ἱήνῃ ἱναδὸς τῆς Εὐαγγελιστρίας. — Π. Ρόκου. Εἰσχὴ ὑπὲρ εὐσεβείας τοῦ ἀγίωτος. — Χρονικά ἢ Μητροπόλεως. —

Νέα Σιών. Ἱερουσαλήμ Ἔτος II' τόμος ΙΣΤ' τεύχος ΙΒ' (Μάρτιος). Περιεχόμενα: Μ. Κ. Νικηφόρος ὁ Βλεμμίδης ὡς παιδαγωγὸς καὶ διδάσκαλος. — Τ. Μ. Θέμελη. Ὁ ἑλληνισμὸς ἐν ἡμερολογίῳ. — Χ. Χρόνη. Ὁ ἐν Ἀθήναις σύλλογος «Ὁ Πανάγιος Τάφος». — ΜΚ. Ἡ ἀγιοταφίτικὴ ἀδελφότης κατὰ τὴν ἀποχὴν τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως. — Περίληψις τῆς ἐκθέσεως τῆς ἐπὶ τῶν διαφορῶν τοῦ Ὀρθοδ. Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων, συστάσεως ἐπιτροπῆς. — Βιβλιογραφία. Χρονικά.

Πάνταϊνος: Ἀλεξάνδρεια. Τόμος. ΙΓ' ἀριθμ. 15—25.

Χριστιανικὸν φῶς: Χανία Κρήτης ἔτος ΣΤ' Περίοδος Β' ἀριθμ. 1—5.

Οἱ τρεῖς Ἱεράρχαι: Ἀθήναι. ἔτος ΙΒ' ἀριθμ. 509—514.

Ἀπόστολος Βασιλάβας: Λευκωσία Κύπρος, ἔτος Γ' τεύχος 62—68

Ζωή: Ἀθήναι. ἔτος ΙΑ' ἀριθμ. 493 — 504. — **Ἀνάπλασις.** Ἀθήναι. ἔτος ΑΔ' ἀρ. 64 καὶ 65.

Θρησκευτικὴ Ἠχώ: Σικάγον. ἔτος Η' Περίοδος Γ' ἀρ. 8—10.

The Church Quarterly Review London. Vol. XCII. No 183
Contents. The miracles in the Creed. By the Rev. O. C. Quick.—
Christianity and absolute idealism By the Rev. H. R. Mackintosh.—
The Sahidic new Testament. By Prof. D. Johannes Leipoldt.—
The religious development of Mr H. G. Welles—
The Early days of the church in the West India .By C. S. S. Higharn
The Revelation of St. John, By the Rev. A. E. J. Rawlinson—
Short Notices.

The Harvard Theological Review. Cambridge Vol XIV No 1,
Contents: Immanence, Stoic and Christian By Gerald H. Rendalle.

The Epistola Apostolorum By Kirsopp Lake—
Church and Religion in Germany. By Richard Lempp.—
The Tombs of Peter and Paul ad Catacumbas George La Piana Notes.

The Orient—(Con)ple (bible house) Vol VIII No 17—26.

Bulletin de l'union internationale de secours aux enfants.—
Genève (Suisse) Année 2 No 11—16.

Γλάσνι.—Βελιγράδιον. Ὀργανον τοῦ Σερβικοῦ Πατριαρχείου.
Ἔτος II. ἀρ. 7—10.